

IS.
QUERIDO
MUN
ZWERF-
TOCHTEN
DOOR
JORDAAN
EN DONKER
AMSTERDAM

IS. QUERIDO
MUN
ZWERFTOCHTEN
DOOR JORDAAN EN
DONKER AMSTERDAM

N. K. B.

Titel:

[Mijn zwerftochten door Jordaan en donker Amsterdam](#) / Is. Querido ;
verlucht met kunstfoto's van B.L. Jacobs

Auteur:

[Israël Querido \(1872-1932\)](#)

Jaar:

1931

Uitgever:

Amsterdam : Nederlandsche Keurboekerij

Annotatie:

ill

Op het titelbl. de naam v.d. illustrator abus.: B.L. Jabobs

Omvang:

183 p

Formaat:

20 cm

Trefwoord:

(GTR) [4.210.150 Amsterdam \(stad\)](#)

Onderwerp:

[15.70 geschiedenis van Europa](#)

**MIJN ZWERFTOCHTEN DOOR JORDAAN
EN DONKER AMSTERDAM**

IS. QUERIDO
MIJN ZWERFTOCHTEN
DOOR JORDAAN EN DONKER
AMSTERDAM

VERLUCHT MET KUNSTFOTO'S
===== VAN B. L. JABOBS

M C M X X X I
NEDERLANDSCHE KEURBOEKERIJ - AMSTERDAM

EERSTE HOOFDSTUK

Gaarne vertel ik het een en ander van mijn hernieuwde zwerftochten door de Jordaan en Donker Amsterdam. Ik wil zoo populair mogelijk causeeren, om een zoo groot mogelijken kring van menschen inzicht te geven omtrent mijn werk in de Jordaan, mijn arbeidswijze, mijn doel, mijn leven en mijn verblijf in alderlei volksbuurten. Op zichzelf lijkt dat wel een weinig overbodig. Ik schrijf opzettelijk „lijkt”. Want het allergrootste deel van de menschen weet niets van het voorbereiden van scheppend werk, gelijk dit geschiedt door moderne kunstenaars, die niet slechts over het leven willen leuteren, doch *in* het leven willen staan. Want ik woon weer in het hart van de Jordaan. Dit deed ik reeds in 1906, jaren achtereen. Ik herinner mij nog levendig de allerzonderlingste geruchten die toen in de geheele Pers rondgingen. Ik had kleine woninkjes gehuurd op verschillende punten van de Jordaan, om dit kwartier, ontzagge-lijk

uitgebreid en dichtbevolkt, van alle kanten te bestudeeren. Om ongemerkt het leven der Jordaners te kunnen meeleven, vermomde ik mij en werd, als iemand met twaalf ambachten, overal ingeleid. Dit: „overal ingeleid”, is zulk een simpel zinnetje, doch als ge beseft hoe veel ongelooflijke moeilijkheden aan dit „overal-binnen-gesmokkeld-worden”, dán als zwerver, dán als vent, verbonden zijn, zoudt ge het niet meer zoo eenvoudig vinden. Het is heusch nog iets oneindig veel meer dan alleen een groote-stads-werkelijkheid aan alle kanten doorgronden. Het had voor mij zelfs iets afschuwwekkends, zoo in kolen bloede het volk in zijn allerintiemste levensverrichtingen te bespieden, en zoo van hun doen en laten nuchterlijk notitietjes te zitten maken. Ik verachtte dit bedrijf hevig en ook het Sherlock Holmes-achtige vermommingspel kreeg een sensationeel tintje, dat in wezen met de diepste ontroeringen en verlangens om het groote volksleven in al zijn smarten, angsten en benauwenissen, in al zijn vreugden en leefdriftigheid te beelden, niets had uitstaan. Mijn rondzwalken in ellendige armoe-buurtten behield voor mij persoonlijk een tragische schoonheid. Eén die dit besef het dichtst genaderd heeft was L. Bückmann, een der jonge vooraanstaande Calvinistische literatoren, die toen mijn arbeid van nabij in de Jordaan-buurt

wilde leeren kennen. In 1906 reeds schreef hij een werkje over mij, waarin hij ook het zwerven door de Jordaan-buurtten behandelde. Men wist wel dat ik vermomd rondzwierf om geenerlei opmerksaamheid te trekken, als een arme onder de armen, een mislukte onder de mislukten. Echter, erkende L. Bückmann, „een eenigszins juiste voorstelling van den moed die vereischt wordt om zoo langen tijd, een zoo afschuwelijk leven van armoe en ontaarding mee te maken, van de opoffering die een auteur onzer dagen zich getroosten moet teneinde het door hem gekozen levensstuk uit te beelden”,.... daarvan merkte hij eerst iets toen hij zélf mij kwam opzoeken in de armoe-buurtten waar ik woonde en leefde.

Ik had indertijd van kwaadaardige kletserij der afgunstige collega'tjes in de Pers, journalistieke zwetsertjes die ook een duitje in het zakje wilden gooien, heel wat te verduren. Enkele boosaardige rakkertjes en schalkjes, — met wie ik later finaal afrekende, — kwamen vertellen dat ik eigenlijk zoo maar een beetje lanterfantte door de Jordaan; dat ik er hoogstens een paar keer in het zonnetje had rondgekuierd met een notitie-boekje in mijn zak. Die vermommingsen en dat wonen vooral, ach, het was allemaal aanstellerij. Zoo klonken de nijdstemmen van enkele afgunstige zwetsertjes, nadien geheel verstomd.

Want niet alleen dat ik met een overvloedige hoeveelheid bewijzen aantoonde, dat ik jaren en jaren lang tusschen de Jordaners had geleefd, dat ik mij groote physieke en geestelijke opofferingen had getroost om het volk, — dat mij zoo lief was in zijn onbewuste heldhaftigheid, zijn geweldigen hartstocht, zijn ontzaggelijke levensstuwung; lief om zijn humor en tragiek; dat mij zoo diep sloeg door verarmings-vervuiling, door verbeestelijking en ontaarding, — in al zijn levens-uitingen te beelden; in mijn „Jordaan's"-zelf liet ik blijken hoezeer ik naar alle kanten van zijn intiemst bestaan op de hoogte was. En het is dan ook geen kleinigheid. Ik begeerde een machtig brok stads-werkelijkheid te beelden in een „Amsterdamsch Epos", geheel van innerlijke levens-aanschouwing uit. Ik wilde geen gevalletjes geven, geen uiterlijke buurt-bespieding, geen uiterlijk waargenomen typen, doch ik wilde geven de synthese van een grootsch brok menschenleven, waarin alle soorten van karakters zich voor mijn zielkundige ontleding onthulden.

Justus van Maurik en anderen hadden vóór mij ongetwijfeld het volksleven bestudeerd, doch de groote tragiek van de groote stad en het groote volk met de groote driften en aandoeningen der ongecultiveerde menschen, hadden zij m.i. niet gegeven. Justus van Maurik zorgde voor een traan

en een lach. Hij schreef romantische volksbuurt-
schetsjes, vaak met zeer groote kennis van het
uiterlijke leven der menschen. Doch het bleven ty-
pen, aan den buitenkant waargenomen. Met alle
respect voor mijn voorgangers, ik verlangde gansch
iets anders. Ik verlangde de Jordaan-zelf te ge-
ven, de geheele geweldige, geteisterde buurt in
haar onbedwongen vulkanische levensmachten.
Ik verlangde den donkeren storm van dit men-
schenleven te geven; de tragiek van die dooreen-
krioelende menschenmassa, in wier pronkzuchtige
naïeviteit oerhartstochten brandden, vaak nog
geheel ongerept en voor cultuurverfijning on-
toegankelijk. Voor mij was het heele Jordaan-
kwartier een grootsche tragedie en een groot-
sche comédie. Ik wou de menigte geven en
den domineerenden enkeling. Alleen impulsivi-
teit en romantiek hielpen hier niet. Het ver-
rukkelijke oud-Amsterdam met zijn prachtige
stads-aspecten, greep mij al even diep als het
wemelende volksbestaan. In deze oude stads-
gedeelten roerde ik een sfeer van licht,
glans, toon en kleur, gelijk ik ze nergens anders
aantrof. Alles werkte samen: de oudheid der plek,
het complex van lengte-straten met den inslag van
dwarsstraten. De zon kon er bij ochtend en bij
avond tooverende lichtgloeïngen overheen dam-
pen. Het geheele grandiooze kwartier was onder

de atmosferische werking van licht, regen, mist, schemering en maanglans, voor mij één stadswonder. Ik zocht verband tusschen stadsgedeelten en menschen, tusschen woningen, leefwijze en groei van buurten. De Jordaan in deze geheel oude wijk, had eigenlijk niets met de modern-uitgebouwde stad Amsterdam meer te maken. Ze was en bleef heelemaal apart, zooals het volk van de Jordaan ook, door allerlei kenmerkende eigenschappen, geheel op zichzelf stond tusschen de overige Amsterdammers. De menschen bezaten er iets wat mij tegelijkertijd geweldig aantrok en afstootte. Zij hadden hun eigen manier van feestvieren, van jubelen; zij hadden hun eigen vreugde en verdriet, hun elkaar havenende vechtlustigheid en moorddadige dronkenschap die hen allen te eeniger tijd op het Houtzagershofje brachten. Zij hadden een eigen romantiek en een eigen tragiek. Ik had de Jordaners lief mét hun gebreken. En zoo moest ik mij in een geheel nieuwe levenssfeer overplanten. Wilde ik van dit passioneele en tragische volk iets begrijpen, dan moest ik dag en nacht tusschen de menschen zelf inleven, al mijn eigen meneeren-gemakkelijkheden opofferen en mijn bestaan aan het hunne gelijk maken. Dit was, lieve lezers, oneindig meer dan een studie-daad. Want wij gecultiveerde menschjes zitten zoo vast aan onze gewoonten en hebbelijkheden, aan

onze omgevingen en koesteringen, aan onze verzorgingen, onze rustig-huishoudelijke plichtjes en ordentelijkheden. Ik moest mij éérst van eigen gezinsleven afscheuren, om mij binnen in de woelende zuiging van deze bruis-kolk te begeven. Het leidde tot een vaak hevig vermoeiende, afmattende, vaak zwaar-vernederende levenswijze. Ik besepte dat ik een zekere methode van onderzoek, een werkmanier moest toepassen, die geen oogenblik het gevaar van verstarrende documenten-opstapeling mocht doorstaan. Daarom moesten mijn ondervindingen en zwerftochten in de armoe-buurt en in de misdadigers-wijken telkens door de gebeurtenissen zelve, een levend brok werkelijkheid blijven. En hier kom ik even tot een eigenaardig feit.

Kunstenaars, die persoonlijk een visie hebben op wereld en leven, zien álles persoonlijk. Dit persoonlijk-zien heeft niets te maken met subjectief-zien. Subjectief een werkelijkheid waarnemen wil ongeveer zeggen: een werkelijkheid waarnemen met vooropgestelde inzichten. Als tien kunstenaars de Jordaan inzwerven en gebeurtenissen beleven gelijk aan de mijne, dan kan daarmee nog niet verklaard worden, dat zij hetzelfde inzicht hebben in het waargenomene en gebeurende. Hierop kom ik echter later terug. Voor nu wilde ik alleen laten uitkomen, dat ik de Jordaanbuurt

zag met geheel eigen kijk, zonder een oogenblik de werkelijkheid naar het innerlijke los te laten. Dat ik anders keek dan anderen, spreekt vanzelf. Dominee Meijer heeft indertijd in de „Hervorming” dit zoo prachtig doen uitkomen. In zijn beoordeeling van „De Jordaan” zei hij ongeveer: klets toch niet menschen over „werkelijkheid”; zoo is de Jordaan niét, zoo is de Jordaan wél. Zooals Querido de Jordaan ziet zoo is zij voor hem, zoo aanvaarden wij haar dóór hem! Ieder persoonlijk kunstenaar heeft zijn eigen licht, zijn eigen geluid, zijn eigen wijze van zien en zijn eigen wijze van groepeeren. Gij herkent in Rembrandt’s Nachtwacht, dit mysterieuze wonder van schaduw en licht, toch ook niet Amsterdam’s simpel Kloveniers-burgwalletje? Querido gaf de Jordaan met een dichtersgeest en met een hevig-ontroerde ziel; en letterlijk concludeerde Ds. Meijer in „De Hervorming”: „Querido’s *Jordaan* is in haar ongebondenheid, gebonden, in haar ontembaarheid bedwongen door de macht van een verheven liefde”.

Laat ik even in het midden mogen brengen, dat lofwoorden over „De Jordaan” door mijzelf aangehaald, noch berusten op naïeve, pedante verheerlijking van mijn werk en mijn persoon, noch een treurig gebrek aan bescheidenheid onthullen. Ik ben genoodzaakt nu en dan

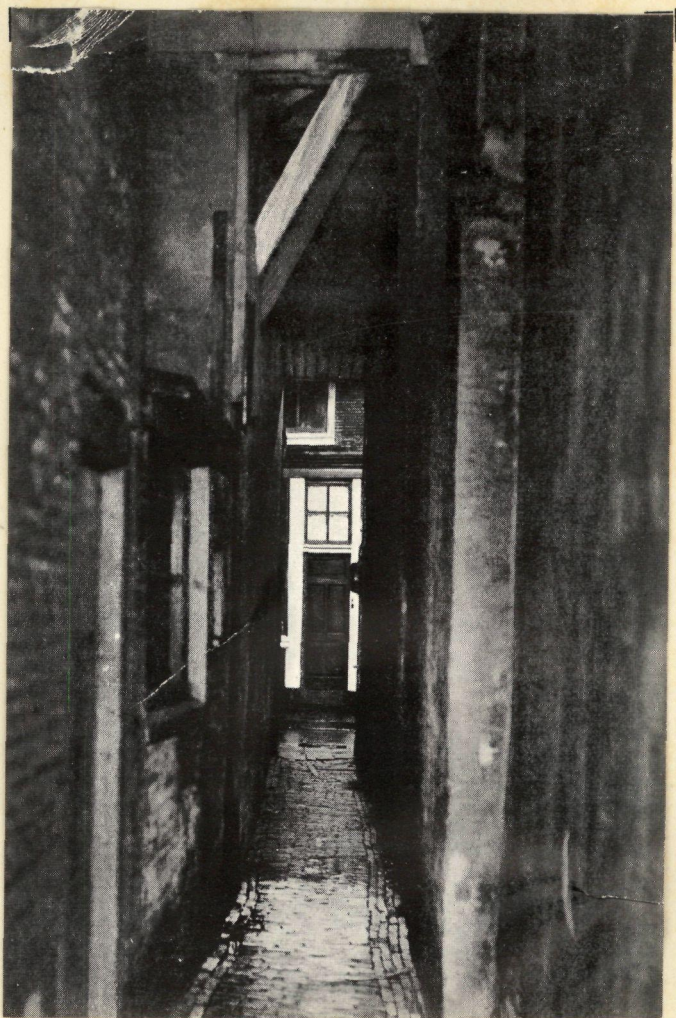
enkele uitspraken van groote en kleinere collega's beknopt weer te geven en hier en daar zinsdeelen letterlijk aan te halen, omdat er zooveel goedwillige en boosaardige lasterdrift bestaat onder „christelijke” en „niet-christelijke” medeburgers; omdat ik tegelijkertijd een soort van apologie wil geven *van de stof*. Een geslachte koe van Rembrandt is onder het penseel van een Rembrandt, oneindig veel verhevener dan zoetelijk-geschilderde Kruis-drama's of Moeder Maria-beeltenissen, overgoten met een valschen schijn van valsche verhevenheid. Het Kruisdrama en de geslachte koe komen beide, overdrachtelijk gesproken, voor in de geweldige donker- en lichttragië en heroïek van het volksleven. Het is maar de vraag of de kunstenaar het innerlijke vermogen heeft ze te zien, *van binnen uit*. Ik beleef nimmer persoonlijke vreugde bij holle opkammerijen van mijn arbeid. Het kan dus nooit de bedoeling zijn, wanneer ik lof-uitspraken aanhaal, mij nu eens zélf lekker in het zonnetje te zetten. Ieder zelfstandig kunstenaar blijft in absoluten zin, onverschillig voor lof en blaam. Hij weet voor zichzelf wat hij waard is en degenen die altijd den mond vol hebben van een anders ijdelheid, zijn vaak zelf de ijdelste, pronkerigste zwetsers, door afgunst en nijd gekweld, en van binnen verminkt en afgunstig op het scheppingsvermogen van wáre beelders. Het

blijkt noodig dat een schrijver, die een bepaalde stof behandelt en vaak door den aard van deze stof belast is geworden, (er zijn zelfs christelijke Professoren onder de lasteraars) een zelfverdediging geeft, waarin hij laat voelen met welk een heiligheid en vroomheid dergelijke stof blijkt vergaard en doorleefd. Is het niet edele Breêro? Het is goed dat hij eens de malle schimpers en zwetsende uittarters, die geen aasje besef hadden van zijn bestaans-opofferingen, in het gezicht krijgt: jullie lasterlijke christelijke en onchristelijke heeren, die op jullie studie- en werkkamers blijft oorenen over het volk en de menschen, doch die nooit jullie boddy waagt in den levenden heksendans van misdaad, zonde en criminaliteit, klets jullie woorden maar gaar over het volk en de *ziel* van het volk, over de nooden, over de armoede, de vervuiling, de ontaarding, jullie begrijpen er toch geen steek van. Het allergrootste gedeelte van jullie woorden is rederijkers-gezwam, koud en onontroerd. Ga eens één nacht met mij mee, edele menschenvrienden, liefdadigheidshelden, tusschen misdaad en zonde; ga eens één nacht met mij mee naar de Breugheliaansche hel van het volks-feestvieren; vergezel mij eens, avond aan avond, als de zoete schemering valt, in woninkjes, in krotten, sloppen en gangen waar geen licht is en geen slaappleats, geen water en geen closet,

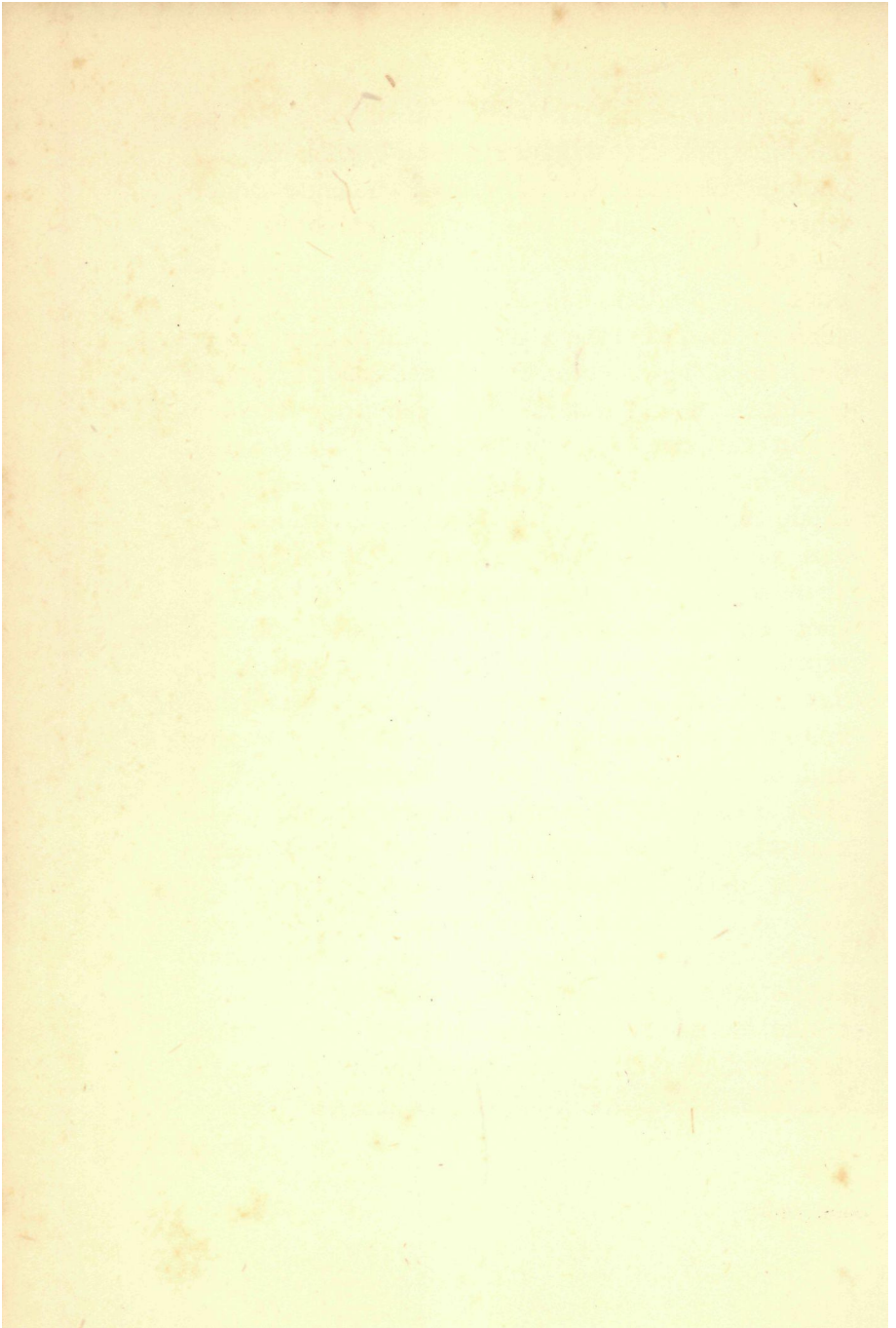
waar de groote menschen gebukt loopen en waar dag en nacht een olielamp schijnt om elkaar te kunnen zien; waar de zoldering de nekken plet en waar één walgelijke stank heerscht van goten en stilletjes, vocht en vuil.... en gij zult uw neus niet meer optrekken voor den man die dit alles zelf beleven wil, opdat hij de kreten verstaat, de verschrikkelijke smarten en de moordwoede vaak van menschen en beest-menschen die er gehuisvest zijn, die op elkaar klitten als haringen in een ton.

Ge leest wel, geachte medeburgers, van veel armoe en ellende, van veel opstandigheid en woeste vechtpartijen uit het lagere deel van het volk, doch ge beseft nóg niets, al leest ge ook. Want zoudt ge er leven, ge zoudt verbaasd staan over d'ootmoedigheid en inschikkelijkheid, de tragische onderwerping aan lot en lots-verdeeling van het volk! Gij zoudt niet meer met een sneer kletsen: o, is dat van dien Querido die in de Jordaan zwerft? Zoekt die man dan altijd het vuil en den stank op? Is hij een reukorganen-dichter, die zwelgt in deze sfeer, in dien stank en in dit vuil? Omdat ge niet weet wat ge eigenlijk bazelt, weldadigheids-held! Want, lieve lezers, de menschen daar, die in vunze hokjes en krotjes slapen, (soms acht, tien bijéén), die elkaars zuren adem weer inademen en hun benauwingen en

angsten op straten en grachten uitleven, die menschen die vechten en vloeken, razen en tieren, vaak op een schrikkelijke wijze elkaar toetakelen en beestelijke hartstochten uitschroeien, uitleven, het zijn onze *medemenschen* die wij volgens het gebod van Christus den Allerhoogste, lief moeten hebben als onze naasten. Wij, in onze heerlijke badkamers, wij kruipen onze koele kuipjes in, gereed gemaakt door een stel bedienden. Alles blinkt en glanst om ons heen, wij kunnen ons van stankjes en luchtjes zoo gemakkelijk ontdoen. Doch het volk ontbeert bijna alles. Zijn maatschappelijk bestaan brengt de vreeselijke struggle for life. Wie waagt het alleen nog van zijn stankjes en luchtjes te spreken, als ge het volk gezien hebt als ik, in zijn arbeids-martelingen, in zijn aftobberijen, vernederingen en verkropte smart? Gij zult alleen deernis hebben, diepe, heilige deernis met deze getrapten. Eerst dán zult gij, door liefde tot hen gebracht, verbeestelijking en ontaarding verstaán en geheelánders beoordeelen. De kern van het volk is van een reine en grootsche heerlijkheid, van een kinderlijke openheid, toegankelijk voor alle levens-idealen; en in een Jordaan-meid, gaaf en gezond, leeft meer onbewust gevoel voor de hoogste romantiek en den diepsten zin van de verborgenheid des levens, dan in honderd broze beschaafdelingen van den hoogsten en al-

Zwerftochten 2

lerhoogsten stand. Ik weet wat ik zeg. Vrome biechtvaders, menselijke armen-bezoekers, psychologische doctoren en sociaal-voelende onderwijzers zullen het kunnen bevestigen. Mijn deernis en liefde voor het volk heeft met socialisme noch met politiek iets uit te staan. Ze is de algemeen menselijke stuwning van al mijn arbeiden. Eerst als schoonheidsontroering mij geheel gevangen heeft, kan ik het gebeuren beelden. Nooit kan een groote kunst groeien uit een realisme dat zich in de nuchtere documenteering en in de midden-sfeer van analyse en onderzoek, van rangschikking en waarneming beweegt, als al de feiten niet gedrenkt staan in den hoogsten glans der verbeelding en als de dramatische conceptie ze niet van binnen uit heeft gegrepen. En dat mijn streven hiernaar niet geheel onverwerkelijk is gebleven, blijkt wel uit de wijze waarop mijn arbeid beoordeeld wordt. Indertijd verscheen „Het Technisch Woningonderzoek en de systematische perceelbeschrijving van Amsterdam”, eerste deel: „De Jordaan”, een uitgave van den „Gemeentelijke Woningdienst”. In „Eigen Haard” schreef de mij persoonlijk geheel onbekende heer Visser een opstel over dit „Gemeentelijke technische woningonderzoek”, een artikel, dat getuigde van groote buurtkennis en kennis van het volksleven. Doch hij begon met te zeg-

gen, dat hij niet zonder schroom zijn opstel schreef. En hij schrijft: „Mijn schroom valt te verklaren, omdat ik, over de „Jordaan” schrijvende, herinneringen opwek aan het geweldige werk van Querido over dit kwartier. Welks machtigheid zoodanig is, dat mijn simpel opstel haast totaal overbodig schijnt. Querido teekende de „Jordaan” op zoo meesterlijke wijze, zette zijn figuren er zóó waarheidsgetrouw en juist in, dat de kenner van deze karakteristieke buurt in het lezen een zeldzaam genot vindt, terwijl de lezer, die minder goed met haar op de hoogte was, mag vertrouwen door deze uitbeelding een volkomen duidelijke kijk op haar eigenaardigheden te hebben gekregen”.

Dit oordeel verheugde mij, niet zoozeer om den lof als wel om het feit, dat door iemand van de woning-inspectie mijn levens-uitbeelding objectief bevestigd wordt. Het technisch woning-onderzoek onthult huiveringwekkende toestanden in de Jordaan, droog en slechts uit cijfers af te leiden. Hier komt een kenner van de feiten en zegt: cijferaar en romanbeelder dekken elkaar volkomen.

TWEEDE HOOFDSTUK

Wanneer ik schrijf dat ik mijn zwerftochten aanvang door de Jordaan, dan klinkt het woordje „zwerftochten” schijnbaar wel een beetje weidsch. En toch is er geen groter stadskwartier in Amsterdam, waarin men tegelijk zoo makkelijk en moeilijk opgenomen wordt als in de Jordaan. De Jordaan is buitengewoon dicht bevolkt. Het is het armelijke koninkrijk van droefduistere krotten en sloppen. Het krioelt er van kinderen in voddens-kleêren. Er heerscht over het algemeen een verschrikkelijke atmosfeer. De woningtoestanden zijn er meestal zeer slecht en er zijn plekken waar letterlijk de ellende zich ophoopt.

Het Jordaan-kwartier is om allerlei redenen voor de hoofdstad en voor het begripen van het volksleven, uiterst belangrijk. Het meest eigene deel van de Amsterdamsche bevolking, concentreert zich in de Jordaan. De Jordaners die ik op mijn zwerftochten tegen kwam, hebben, onder de Amsterdamsche bevolking, hun menschelijke

eigenschappen het meest onvermengd bewaard. Acht het woord: zwerftochten niet te „dik”, waarde lezers! Hoeveel malen hoorde ik niet de meest dwaze dingen beweren door Amsterdammers uit allerlei standen, die echter de Jordaan slechts kennen van een kuiertje. Zij hebben er doorheen gewandeld met zusters en broertjes, met nichtjes en neefjes, — zeg op een zonnigen morgen, — en zij vonden het een doodgewone buurt, waar je nou heelemaal geen last had van de menschen. Een ander groepje Amsterdammers heeft er doorheen gekuierd, op een somberen, regen-grauwen winterdag. De wandelaars rilden van de armoe die ze aanschouwden. Zij vonden het een trieste, ake- lige buurt, met ongeloofelijk-lange, smalle, morsige straten, waarin een doodgewoon volkje leefde, zooals in alle andere armoe-wijken. Een ander deel van de gegoede menschen, brave Amsterdammers overigens, voedt zich gulzig met allerlei legendarische verhalen omtrent het misdadige bestaan van ruwe menschen in deze schrikkelijke volksbuurt. Een Jordaner is voor hen de belichaming van het gevaarlijke, het vechtlustige, het dronkemanstierige en het vervuilde volksleven. Zij durven nauwelijks alléén door de Jordaan, waarvan de geruchten zoo angstwekkend klinken. Al deze dwalingen omtrent het werkelijke leven in de Jordaan, zijn een gevolg van de

intrinsieke onbekendheid met deze ontzaggenlijke volkswijk. Men kan het leven in de Jordaan niet in één dag, niet in één week en niet in één maand leeren kennen. Het is er zoo rijk aan eigen maatschappelijke vormen, aan buurt-tradities, aan gewoontes, en de zeden zijn er vaak nog zoo persoonlijk, dat men er jaren lang moet wonen, wil men er iets van begrijpen. Zelfs het leven in de Laurierstraat en het leven in de Willemstraat, zijn voor den ras-echten Jordaaner zeer verschillende dingen. Want de Willemstraters leven b.v. op een geheel andere en eigener traditie, dan de Tuinstraters en de Anjelierstraters. Een gezin in de Egelantiersstraat is iets anders dan een gezin uit de Wijde Gang. Een kroeg in de Maagdelievenstraat is iets anders dan een kroeg in de Westerstraat. Met „iets anders” bedoel ik, iets geheel eigens. De levensopvatting, laten wij met een groot woord zeggen, de wereldbeschouwing van een jongen uit de Westerstraat, is een andere dan die van een jongen uit de donkerste diepte van de Koningsgang of van een die indertijd op het „Klooster” in de Willemstraat is grootgebracht. De Jordaan heeft als stadskwartier een zeer groote uitgebreidheid. Misschien juist daarom zijn de Jordaaners onderling in karakter, in aanleg, in leven en

gewoonten, zeer verschillend van elkaar. ¹⁾ Men moet zich in deze buurt telkens verplaatsen van straat naar gracht, van gracht naar dwarsstraatjes, van dwarsstraatjes naar sloppen en krotten, om dit verschil essentieel te kunnen bemerken.

Juist op deze zwerftochten doet ge ook de ervaring op, hoezeer de Jordaan en de Jordaner, in het ontwikkelingsproces van het grootstadsleven, bezig zijn te vervormen. Indertijd heeft reeds minister Talma, naar aanleiding van mijn eerste deel „De Jordaan”, en ook als gevolg van de vreeselijke schildering der woning-ellende die ik daarin gaf, in de Tweede Kamer er op gewezen, hoe dringend-noodig het blijkt, dit stads-kwartier te veranderen. Er moest een geheel nieuwe hygiëne worden ingevoerd; vele arbeiders-woningen daar, bleken alles te ontberen. Verschillende onderzoekers waren mij reeds voorgegaan. Dit koninkrijk van krotten en sloppen bleek reeds onderzocht, doch beeldend, in zijn afgrijselijke ellende, in zijn morsigheid en vuil en in allerlei verwordingsprocessen, was dit stadsdeel nog nimmer gegeven. Dit kon alleen door iemand, die in de donkerte van al deze Amsterdamsche sloppen, gangen, stegen en dwarsstraten durfde wonen, om zoo het volksleven in al zijn uitingen in

¹⁾ Vroeger, aan het einde der zeventiende eeuw, herbergde de Jordaan een groot aantal Walen en Fransen.

zich op te nemen.

In de Jordaan is alles oud. De kunstenaar die op zijn zwerftochten, 's avonds, 's nachts en overdag, de atmosfeer van dit oude stadsdeel tegemoet treedt, zal van zijn tonaliteit en van zijn wondere lichtwerkingen aesthetisch genieten. Onze groote schilder Breitner bleek er hét levende voorbeeld van. Hij was de groote dramatische-stads-atmosfeer-voeler. In de geheimzinnige atmosfeer van de dalende schemering en het uitzinkende duister, onderscheidde hij de wemeling der menschen of de droeve vereenzaming der armoehuisjes. Andere keeren, op zomerzonnemorgens, kon het er klateren van licht en van kleuren. De smeuiige schuiten op de grachten, de gloedvolle dooreenwriemeling van vrachtkarren, de trillende stuwning van het verkeer, de geheel eigene sfeer op en om al de markten, de dag- en avond-markten, geven een onvergetelijk aspect aan deze volksbuurten. De menschen erin, lachen en schreeuwen, handelen en sjacheren, zingen en bombardeeren elkaar met lollige scheldtermen en plagerige moppen, en ge kunt nauwelijks beseffen waarom zulke buurten, op andere tijden weer, zoo aangrijpend-smartelijk, zoo onmenschelijk-weemoedig en zoo tragisch kunnen zijn. Omdat in het volksleven, vooral van de Jordaan, twee levens-elementen elkaar telkens

kruisen: de humor, de ongebreidelde romantiek en de nijpende realiteit, de armoede, de dagelijkse grauwe strijd om het bestaan. Ongetwijfeld, de schoonheidsontroering wordt bevredigd door dit grandiooze stadsdeel. Gij kunt een ganschen dag door de Jordaan zwerven en opgenomen worden in die oude stadspracht. Gij ervaart telkens, hoe groot Amsterdam was en, in zekeren zin, nog is. Wij beseffen ieder oogenblik waarom Rembrandt Amsterdam zoo mateloos heeft liefgehad. De stemmingen op de grachten zijn honderderlei, 's morgens, 's middags, 's avonds, 's nachts, telkens anders en aangrijpender; dán vroolijk, dan hel, dan jubelend, met den prachtigen Westertoren boven alles uit; dan droef, dan onvergelykelijk somber, dan grauw en vol van grootstads-weemoed. Gij ziet er honderden schilderijen, stadsgezichten van een heerlijke toon-tooverij; ge ziet sluizen, oude huizen, gevels en geveltjes, in hun eigenste leven. En zooals de gewelfde bruggen, de zonderling-kronkelende grachtjes, de uitheemsche hofjes en poortjes, de donkerste kelders en pakhuizen zich aan u vertoon en in een oude schoonheid, wanneer licht en atmosfeer er omheen goochelen, zoo ziet gij ook de menschen. Wáár gij de buurt ook bekijkt, overal is deze schilderachtige pracht. Ik heb op zoele voorjaars-avonden al de wijken doorzwor-

ven, als het zonnelicht al vroeg verzinkt, doch eerst nog onderpuien en boomen, grachtjes en bruggen, sluizen en torens in een sprankeling van goud en rood laat opgloeien. Als al de buurten en de aangezichten der menschen daarin, door een tooverige neveling van late zonlicht-schijnsels nog één tel worden gegrepen, beurt om beurt, en als ge waant te zien met de oogen van Rembrandt, — hoe verrukkelijk, bekoorlijk is dan dit oude Jordaan-Amsterdam! Ieder lijntje ziet ge, ieder kleurtje doorleeft ge, ieder toontje pakt ge. Over de wemeling van het geheel staan de luchten gewelfd, hoog of laag, en altijd zijt ge verbaasd over dit dóórstroomende leven van menschen in hun bedrijf, van zwoegers in hun gesjacher, over alles wat er wegwoelt en aanwemelt tegen het avonduur, van fabrieken en werkplaatsen, ateliers en winkels. Dit groote-stads-leven, dat in de volkswijken zich geheel anders ontpopt dan in de gewone buurten der stad, schept zelf een geheel eigen atmosfeer. Ge hebt gelegenheid om allerlei vormen van den straathandel te bestudeeren en de wijze waarop veelsoortige negocianten aan hun brood komen. Ge maakt kennis met allerlei bedrijven en beroepen. Gij ontmoet allerlei soorten van menschen, wier bestaan soms pas bij den avond begint; ik bedoel hun maatschappelijk bestaan, waardoor zij in de

samenleving en in hun kring kunnen standhouden. Ge wordt overstelpt van indrukken, want ge ziet alles gebeuren. Wij worden onwillekeurig meegesleept in den stroom der geschiedende dingen. Wij kunnen niet alléén blijven staren naar de lichtschoonheid over nokken, ruiten, kozijnen in zonflikkeringen of in gloedschijnselen. Wij kúnnen niet alleen boomenpracht over Singelgrachten heen, in al wijkender aspecten, blijven bewonderen; wij aanbidden deze stads-atmosfeer, in geheel haar tonaliteit en haar wisselende heerlijkheid. Maar de menschen onder de hemelen, tusschen de boomen, op de grachten en de vaarten, in de nauwe straten, eischen onze aandacht evenzeer op. De menschen zeg ik, waarde lezers. Want ge hebt er geen begrip van, hoe ontroerd ge vaak kunt worden door de beschouwing van al deze zwoegers-gelaten. O, ongetwijfeld, er is veel boert, veel humor onder het volk, er is veel domme en schetterende, veel uitdagende en veel prikkelende scherts en luim onder het volk. Ge ziet jonge meiden op wier aangezicht niets dan levensvreugde glanst; ge ziet jonge kerels met stoeische oogen, voorbij-drentelen in hun forsche gestalte. Ge hoort veel lawaai en vertier. Het klattert soms van pret en gitaerij. Doch daartusschen, hoeveel donkers en benauwends, hoeveel kommervols en hoeveel schaduwend tragiek. Hij

die zijn zwerftochten door de Jordaan volbrengt, zal de énkél aesthetische bewondering voor het tonalistische stads-kwartier verafschuwen. Als menschelijkheid en schoonheidsontroering niet dooreengemengeld zijn, kunt ge de dramatische sfeer van deze volkswijk niet tasten.

Ieder mensch ziet natuurlijk naar eigen aanleg en innerlijk. Zijt ge schilderachtig aangelegd en ontvankelijk voor stemmings-schoon, dan zal de seizoenen-wisseling van Amsterdam u een openbaring zijn. Vooral in de westelijke stads-kwartieren. Dan leert ge op uw zwerftochten, de lente, den zomer, den herfst en den winter kennen, doch vast aan het menschenleven dat in de wisseling der seizoenen zich telkens onder de maatschappelijke nooden anders openbaart. Ik heb nimmer geweten, vóór ik mijn zwerftochten aanving, dat een winter zóó onuitsprekelijk droef kon zijn, in de volksbuurten.

Het is van een verbijsterende, van een neerslaande smartelijkheid. Neem een heele maand December vóór u, en doorzwerf de Tuinstraat, met al haar dwarsstraatjes; de Anjelierstraat, de Egelantiersstraat, kortom al de wijken en wijkjes van de Jordaan. Er staat een gierende wind of een bulderende storm of er valt een kletterende regen. Alles huilt méé. De buurt, de huizen, de kelders, de goten staan te rotten voor uw oogen. Het

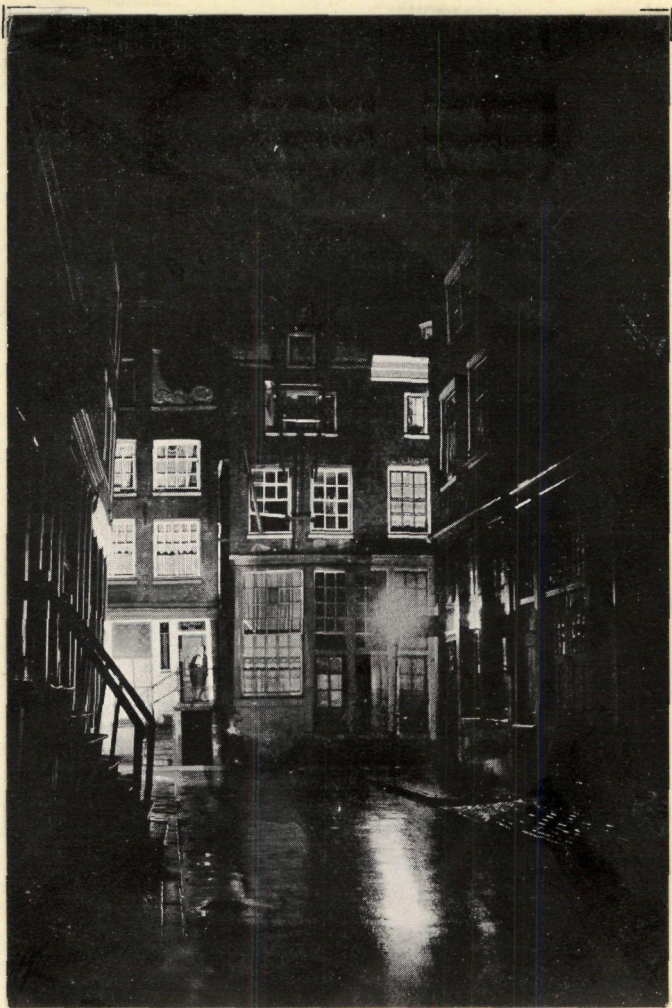
is er van een beangstigende, keel-dicht-knijpande beklemming. De trapjes, de stoepjes, de kelders in schemering en avond, bij vaal licht, — ze zijn als de duistere ellende-holen, waaruit gedierten opkruipen. De menschen erin, zij hebben geen blik, geen gang, geen gelaat. Het is in allen één donkere vernedering van leven. Ge hoort krijten en schreeuwen, schelden en vloeken. Rampen breken er uit, woede teistert de straat, van dronkaards, van vechtzieken, van geprikkelden door leed, armoe en misdeeldheid. Het lijkt u een melodramatische opstapeling van narigheden? Ik zeg u dat ge bazelt, als ge meent dat ik hier met sentimenteele trucjes wat stemming probeer te wekken. Wat ben ik al niet op mijn zwerftochten 's avonds en 's nachts door de Jordaan, voor huiveringwekkende armoe en ellende tegen gekomen! Neen, de Jordaan is geen wijk van misdaad en prostitutie, van roof en sleppartijen. Doch de criminaliteit ontkiemt er, en krijgt door de verschrikkingen van het armoeleven, er gulzig voedsel. Wat meent gij dat een vergoord slopbewonertje over zijn medemenschen zal uitdenken? Zijn steeg en zijn straat zijn volgepropt met krijschende, vloekende en geprikkelde wezens. Hij krijgt veel meer slaag dan eten. Hij moet al heel jong een baas zoeken. Hij háát reeds op jeugdigen leeftijd, al wat hem omgeeft. Er

broeit zooveel onmenschelijks los, aan driften en instincten, bij de slopbewonertjes. Zij kruipen zoo slinks langs de krotjes, en hun oogen, hun vurige oogen, begeeren zooveel van het leven. Zij worden wel weggeduwd achter poortjes en slingergangetjes, doch zij zien toch 's zomers de hooge hemelen en de zon, en zij zien, als zij zwerven of bedelen door de stad, zooveel rijks en weelderigs. Zij stinken in hun vodden en in hun overal gescheurde broekjes en jasjes of jurkjes.

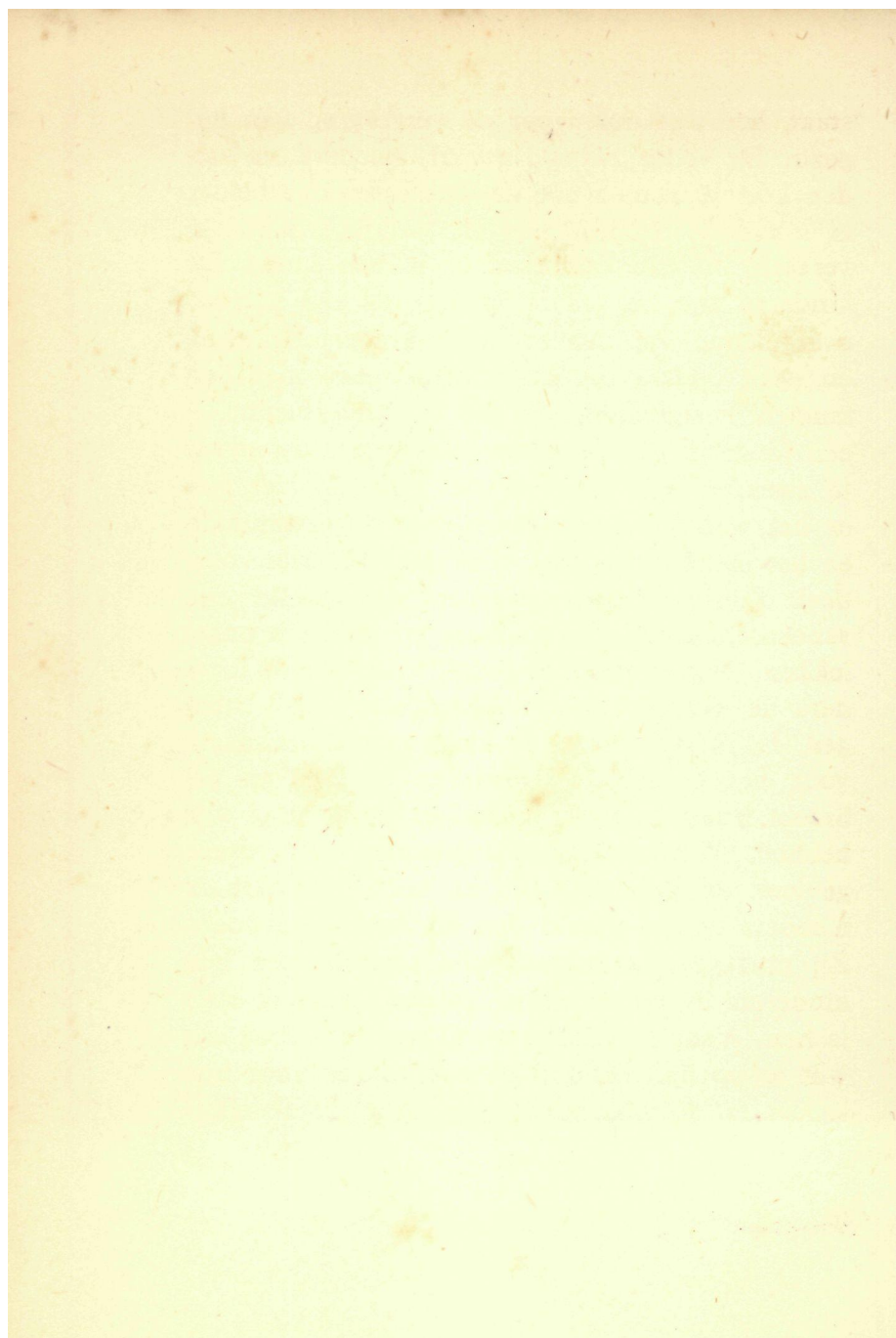
De misdadige drang naar bezit kan zoo gauw opborrelen in de ziekelijke en innerlijk-ontwrichte hoofdjes dezer sloppen-kindertjes. Na een paar maanden zon, bloemen en groen, waar zij nauwelijks van genieten, kruipen zij weer slaafs terug in den eeuwigen schemer of de vochtige donkerte van hun gangen, en zoeken zij afleiding. Hun instincten zijn zoo vroeg waaksch en zoo snel ontwikkeld. Wat hebben zij anders dan de straat, in regen en vuil, in modder en stank? Huiselijk geluk kennen zij niet. Het leven van hun ouders is meestal zelf één groote erbarmelijke nooddruftigheid. Zij krijgen een homp brood en op heel jeugdigen leeftijd reeds, wordt hun de taak van vadertje en moedertje, passen op zusjes en broertjes, opgedragen. Zij leven in een eeuwige sfeer van wrokkende verbittering en van zich doodvloekende scheldwoede.

Zij leven in eeuwige ontbering. Dat zoudt ge niet zeggen hé, waarde lezers? Want op Woensdag- en Zaterdagmiddag zitten in de groote volksbuurten, in Jordaan, Haarlemmerstraat, de volksbioscopen vol proletariërskinderen. Komt ge in deze volks-bioscoopjes, op de vrije schoolmiddagen, dan slaat u een walm tegemoet; een bende gierende, lachende of huilende en krijtende kinderen is daar een ganschen middag voor een dubbeltje of twaalf centen opgeborgen. Hun uitgehongerde magen houden op te kwellen.

Volkskinderen honger, lacht ge? Zij gulzigen de hompen brood in met een stuk bloedworst er op, of een brok beschimmelde kaas, en zij slikken gretig, dat zij bijna stikken. Volkskinderen honger? Malligheid! Hoe komen zij aan de centen voor de bioscoop? Omdat gij niet weet hoe dit alles in zijn werk gaat. Het volksvoedsel is even slecht als zijn woning. De wisselende verdiensten van den arbeider, de ontzaggelijke werkeloosheid, brengen niets dan wee en ellende, en de ontreddende huismoeders pijnigen zich de hersens af, met te bedenken: hoe rond te komen van een paar armzalige guldens per week. En toch naar de bioscoop? Zeker, ten koste van schoeisel, ten koste van alles wat een gewoon mensch nimmer ontberen kan. De moeder zwoegt dagelijks in het huishouden, staat voor waschtobbes als bergen;

Zwerftochten 3

staat, hoe dan ook, voor de verzorging van het gezin. De vader zwoegt, zwerft, sjachert om aan den kost te komen. De gewone fabrieks-arbeider is 's avonds dood-op van zijn arbeid, zoekt een verzetje bij zijn kameraad of in een kroeg. De kinderen zijn, na schooltijd, meestal aan hun lot overgelaten. Zij hebben geen kinderjuffrouwen en geen ouders die zich rechtstreeks met hen kunnen bezighouden. In de Jordaan begint al een jongetje van twee-en-een-half jaar op straat te zwerven. Het leert en ziet er alles. Het ziet er het wreede, rauwe leven, het ongeschminkte en het instinctieve. Met alles doet het zijn voordeel. Zijn op straat zwerven veroorzaakt een aaneenschakeling van kleinere en grootere ongelukken. Ongelooflijk het geduld waarmee de moeders de kinderen weer telkens „in orde” brengen. Ja, ik verklaar u, de kiem voor de misdaad, voor het crimineele, wordt er al jong in gebracht, zonder dat de ouders er eenig besef van hebben. Want ondanks alle gebulder, alle gedreig, gevloek en geransel, zijn er geen goedhartiger moeders op de wereld dan de Jordaan-moeders. Zij ontszeggen zich vaak alle plezier voor hun kinderen. Bij het woordje „plezier” moet ik even lachen. Want dit hebben zij nauwelijks. Doch iets wat er op lijkt offeren zij ook gaarne voor hun kroost. De Jordaan-moeders en de Jordaan-vaders

zijn ruw, rondborstig, ontzaggeijk opvliegend, van een schelle heftigheid. In de Jordaanbuurten is het gemeenschapsleven der gezinnen van een ongeloofelijke openhartigheid. Er heerscht de meest bekrompen afgunst. Er is voortdurend getwist, gekijf, gevecht, en alle krakeelen worden begeleid van liederlijkste scheldtermen. Is een jongen uit een straat verloofd met een meid en laat hij deze, om een of andere onpure reden plotseling zitten, dan komen al de koppen van de vrouwen en vaak ook van de mannen, bij elkaar. Dan vertellen zij alles van hun onderling wedervaren. Niets blijft geheim. Zij gooien elkaar beschuldigingen en afzichtelijke eigenschappen in het gezicht. De gansche buurt neemt het op voor de veronachtzaamde meid. Zij kunnen niet verdragen dat hun sexe beleedigd wordt op een zoo krenkende en roekelooze manier. De laaghartige vrijer wordt opgewacht. Zij wreken zich met hun allen op zijn gedrag. Zijn doopceel wordt gelicht door honderd giftige en kwaadsprekende monden. Niets blijft er van hem over. Hij wordt moreel geradbraakt en al zijn ondeugden zijn te kijk gesteld. Er is een aandoenlijke buurtsaamhoorigheid welke haar menschelijke werking niet alleen ontleent aan edelaardigheid. In de buurt-saamhoorigheid ligt opgesloten een brok traditioneele tyrannie; een normatief be-

geeren naar eenheid in gedrag. Doch de allereftigste prikkel ervan is heroïsche romantiek, echter geheel en al onbewust uit een soort van ziedende zinnelijkheid en zedelijk verantwoordelijkheidsgevoel voortgesproten.

DERDE HOOFDSTUK

De saamhoorigheid der Jordaan-buurtten heeft een veel samengestelder zielkundigen ondergrond, dan men zoo bij het eerste waarnemen en vergelijken zou vermoeden. Ongetwijfeld, de elementaire handelingsdrift der Jordaners is niet los te maken van algemeen-menschelijke instincten. Doch de veelheid van leven en levensvormen brengt ongeloofelijke varianten en schakeeringen aan. Een Pinksterdrie in de Jordaan is heel iets anders dan een Pinksterdrie op Kattenburg of in de Teertuinen. Het volk dat een paling-oproer kon veroorzaken, met zijn vergruizeling van maatschappelijke wetten en uiterlijk levensfatsoen, heeft ook noodwendig in zich, zijn tegenstellende elementen. Tusschen „donker Amsterdam” en Jordaan bestaat slechts een voor ingewijden waarneembaar verband. Zij die meenen, dat Jordaan en „donker Amsterdam” niets of heel weinig met elkaar hebben uitstaan, vergissen zich schromelijk. Doch ook zij die in een soort benarring verklaren, dat „donker Am-

sterdam" en Jordaan één zijn, blijken nog veel verder van huis.

De Jordaan is inderdaad een door-en-door fatsoenlijke buurt. En toch is er, onder den invloed van het oorlogsbedrijf, een moreel verwordingsproces waar te nemen onder vrouwen en meisjes; onder mannen en jongens bestond het reeds veel eerder.

Men verkeert ten opzichte van de Jordaan en de Jordaanbewoners, als men de menschen, de typen en de toestanden die men op zijn tochten tegenkomt, volkomen objectief beoordeelt, in een min of meer hachelijke positie. Men verkeert met hen als broeders en zusters, en toch moet men deze menschen verschrikkelijke waarheden onder den neus duwen. De Jordaner over het algemeen, is zeer lichtgeraakt, geweldig opvliegend, eigenwijs, trotsch en ongeloofelijk gesteld op zijn „point d'honneur". Door de kleinste veronachtzaming voelt hij zich gekrenkt of voorbijgegaan. De melo-romantische natuur, vooral van de vrouwen, is van een diepaansprekende innerlijkheid. Zij schreeuwen wel, vloeken wel en hebben vogelwijde vechtbekken, maar zij zijn van een overgevoelige teederheid. Teederheid en ruwheid echter, wisselen elkaar zoo snel af, dat ge nauwelijks tijd hebt om beide gescheiden te bestudeeren. Welke verwante elementen zijn er tusschen de Jordaan

en „donker Amsterdam”? Positief-criminalistische, zeer weinig. Doch er zijn vele maatschappelijke aanknoopingspunten. Als men van een Jordaan-meisje of van een Jordaansche vrouw — van een Jordaansche vrouw is het zoo goed als ondenkbaar, de zeden laten dit niet toe, — verneemt, dat zij danst op den Zeedijk, dan trekken de blauwkous, de kwaadspreekster en de verdachtmakster den neus op. Doch intusschen dansen zij allemaal. Het Jordaanvolk is een volk van onbeteugelbaren hartstocht voor dans en muziek. Het dansen en het dans-rythme is hun ingeboren. De ruwste natuur ondergaat een soort van zonderlinge bedwelming bij het luisteren naar orgels, trekpiano's en harmonika's, naar zang en concerten. Een allerzonderlingste gewaarwording van droefheid en toch ook van bewondering, overvalt ons, als wij zien met hoeveel diepe overgave zij in-sentimenteel luisteren naar muziek, naar verhalen, naar voordrachten; hoe zij genieten van de vertelling, als deze maar op een of andere manier leeft. Want zij zijn zelf vaak beste verhalen en humoristische nabootsers van gebeurtenissen. In den herfst zwierf ik eens tegen den avond het Karthuizer-kerkhof langs, nu Karthuizerplein. Het is een groezelige en woelige buurt. Vroeger, in de Middeleeuwen, stond er het klooster van „Kathuysers ter saliger havene”. Wil-

lebord in Vondel's Gijsbreght van Aemstel, Vader van 't Kathuyser's Klooster, zegt er van: „Ons klooster singt en klingt” enz. Het klooster kwam in latere jaren, door de uitbreiding van de Jordaan, binnen de stad te liggen. Het kerkhof dat bij het klooster hoorde werd eerst plantsoen, toen Noorder-speeltuin; tevens doet het „plein” dienst voor muziek-uitvoeringen. In de omheinde ruimte hoorde ik dien avond, tegen den schemer, een uitvoering van een harmonika-vereeniging, begeleid door piano en occarino's. Er werd allerlei lichte, flirtende en sensueele muziek gespeeld, sentimenteel en zoet, lief, springerig en verdrietig. Doch het was een genot, naar het gehoor te zien. Brutale kerels en stoeische meiden stonden getemd en in een wonderlijke aandachts-concentratie te luisteren. Twintig rijen banken zaten volgepropt. Een groot deel van het auditorium stond, bij gebrek aan zetels, schoon zij den vollen zitprijs hadden betaald: vijftien cents. Rondom het plein, aan achter- en voorkanten der huizen van Lindengracht, zag je niets dan samengedrongen koppen van mannen en vrouwen voor de vensters. De schemer overgrauwde langzamerhand de gansche buurt. De plein-boomen ruischten heel weemoedig mee en de anders zoo daverende plek grond, waar tierende stemmen krijschten en bonkende wagens over-

heen waggelden, leek nu, ondanks de muziek, werkelijk van een heilige kerkhofstilte beheerscht. Een jonge man, op de tribune van de muziek-tent, speelde een Engelsch sentimenteel lied op de occarino en werd begeleid door een piano en een harmonika. Ach, wat kon het mij op dit uur schelen, of deze muziek was een weeke, weë, valsche en huilerige zinnelijkheid, een chromolithographie van klanken? Wat kon het mij schelen, of uit de vlak-nabije Lindendwarsstraat en Karthuizerdwarsstraat een walm van bak-stank aanwoei? Er ging een huivering door mij heen. Deze groote kinderen, zonder cultuur en zonder verfijning, genóten van iets geheel onstoffelijks, dat niet meer van deze wereld was. In ieder dezer jongemeisjes-harten brak een liefde-drama open; door ieder dezer jonge mannen ging een rilling van zoet en dringend gevoel. Zij begrepen elkaar met de oogen, met een handdruk; zij waren verbijsterd en ontroerd, stil, ontdaan en van een woordlooze teederheid. Even daarna spatte weer een schuimvloed van spot en slagwoord los; klonk er weer gegier en gekrijsch en daverden weer de vrachtkarren over de keien. De Jordaners schamen zich voor eigen gevoel, zelfs als ze honden of katten of vogeltjes vertroetelen. Daarin zijn zij volkomen Hollanders gebleven. Zij hebben innerlijk de zuidelijke verteederling van het Romaan-

sche ras, doch zij gooien er een stugge grap-ruwheid overheen, die ze weer aan hun Germaanschen oorsprong bindt. Dan plotseling openbaart zich de ziel van den hofjesmensch in hen; dom, peuterig, nietig en sluw, en dán weer van het onbeschaamde grootestads-schepsel, dat roekeloos zich afwendt van opsluitingen in een dwangbuis van fatsoen en moraal. De dans- en muziekhartstocht der Jordaners, hun onbeteugelbare liefde voor voordrachten, comediespelen en bioscopen, voert ze vanzelf naar de groote stad, doch ook naar den Zeedijk. Doch hier komen zij onmiddellijk in aanraking met de criminalistische elementen van de grootestadsbevolking, ook met zeelieden van allerlei slag en naties. Een flaneerende, vroolijke Jordaansche jongen is op den Zeedijk net zoo thuis als in de Jordaan. Hij kent er alle kroegen en alle dansgelegenheden. Het grootste gedeelte der Jordaansche jongens geeft absoluut niets om geestelijke ontwikkeling. Zij houden niet van lezen en zij houden niet van volks-ontwikkeling. Zij werken, zwoegen of zwerven een ganschen dag en verlangen daarna, een soort van prikkelend en verdoovend plezier. Voor een indringende karakter-ontleding staan zij paf; zij begrijpen er niets van. Menschenkennis bestaat bij hen alleen in het, als-negocianten-elkaar-een-vlieg-afvangen in handigheid, in grof of fijn bedrog, in listige ver-

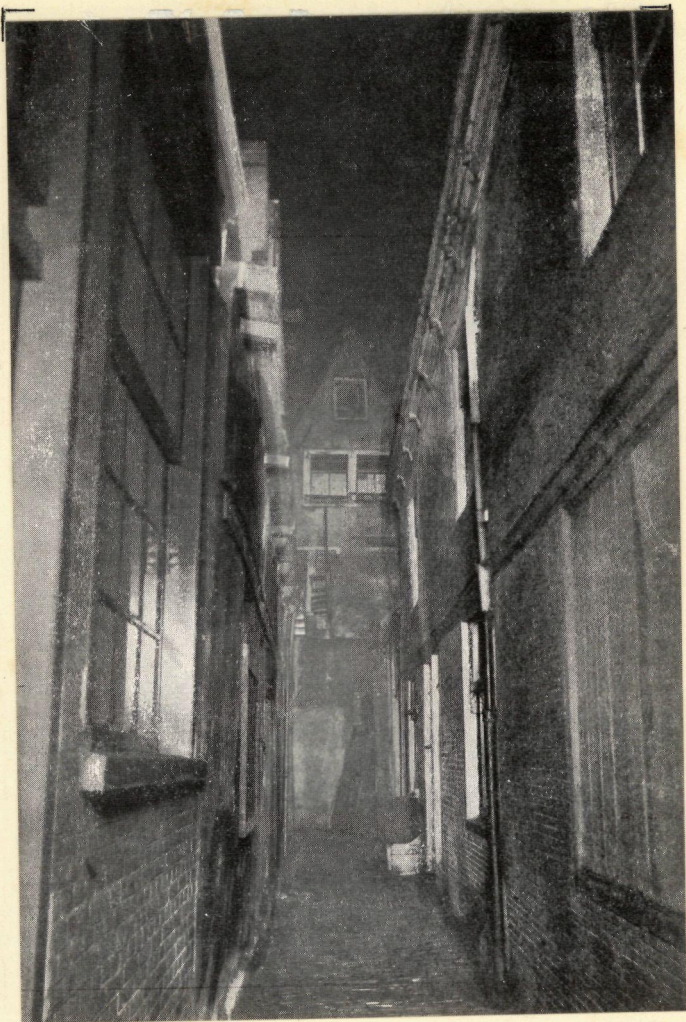
warringstichterij. Als men hun zou vertellen, dat er een romanschrijver bestaat, een kunstenaar, een soort van mensch die probeert door te dringen in het diepste van hun binnenste wezen; die zonder dat ze hem iets biechten, alles afweet van hun driften, van hun mijmeringen, hun aandoeningen, hun smarten, hun liefde-geluk, hun onbewuste romantiek, hun gemeenheden, hun sluwe berekeningen, hun botte jaloezie, . . . dan zouden ze je aangapen. Mijmeren uiteraard, doet een Jordaner niet veel. En toch zijn er wel eens groote, stille en wonderlijke droomers onder hen. Zij begrijpen van de functie van een scheppend kunstenaar niets. Zij hebben eenig flauw besef, dat zoo een kerel, even belust op nieuwtjes als de Jordaner zélf, ze bekijkt, soms wat „febert” (krabbelt) op een pampiertje, doch wat hij verder doet raakt hun de koude kleeven. Zij lezen colportage-romans, waarin met het grofste zielemateriaal melodramatisch omgesprongen wordt. Zij lezen de couranten-feuilletons, — ik spreek hoofdzakelijk van de vrouwen en de meisjes — en daarin krijgt hun snakkende en smachtende hart alle innerlijke lafenis en bevrediging die het verlangt. En toch zijn ze ontvankelijk voor de vertelling, voor het échte drama, voor den humor. Ik heb vaak de grootste geestdrift om mij heen gewekt, met verhaal-improvisaties. Doch lezen en uit zichzelf direkt

het gelezene begrijpen, doen zij in veel mindere mate. Het abstracte voorstellings-vermogen in werking zetten, zij zijn er niet toe in staat. De bioscoop biedt hun alles wat zij willen. Zij hoeven zich niet in afpijnigende verbeeldingen te vermeien, de film brengt hun een waarneembare werkelijkheid. De geest hoeft zich niet in te spannen, de zinnen zien. De allererbarmelijkste chromolitographietjes vinden zij mooi. Men kan eigenlijk niet zeggen dat hun smaak bedorven is, omdat er geen smaak bestaat. Eens werd mij in een Jordaansch gezin, een met allerlei walgelijke trucjes opgeschilderde foto vertoond, met kleurtjes bepronkt, om er wee van te worden. Ik schrok er een oogenblik van. Nooit en nimmer probeer ik in een Jordaansch gezin, dingen te bespreken die geheel buiten hun sfeer liggen. Wel behandel ik gaarne nu en dan sociale problemen met de Jordaners. Doch ook dan is er geen sprake van evoluaire doordenken. Menschen, die door den zwaren afmartelenden strijd om het bestaan en door levensverbittering geslagen, twee jaar terug nog Koningsgezind, in ieder geval geheel a-sociaal leefden, zijn nu plotseling heftige communisten, bolsjewieken of revolutionnaires geworden. Het is net als met de dorpen, die door een zonderlinge achterlijkheid en een grillige uitwisseling van technische verbruiksmiddelen, plot-

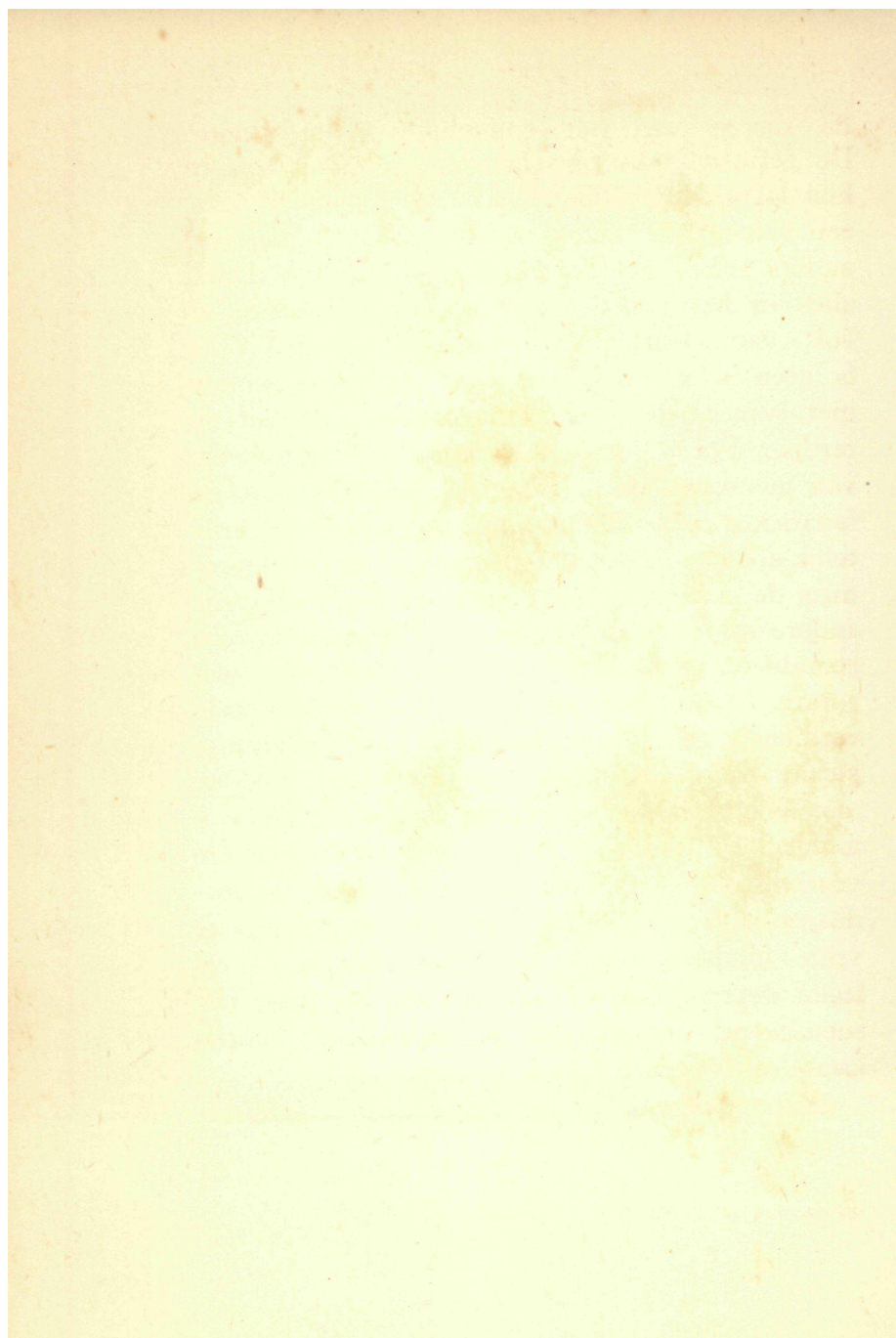
seling van een stinkend olielampje vallen op het schelste electriek. Doch toen ik die Jordaansche verheerlijking van een gekleurd foto'tje, een vies vodje bijwoonde, werd het mij toch te bar. Ik dacht aan den onsterflijken Rembrandt, den grooten realistischen mysticus, uit het bloed en het merg van ons volk geboren. Ik dacht aan den heerlijken ziener, die zooveel jaren in de Jordaan gewoond had, en ik begon zacht met hen te spreken over deze ontzaggenlijke figuur. En ik vroeg of zij ook wel eens iets van Rembrandt hadden gezien in de musea. Al mijn spreken stuitte aanvankelijk af op een volslagen onbesef. Wát kleur, wát licht, wát schaduw? De zon gloeit dagelijks over hun handen, en zij zien het niet. Beangstigende schaduwen van den deemster duisteren over hen heen, en zij zien het niet. Zij weten van geen kleur, van geen lijn, van geen toon. Zij zien in armelijke onbewustheid, grof-zintuigelijk, vlak-gekleurde, idiote plaatjes van den Bijbel, op de afzichtelijkste wijze valsch geverfd, met aanbidding na. Als de voorstelling maar iets is: een meewarige trek van een moedergelaat, een smartelijk alleen-staan van een verlaten figuur, een stervend kindje, een wanhopige vrouw enz. Toch probeerde ik nogmaals voor den tweeden keer heen te woelen door deze brij van sentimentaliteit, en het lukte mij al-

thans een weinig belangstelling op te wekken voor wat een Rembrandt heeft gedaan. Doch als ik nu zoo achteraf met mijn eigen stille gedachten overschouw, wat ik tot stand heb willen brengen in deze menschen: een grond van ontroering voor het schoone, dan overvalt mij een weedom zonder grenzen. Want hoe kunnen deze menschen, zóó buiten al het hoogere gehouden, zoo afgetrapt van geluk en vreugde, zoo weggezogen in de kolk van hun dagelijkschen levensstrijd, zoo vermoord door hun angstzorgen en levensbenauwenissen, het late schijnsel van een zonnestraal op hun armelijke roode of groene bedgordijnen, met ontroering volgen en met schoonheidsgevoel keuren? Hoe kunnen zij iéts van de atmospherische pracht van het leven om hen heen, in zich opnemen, als zij niet weten rond te komen van den eenen op den anderen dag? Is dan alle schoonheids-ontvankelijkheid afhankelijk, vraagt ge, van rijkdom en materieele welgesteldheid? O neen, ironische keurders van menschelikheden, zulk een zinneloosheid beweer ik geen oogenblik. Als iémand ontvankelijk is voor de schoonheid, dan is het juist het volk. Doch om tot een innerlijk aan- en overschouwen te komen, is er een soort van zielsrust noodig, die zij niet kúnnen verkrijgen in hun levensstrijd. En al mogen zij dan ook de sentimenten tot de

onmiddellijke schoonheids-ontroering missen, in hun eigen maatschappelijke daden leeft deze schoonheid soms volóp. De Jordaners zijn vaak van een zeldzame offervaardigheid onder elkaar. Zij zijn menschen van hárt en van een onbegrensd medelijden met verworpenen. Ge zoudt er van staan te kijken, als ge wist hoeveel bedelaars en hoeveel geldophalers er in de Jordaan nog rondzwerven. De „rijkelui”, zoo zeggen de Jordaners, nou ja, die zetten een gedrukt bordje achter het glas: aan de deur wordt niet gekocht; die kunnen aan de deur niets geven, doch wij kunnen aan de deur niets weigeren. Ik heb treffende staaltjes van offervaardigheid onder Jordaners beleefd. Hun offervaardigheid mag natuurlijk niet worden geïdealiseerd. Want dikwijls schijnt deze opgeheven door smiechterij en afgunst, die het hoogere gevoel teisteren en verminken. Toch is onder de ruwe massa een kern van spontane christelijkheid, die onmiddellijk aan hun gul gemoed ontspringt. Zij praten niet over de innerlijke erbarming, doch zij beleven ze in hun daden. Historische, zelfs bijbelsche kennis van de Christus-figuur ontbreekt meestal volslagen. De duistere taal der allegorische vergelijkingen heeft weinig vat op de nuchtere drift van hun verstandelijk realisme. En toch, intuïtief dringen zij soms tot

Zwerftochten 4

de diepte van het goddelijke Woord door. De geleerde tekst-omschrijvingen lappen ze aan hun laars. Zij moeten het vast en machtig, met een breed menschelijk gevoel omgrijpen kunnen, anders schiet het ze tusschen de zinnen. Doch alles in het volksleven, ook in de Jordaan, is vol van treffendste tegenstrijdigheden. Er is geen wijk, misschien over de heele wereld niet, waarin zoo alle levensvormen, naar het uiterlijke, bijéén liggen. Gij kunt er alle soorten van menschen ontmoeten: de hoogdravende, de fanatieke, de verblinde, de wraakgierige, de christelijk-apologetische, de misdadige, de hoogmoedige, de nederige. Veel markanter dan onder alle andere soorten van menschen in Amsterdam. De gemiddelde ontwikkeling van den Jordaner is zeer gering. De jongens die reeds vroeg moeten geld verdienen, gaan gauw den weg van het lichtzinnige plezier op. De Zeedijk, de Burgwallen lokken, met al hun zoete gevaren en hachelijke bedwelmingen. Er is drank, er zijn vele en heel mooie vrouwen, er is dans, er is muziek. Ook de Jordansche meisjes, vaak van een schaamteloos vrijmoedigheid, zijn in den grond der zaak verlegen wezens, met veel schroom en heel veel fatsoensgevoel, ondanks hun gemoderniseerd bobbykapsel en vleeschkleurige kousen.

Zij houden van den „dijk”, van de geheimzin-

nige kroegjes met het tintelende en speelsche licht in den avond achter de horretjes; van de kleine gezellige danszaaltjes, waar de harmonika's janken, de piano's roffelen en de violen snerven. De geuren der alcoholische dranken prikkelen de zwoele lucht. Er is een schuimende uitgelatenheid, die de meiden een jolig vertier schenkt en die, althans eenige uren, de zorgen verdooft. Want dezelfde meiden, die prachtig gekapt en fijn geschoeid, op den „dijk” staan te dansen onder den bedwelmingsroes van muziek, vlak nabij de walgelijkste prostitutieholten, waar misdaad en hoererij bijeenkruipen, keeren onder den dwang van den moederblik meestal op tijd naar huis, om nog dienzelfden avond of den volgenden dag het zwaarste huishoudwerk te verrichten. Op den dag ziet ge ze over hun werktobbes staan, den lauwen damp inademend van hun waschgoed. Zij slaan zich de handen wond, zij ploeteren en boenen, zij verzorgen het eten en het kroost; zij staan midden tusschen een roezemoezig krakeel vaak, van vechten-de kinderen, dronken vaders en wanhopende moeders.

Zij zien dikwijls niets dan ellende, uit werkeloosheid en ziekte geboren, en toch kijken hun oogden licht, in een droom; kijken zij uit naar den vrijer, beleven zij een liefde-romantiek, die ver

uitstijgt boven het vulgaire van den dagelijkschen arbeid. Zij vergeten niet hun haren te krullen, op den dag, en zij loopen allergekst toegetakeld, met spelden en papillotjes, omdat voor haar „chic”, alles is. De jongemannen zijn gek op mooie pakjes, blauwe en lichte colberts; op mooie boordjes en dassen, op een pronk die kameraden en vijanden de oogen uitsteekt. Zij zijn buitengewoon fijne keurders van vrouw-mooi, en toch hoort ge ze zelden een schoonheidsdetail aangeven. Doch het is een wonderlijk-magnetisch oogenspel tusschen de meiden en de kerels. Zij verstaan elkaar, zonder dat ge eigenlijk beseft hoé. Hun declaraties komen zoo zonderling naar voren. Een jonge man houdt razend veel van een jonge vrouw, en hij weet geen stóm woord uit te brengen. Hij doet niet anders dan slechte Engelsche cigaretjes rooken en haar bijna de armen van het lijf draaien, uit krachtvertoon. Voor kracht hebben al de vrouwen, een geweldig ontzag. En toch, niet minder voor ridderlijkheid, voor durf, voor openhartigheid en gulheid. Hun leven onderling, is veel mooier dan de mooiste film-romantiek. Want niet allen zijn zwijgende slampampers en bleue minnaars. Er zijn ook zeldzame guiten onder de Jordaansche jongens, die met een soort van markt-welsprekendheid toegerust, de meest

schalksche moppen verkoopen. De Jordaansche jongen is van een fabelachtige jaloerschheid. Als zijn meisje naast hem loopt, dan wil hij wel dat zij haar oogen in haar zak steekt. Zij mag niets zien dan hem, niets erkennen dan hem, niets anders waarnemen en niets anders waardeeren, dan Zijne Hoogheid. De getrouwde mannen zijn precies zoo. Zij zijn jaloersch op de kleinste aardigheid die een meisje of vrouw maakt met een vreemden man. Onder elkaar is dat natuurlijk nog weer iets anders. De bedreigingen die de jaloersche minnaars slingeren naar meisjes, die om een of andere reden genoeg van hen hebben, zijn van een Shakesperiaansche hevigheid. Om een haverklap wagen zij er vijf of tien jaar gevangenisstraf aan, als zij maar aan hun minnaars-wraak kunnen voldoen. De zotste, en tegelijkertijd de gevaarlijkste dingen, heb ik op dit gebied bijgevoond. Als de drankverhitting dan bovendien allerlei waanvoorstellingen van vermeende ontrouw in de zieke hersens dezer kerels laat uitbroeien, dan begint het levensdrama eerst in zijn wezenlijkste beklemming los te komen. Want de drank maakt van het volk, slaven en halve gekken; jaagt ze juist over de grens van het gemoedelijke en goedhartige, naar den waanzin en de misdaad. Er is in deze materie niet te overdrijven. In mijn romans, zal ik hier nog wel voorbeelden van kunnen geven.

VIERDE HOOFDSTUK

In de Jordaan tiert de kleinhandel volop. In de laatste jaren is de Lindengracht een dagmarkt geworden. Vroeger was er alleen de Maandagsche Noordermarkt; op Noordermarkt en de heele Westerstraat langs. Dan werd er ook wel een beetje genegocieerd op een brokje van de Lindengracht. Doch plots bleek er behoefte aan een groote dagmarkt voor groenten, visch en wat er verder op markten voorkomt. De Lindengracht zou toen voor den dagelijkschen handel worden ingericht. Er zijn nogal veel vischkoopertjes in de Jordaan.

Stoere, sterke, koene kerels. In deel I van „De Jordaan” beschreef ik indertijd de bekende Amsterdamsche zomersche aalmarkten en het loeren met de vlet, ter Zuiderzee, op botters met Volendamers, Urkers, enz. enz.

De geweldige en alles-ontwrichtende oorlog heeft het geheele klein-vischhandel-bedrijf in de Jordaan gewijzigd. Vroeger bestond er een heel

drukke, wriemelend-luidruchtige aalmarkt. Al om half drie in den zomer, begon langzaam het koopvolk op te duiken uit de nog schemerende stad. De Amsterdamsche Zaterdagavond-aalmarkten genoten een typische beruchtheid. Op zulk een markt kwam van alles.

Veel vrouwen, veel mannen, veel koopers, uitgaanders en zwervers, veel menschen ook belust op „versche aal”, kon je er zien handelen, sjacheren, bieden en pret maken.

De Jordaansche vischkoopertjes dobberden op het Y, in den morgenschemer, rood- en goudoverglansd van het vroege licht.... met spartelenden buit in de vlet. Dan dadelijk begon de verkoop bij of op de steigers, aan aalvrouwen, aalmeiden, aan mannen en knapen, venters en ventsters. Ook wel van garnalen en andere visch. Doch in hoofdzaak blankaal; blankaal van Sassie en van Durgerdammertjes.... van Lange Na en Natbroek.... Ik kon toen niet vermoeden, dat na tien jaar „mijn” aalmarkt, of liever de Amsterdamsche aalmarkt, voor goed tot de geschiedenis zou gaan behooren. Want de aalmarkt van toen, van tien of twaalf jaar terug, is alleen nog maar te zien in.... mijn roman „De Jordaan”.

Het geheele kleinhandel-bedrijf in de visch is gerevolutioneerd. De Jordaners staan voor gansch

andere bedrijfs-verhoudingen.

Er was een geweldige drom nachtvolk achter de vischmarkthekken op de Ruyterkade, in den vroegen morgen. Vrouwen, meisjes, kerels, karren, sloepen, botters, Durgerdammers, Urkers, Volendammers, sjouwvolk, ventvolk, burgerij, alles... alles wriemelde dooréén. De nachtmarkt werd door de onguurste klantjes bezocht. Door zwervers en slenteraars, door jolige, vechtende of jammerende dronkaards, door allerlei slag van zwoegmensen.

Als in een halfduistere, donkere menschenkorf gonsde en gierde het onder den „afslag”. Smerige dievenlantaarns met beroete glazen veegden tusschen de donkering van beenen en gebukte lichamen, smeltoven-achtigen gouden walm en flam-bouwschijnsels over bloederige handen, die kerfden in bakken, manden en kisten vol wriemel-aal. Over donkere hoofden en in-schemer-verduisterde aangezichten gloeiden de dalende en rijzende „bijlichters” (lantaarns). En vlak aan je oor, tusschen geraas en getier van sjacherend en krijtend vischvolk, hoorde je het klotsend gedruisch, rythmisch op en neer, van water-uitscheppende aal-jongens. Over de steigers woei een ziltig briesje en het verre, heerlijke IJ begon traag te klaren in den violetten morgen.

Even later klonk rauw, hel of scherp het vent-

geroep der negocianten, van „fijnkoppen”, „lijndertjes”, „Jankoppen”. Er achter, zilverend, lag het stille IJ, als een bewasemde spiegel te dampen.

De Zaterdagnacht-aalmarkt werd overzworven door Jordaanmeiden en aal-vrouwen uit al de stegen van Nes en Zeedijk, van Haarlemmerstraat en Haarlemmerdijk. De stiekeme duistere drankloodsjes dienden voor vet gelurk en gelijk van „dun” (jenever). De Zaterdagnachtsche zomerjool gold als de geduchtste plezieruren. Van de walmende danskitten (toén nog sluiten ná twee), zóó op de wriemelende markt. Schelmerkerels, souteneurs en lokvrouwen tusschen de zwoegende, ernstige werkers.... Gezang, gelal en vechtrumoor.... O, de Zaterdagnachtsche aalmarkt.... ze was een Breughel waardig.

Meide, daar komme de jonges an

Mit d'r blaufe jassies an

Blaufe jassies mit witte kraag

Dat hebbe die meide soo graag!

Zoo hoorden de matrozen zich flikflooiend bezongen. Vóór de steigers wiegelden de sloepen en bonkten hoog en laag, dwars en schuin, de naar teer-riekende rompen der botters. Door tuig en takelage speelde het al aanklarende licht, roodachtig en goud, van den vonkenden morgen.

En het volk aan de kaai, gonsde en gromde.

Nogmaals, deze oud-Amsterdamsche aalmarkt is sedert een acht jaar „verongelukt”. Er zijn bijna geen aalvrouwen meer, en heelemaal geen aalmeisjes op de nachtmarkt. De Zaterdagavondmarkt bestaat niet eens meer. De felle en opjagende oorlogsjaren hebben alles veranderd. De vischbooten „mit stoompie” komen zélf hun visch aan den wal brengen. Ze gaan wanneer ze willen. Ze zijn niet meer afhankelijk, gelijk de zeilbotters, van weer en wind. De aalmeiden zijn fabrieksmeiden geworden. Zij beuren een vast loon en het avontuurlijke zwerven op de aalmarkten is geëindigd. Er zijn geen lampen meer, geen bijlichtertjes aan karren en voertuigen. Floep, de heele „afslag” met al zijn koopvloeren en veilbakken, staat onder het electrische licht inéén, hel te kijk. Het IJ is nog wonder-schoon in den vroegen, goudrozen morgen. Doch de markt „opent” eerst tegen half zes. En om zeven uur, als de „Afslag” aanvangt, begint het pas te wemelen van koopers.

Het manvolk overheerscht. Er zijn slechts enkele vrouwen-met-negotie te zien. De Jordaansche vischkoopers pogen nog wel heel vroeg 's Zondagsmorgens iets „an te slaan” voor de Lindengracht, doch van de eertijds zoo beruchte Zaterdagnacht-aalmarkt lijkt niets meer over.

Toch is het bedrijf nog heel belangwekkend;

vooral om, nabij en op den „Afslag”. Allereerst de prachtige omgeving van IJ en Ruyterkade. Hier ligt voor ons nog een deel van de Amsterdamsche oudheid. Ik bedoel niet de nevelachtige oudheid, vóór de dertiende eeuw; doch de historische oudheid, toen Amsterdam, in 1275, door het beruchte tol-privilege van Floris V, met dezen naam „dam” in de historie trad; toen Amsterdam onder de jongere steden van Holland naar voren kwam. Het grootsch-historische ontwikkelingstijdperk van Amsterdam, de z.g. Spaansche tijd, de Gouden Tijd, de Prui-kentijd en de Fransche Tijd, zijn zonder IJ en primitieve omgeving niet te denken. Welke geweldige gebeurtenissen vonden er niet plaats! Het nu verschijnend groot boek van Prof. Brugman, over *Geschiedenis van Amsterdam*, waarlijk een historisch standaardwerk, verschaft u daaromtrent alle historische bijzonderheden; over den eersten Sculterus (schout), zoo goed als over het Zegel van Arent van Aemstel. Zoo goed over Gijsbrecht II als over Guy van Avesnes, bisschop van Utrecht. (noot 1930). Welke ontroerende tafreelen speelden er zich niet af!

Zong Antonides niet in „IJstroom”:

Een ârme Visscherbuurte uit
haar moerassenkreet”....

daarmee al dadelijk het visch- en waterbedrijf van „Amstelledamme” in den voortijd kenschetsend. Wie hoorde er niet van het „Gouwenwater”.... het water van 't Gouw, landrivier, met het IJ (ten halve stroome) zoover als de zoom van het Gouw reikte? Amestelle, eertijds aan Gouw en IJ.... wij leven er eeuwen en eeuwen tusschen. De IJ-kant waar wij nú op staren, heeft reeds een inval der Kennemers, in 1204 beleefd, vechters die den dijk doorstaken. Roovend, verbrandend en plunderend trokken de Kennemers rond, verwoestten de grasveenen, roofden groot en klein vee. De visschersbuurt aan IJ en Amstel, ach, ze behoort tot onze heerlijke stad Amsterdam, als het bloed en de beenderen tot het menschelijk lichaam. Nes, Zeedijk, Nieuwendijk, Damrak zijn alle ten nauwste betrokken in het historische wordingsproces van Amsterdam. Want daar stond eens het kasteel van Gijsbrecht met uitzicht op de „Wilde See”.

Al zeven eeuwen ligt dit van ons af, en nog zien wij het IJ- en Amstelland onder de machts-glorie van de drie Gijsbrechten der dertiende eeuw. Doch over de Heeren van Aemstel zullen wij hier niet praten. Toch zien wij Amsterdam altijd in haar glorie, aan IJ en Amstel. Vroeger was alles mooier, oneindig mooier. Vroeger was het havenfront niet door een rij palen afgesloten.

Eertijds bestond het open havenfront of het IJ-buiten-de-palen. — Een weemling van groote schepen die hier op stroom voor anker lagen. In de veertiende eeuw eerst wenschten de „beraders van der poirten (burgemeesters) paalwerk te laten slaan om de stad „by den Yi”. Geldersche-kade, Achterburgwallen en Boomsloot bestonden toen nog niet. Doch de oude stad van stegen en plassen, sluizen en poorten was nog zoo ongerept. In de veertiende eeuw hadden de Amsterdammers alomme hooilanden, weien en wat moestuinen. Over de grachten heen, zagen en hoorden zij hun koeien vredig grazen.

Heel het oud-historische Amsterdam duikt voor ons op, wanneer wij zoo droomverloren, het morgen-IJ van heden overstaren.

Wij zien nu het gewoel en gewriemel van menschen en schuiten, van botters en sloepen en sleepbooten zoo gansch anders. En toch, ééNZelfde hemel koepelde zich over dit veel wildere water, toen Amsterdam nog worstelde om haar bestaan.

Alles is anders, alles, alles, en toch nog zoo-veel levende geschiedenis maken wij hier door. Door Amsterdam's historie grondig te bestudeeren krijgen wij zooveel dieper en klaarder inzicht in het wezen van allerlei gewoonten en zeden, die hoe geschonden en vervormd ook, nog rudimen-

tair leven onder menschen, groepen en bevolking. Wij begrijpen het rudiment van oude bruggen, vesting- en kasteeltorens, van kapellen, begijnenhofjes, van gilden en godshuizen er beter door. ¹⁾ We begrijpen het ontstaan van mannelijke en vrouwelijke kloosterstichtingen, het noodzakelijke der vergrootingen van Amsterdam. Wij begrijpen het ontstaan van allerlei speciale gebouwen; van grafelijke gebouwen en stadsgebouwen. ¹⁾

Wij begrijpen aard en ontwikkeling en verval onder allerlei oorlogsbedrijven, van scheepvaart, zeevaart, handel en nijverheid. Wij leeren veel breeder historisch zien, historisch denken en vergelijken.

De kennis van Amsterdam's verleden en den ganschen geweldigen ontwikkelingsgang van onze prachtige, onze heerlijke stad, moest behooren tot de verplichte leerstof. Dán eerst zouden wij zeden en gewoonten van velerlei menschen en typen uit Amsterdam begrijpen, en een groot kunstenaar als Breëro zou geen „prachtbandje” meer behoeven om verkocht of gelezen te worden....

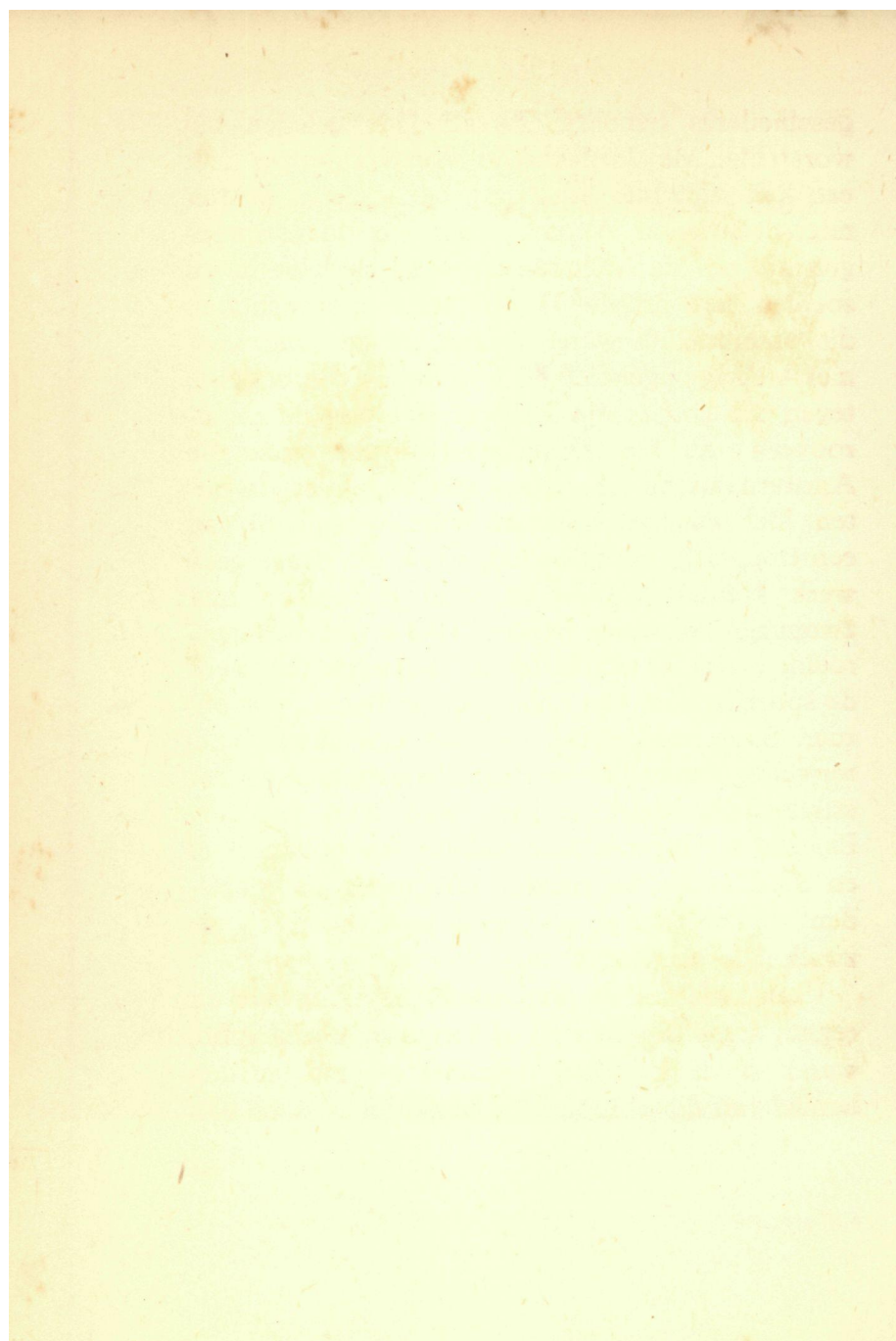
¹⁾ 't Hooft heeft op dit gebied voortreffelijke aanwijzingen gegeven en onthullingen gedaan, in zijn bestrijdingen en weerleggingen ook van Ter Gouw. (noot 1930).

VIJFDE HOOFDSTUK

De Jordaansche vischkoopers vervullen verschillende functies. Zij zijn koopmannetjes, verkoopertjes weer met kleine winsten, soort van makelaars doordat zij ook van anderen goed veilen, en venters, die hun eigen waar aan den man brengen. Zij nemen crediet en geven crediet. Het allergrootste deel werkt met gefingeerd kapitaal. Zij krijgen van Volendammers, van Afslag of andere handelaren, crediet en zij moeten het gekochte na een week betalen. Hun arbeid is zeer zwaar. Vroeger was hun werk nog zwaarder. Dan gingen zij 's nachts met kleine vletten de Zuiderzee op en zochten het zee'tje af om van Volendammers of Durgerdammers, eer die aan wal kwamen, de waar al op het water, onderhands af te koopen. Zij roeiden zich de handen stuk. Want iedere vischkooper wist voor zichzelf dat hij concurrenten in andere jollen, achter, naast of vóór zich had. Dat was de beruchte „kwakkentijd”, die ook alweer tot de

Zwerftochten 5

geschiedenis behoort. Twaalf jaar geleden beworstelden de Jordaansche vischkoopertjes met een kale vlet hun brood, op het stille of onstuimige nachtwater. Al om zes uur 's middags sprongen zij van de Willemstraat-brug de vlet in en roeiden het groote IJ op, soms met schuiten die onmiddellijk water vingen, en anderen weer met kleurig-opgekalefaterde jolletjes die nog wel tegen een golfstootje konden. Het was de nacht-rooverij van het Zuiderzee-avontuur onder de Amsterdamsche lef-venters met ongeknusde pitten. Het was een stiekeme wurmen-happerij van een troep angstlooze avondgasten, die daags geen werk konden vinden en wild buiten de fuik zwommen. Wanneer er ál te veel pruimvolk meeroeide onder de donkerte van den zeenacht, werd de spoeling dun. Het bleef roeien, roeien op avontuur. Soms roeiden zij een uur een „kwak” na, terwijl er nauwelijks een hand voor oogen op het stikdonkere vletje te zien was. Van het fort Pampus sprongen allerlei lichtjes de donkerte in en rondom aan de zeekim, dobberden en wiegelden toplichten van bommen en pinken op de zwalkende schuimgolven.

Vaak zwierven ze uren, onder hevig onweer en regen; soms doolden zij al vier uur in zee rond, waren zij de kwakken tegemoet geroeid om den handel van de schippers los te ronselen, doch dan

was er geen spatje van een bom te bekennen. Dan was het weer een bang uitturen naar kwakkenlicht dat kwam, of ging, heel in de duistere verte. De zeezwalkers verwenschten de bommen, die niet behoorlijk bakboord-rood en stuurboord-groen licht te zien gaven in den nacht, gelijk alle ander „schuitengood”. Dan konden zij koers houden. Nu bleven zij aldoor in groote kringen rondroeien, terwijl de lichtjes telkens wegzonken, dieper de zeedonkerte in. Dan vloekten zij uit angst dat andere jol-visschertjes eerder den buit van de kwakken bemachtigden dan zij, omdat die snuggerder de seinlichten van de voorbijgaande vaartuigen hadden onderscheiden. Dan wisten zij niet meer of zij ten Zuiden of ten Noorden zouden wegzwabberen onder het ontzachlijke uitpansel.

Deze nachtelijke roeitochten met de jol, bestaan niet meer. De concurrentie met de schuiten die aan wal kwamen, vóór de visschertjes ze konden bereiken, werd te groot en het bleek ook een té gedwongen afronseling van negotie. Er waren Jordaansche vischkoopers die, hoe kwaad of hoe goed het ook ging, zich paard en wagen aanschafte en zóó naar de ochtendmarkten trokken. Enkelen kochten een motor en behoefden zich dan niet meer de handen stuk te roeien. Doch tijdens den oorlog vervormde het ge-

heele bedrijf en werd bijna alle visch door den groothandel opgeslokt. De kleine handelaartjes mochten toekijken. Nu gaan de Jordaansche vischkoopers weer 's morgens vroeg, mét of zonder karren naar de markt, en koopen hun waar op crediet. Soms verdeelen zij die negotie onder elkaar, als zij gecombineerd werken, doch dán begint eerst de eigenlijke moeilijkheid.

Van de Ruyterkade trekken zij met hun kisten of bakken aal en andere visch luidruchtig naar de Lindengracht. Daar hebben zij hun vaste standplaats. De meesten verkoopen zóó-van-de-kar; bezitten zelf geen eigen stalling. In de Jordaan is een eigen stalling hebben, een zeldzaamheid. De schragen en het gespanne van linnen boven hun verkoopbank, worden door Jordaners meestal gehuurd. Er zijn eenige verhuurders van uitstallingen, waarvoor een bepaald bedrag wekelijks wordt betaald. Deze verhuurders beschikken over personeel dat voor de huurders de markt-uitstalling opzet. En dan begint het lieve leventje. De geheele vischhandel is op het achterste gedeelte van de Lindengracht, bij de Lijnbaansgracht geconcentreerd. Schoon broeders-in-het-zwoegen, zijn ze toch elkaars heftige concurrenten. Zij bewerken letterlijk de marktbezoekers met hun heftig ventgeschreeuw, hun uitdagenden spot en hun brutalen humor.

De scholletjes kwakken zij met geweldige kracht op planken en karbodem, en zij hebben allerlei ironische namen voor hun waar en allerlei geestige beschimpingen voor de slente-raars, die kijken, maar niet koopen. Doodvermoeid van hun bijna nachtelijk inkoopen der negotie staan zij te venten, vaak heele ochtenden lang, zonder rood of wit te zien (koper- of zilvergeld). Zij concurreeren tegen elkaar op en hij die het leukste praatje, het grappigste woord, het meest overbluffende beeld gebruikt, wint het meestal. Vooral onder aal-verkoopters is er veel schelmsche humor. (Linden-gracht-Stadion Blauw-Wit is er de baas!) Terwijl zij verkoopen, staat een aalmeid of aalvrouw gereed met het mes, om de verkochte waar op kar of bank voor den koper schoon te maken: een walgelijk bloederig en wreed bedrijf, dat met een cynische onverschilligheid wordt afgedaan. De zorgen van de Jordaansche vischkoopers beginnen eerst goed, als door plotselinge wisseling van weersgesteldheden, de aal of visch in het algemeen, onbruikbaar wordt of bederft in de hitte.

Dan hebben zij niets dan verlies en schade. En niemand die hen bijspringt. Zij moeten dan uit nieuw-gekochte waar hoogere winst zien te slaan. Het is jammerlijk en treurig, zooals deze zwaar-zwoegende menschen den geheelen zomer lang,

in het grootste avontuur rondzwalken.

Vaak moeten zij koopen om er niet uit te raken, en wat zij koopen is dikwijls zoo duur, dat zij vooruit weten verlies te zullen boeken.

Het is verschrikkelijk om aan te zien, hoe deze zwoeegers vanaf vier uur of halfvijf in den morgen op de been, soms tot in den laten middag aan het schreeuwen blijven om hun waar kwijt te raken. Dan gaan zij in de gauwigheid een paar uur rusten, in een zucht en een vloek een hap eten, om dan weer vóór den nacht zich gereed te maken. Hun verdienste is meestal schamel en zeer wisselvallig. Natuurlijk schieten zij weleens in, doch dan moeten zij zich met nieuwe credieten zien te redden. Het gebeurt ook wel dat zij zelf door de stad gaan venten, en lang niet altijd met overgeschoten waar die zij op de Lindengracht niet konden verkoopen.

Het is een hard, wreed-ruw en armelijk bedrijf, dat nochtans met groote ambitie wordt beoefend.

De garnalenvrouwtjes, die vroeger vóór hun woningen zaten te pellen aan hun stalletjes, zijn er zoo goed als niet meer in de Jordaan, en ook de bekende bak-stalletjes, waar gebakken visch gekocht werd, zijn schier geheel verdwenen. Er zijn in de gansche Jordaan, met name in de Willemstraat, nog slechts twee of drie bakstalletjes. Vroeger kon men reeds

straten-ver de bakolie-lucht ruiken uit de verschillende dwarsstraten. Er hing een zware walm om de huizen en in de krottige woninkjes. Toch bleef er een atmosfeer van gezelligheid en bedrijvigheid, die de buurt karakteriseerde en nú totaal gemist wordt.

De Jordaan leeft van klein- en tusschenhandel. Ge vindt alle soorten van winkeltjes in de Jordaan. Schots en scheef in de dwarsstraten pronken zij tegenover elkaar. Vooral in de dwarsstraten, waar de Jordaan-drukte en het Jordaan-vertier opproppen. De straatjes, steegjes, gangetjes en dwarsgangetjes bergen allerlei kleine negoties, vanaf den snoepwinkel tot de bakkerij. Het wemelt er van groentewinkeltjes; ook van kroegen en logementjes. Zij die te ver af wonen van de groote dagmarkt, moeten wel terecht komen bij de kleinhandelaartjes. Er gist een geweldige handelsgeest onder de Jordaners. Het avontuurlijke en wisselende van den handel, lokt hen bijzonder.

Zij worden begoocheld door spel en tegenspel van de kans. Het is ook zeer in overeenstemming met den dieperen aard van hun eigenaardige ongebondenheid. Zij verafschuwen in den grond dwang en regelmaat. Zij voelen voor de schuimende jool, die bij tij en ontij „karwei” opwerpt en soms ook voordeelen afwerpt. Zij zijn geen knies-

ooren en geen lanterfanter. Zij houden van het spektakel en van de kleurige mise-en-scène en de gezellige branje. Zij hebben ondanks hun zwaar zorgleven en hun onbreidelbare angsten voor den dag van morgen, vaak groote pret en zij zijn hartstochtelijk verliefd op het schouwtooneel van het leven. Zij hebben iets in hun bloed van den Zuiderling; iets van het gistende der Zigeuners. Zij zijn dol op hengelen en dol op kaartspelen. Zij zijn dol op dansen en dol op zang. Zij houden van allerlei feesten. Zij beminnen hartstochtelijk, ongecontroleerde individueele vrijheid. Op feestdagen vooral zijn herbergen en herbergjes stikvol.

Van „dun” zijn zij allerminst afkeerig. Zij dansen, cancaneren, zingen en jolijten dat het een aard heeft. Zij houden ontzachlijk veel van sport; van voetballen, zwemmen, fietsen en boksen. Het Olympische Stadion is hun droom. Iedere Jordaner voelt zich broer van den Uruguayer. Blauw-Wit schemert ze groen en geel voor de oogen! Ze begluren de Sixhaven. Ze flirten met de R.A.S. Schiphol is hun eigendom!

Bij de oudere generatie gaat hengelen boven alles. Allerlei vischcolleges zijn nog steeds de helle roem van de Jordaan.

Met een aandoenlijke hartstochtelijkheid zijn zij gehecht aan hun colleges, aan hun prijs-vis-

schen en hun jaarlijksche boottochten.

Dan gaan de vrouwen mee en schettert de muziek voorop. Zulk een zomertocht met de boot en verder in Jan-pleziërs, is een schuimend brok volksleven. Het gaat ook weleens gepaard met tragische verwickelingen, door familietwisten ontstaan. Er luchten zich wel eens veten; er zijn weleens vechtpartijen en gevallen van verliederlijking, doch meestal is de prijsvisscherij van de Jordaan-sche visch-colleges een spontane uiting van hartstochtelijk levens-heroïsme. Zoo geraffineerd als zij zijn in hun kennis van duiven, zoo dol als zij zijn op hun duivenplatten, zoo geraffineerd zijn zij ook in de hengelarij. Er ontgaat ze niets van de vaktechniek. Zij zijn meesters van het snoer. Zij zwerven te water en te land en zij zuigen zich de longen vol van frissche lucht. Zij brengen in hun kleeren en in hun vangst-spul, den zoeten geur der landouwen mee en de ziltheid van het water. De Jordaners zijn een uitgelezen volk, om feestjes te organiseeren.

Onder rumoer en luidruchtigheid volbrengen zij wonderen van gezelligheid. Alle kniesoorderij, alle somberte schudden zij onder het hengelen van zich af. En zóó bij al hun feestvierderijen. Dit openbaart juist die verrukkelijke levenskracht van het volk. Door alle kwartieren gaat vreugde en is er een verzichtbaring van levensgeluk. Zij

hunkeren naar de levensblijheid. Zij beminnen de feestelijkheden natuurlijk om materieele genoegens, doch ook om hun gemeenschapszin en hun onderlinge overgave tot uiting te brengen. Het nu en dan dronken zijn behoort tot een soort van manlijk levensrecht in de Jordaan. Als het groote plezier en de groote genoegens maar niet bedorven worden.

In hun handel en wandel blijven zij van een rustige zelfverzekerdheid. Het is een heerlijk genot, ze op de markten bezig te zien. In de ontzachlijke bedrijvigheid der stadswijken, zorgen zij voor den lach en den humor. Zij zwoegen met vroolijk plichtsgevoel. De Hallen van Parijs mogen een magistraler gezicht opleveren, met hun gele wagens, hun vruchtpaviljoenen, hun onmetelijke stapels groenten, hun bloemkorven, geurend tusschen den walm van visch en kaas; de ontzachlijke matglazen daken van de groote Hallen van Parijs aan het eind van de Rue Montmartre mogen fonkelen in zon en zomerhitte, — ook onze Amsterdamsche groenten- en vruchtenmarkt, de geheele Marnixstraat langs, is voor het schildersoog een overstelping en één verrukking. Ook daar is zéér in de vroegte, een gonzend vertier van machtig leven, waarvan de Amsterdammers die nooit de zon zien opkomen, geen flauw besef hebben.

ZESDE HOOFDSTUK

De Zeedijk is van ouds een zeer beruchte buurt. Doch niet alleen de Zeedijk, maar ook alles wat er aan oude sloppen, stegen en gangen omheen ligt, kreeg bijtende faam. Schreef de ganschelijk-onphantastische Oud-Hoofd-Inspecteur der Amsterdamsche Recherche niet over den Zeedijk: „In dien kelder en in andere kelders op den Zeedijk zag men het *echte uitvaagsel der menscheid*. Menigmaal heb ik mannen die een studie maakten van de misdaad, in die kelders gebracht en steeds *waren zij ontzet* van wat ze zagen”.

Het geheele misdadigersmilieu van Amsterdam is veel moeilijker te bereiken, dan de maatschappelijke „leek” zich dat voorstelt. Er zijn allerlei soorten van misleidingen, die de burgerlijke denkbeelden over misdaad en misdaad-holen, veroorzaken. De fatsoenlijke burgerij, de verkenners van hun stad, studenten en avonturiers bezoeken den „Dijk”. Zij zien eens een keertje een woest vechtpartijtje, zij hooren het rumoerig lallen en

krijtschen van beschonkenen op Zaterdag- en Zondagavond, zij wagen zich ook wel eens in een danshuis, waar de harmonica's jammeren, en zij meenen dan donker-Amsterdam gezien en dokkenlucht te hebben ingesnoeven.

Als gij inderdaad op den dag over den Zeedijk trekt, dan ziet ge weinig. Het is een buurt van veel kroegen, veel opgedirkte tapperijtjes, en een wijk van kleinere en grootere neringdoenden. Naar den kant van de vischmarkt is ze heel gewoon, middenin bij het enge Oude Zijds Kolkje, langs de smalle en brakke walletjes en pakhuizen, wordt ze even luguber en aan het eind, bij de Prins Hendrikkade, zoo schijnbaar weer heel netjes, heel stil en fatsoenlijk. Er is dan ook in werkelijkheid geen eigenaardiger volksmengeling mogelijk, dan op den Zeedijk. Huis aan huis leven daar menschen van misdaad en prostitutie, roof en verliederlijking, doch eenige moderne huizen verder kunt ge de meest fatsoenlijke, — omheinde huisgezinwerfjes van eerbaarheid, — menschen ontmoeten, meestal kleine neringdoenden, die geheel en al buiten de criminalistische verschrikkingen der buurt staan. Gij zult u afvragen, hoe zoo iets kan voorkomen. Zij leven toch met hun gezicht vlak op die woeste tafreelen, op die brood-dronkenheid, op die zatte verdierlijking en roes van genotjagers! Zij zien toch het wemelen van

souteneurs, het opgedirkte pralen en pronken van alderlei lichtekooien tusschen naieve varensgezellen nabij de Olofspoort. Zij zien toch al die petten-gasten en zij hooren toch het tierend geweld vlak nabij hun vensters, in schaftekelders, logementjes en taveernen? Zoo denkt ge. Niets minder waar. Zij zijn vertrouwd geraakt met de gedachte, dat er veel wreed rapalje rondscharrelt op den Zeedijk. Maar zich in de slopwohnungen en in de krotten en oude gangen begeven, doen de fatsoenlijke Zeedijk-negocianten voor geen geld ter wereld. Zij gooien snel hun luiken voor de ramen dicht, als er herrie is, uitschot en Janhagel opdringen. Zij willen juist ostentatief doen uitkomen, dat zij niets met zulk schorriemorrie te maken hebben. Zóó leeft een deel van de Zeedijkmensen; een deel dat geheel en al aast op roof en bestaat van de weerzinwekkendste schurkerijen, en een ander veel kleiner deel, dat schuw voor de misdaad, zich achter het bolwerk van burgermansfatsoen en de conventie der maatschappelijke moraal beveiligt. Doch wat voor een vreeselijke buurt de Zeedijk is, kan men eerst ervaren als men de misdaad zelf bestudeert ter plaatse en de veelsoortige typen der misdadigers kent.

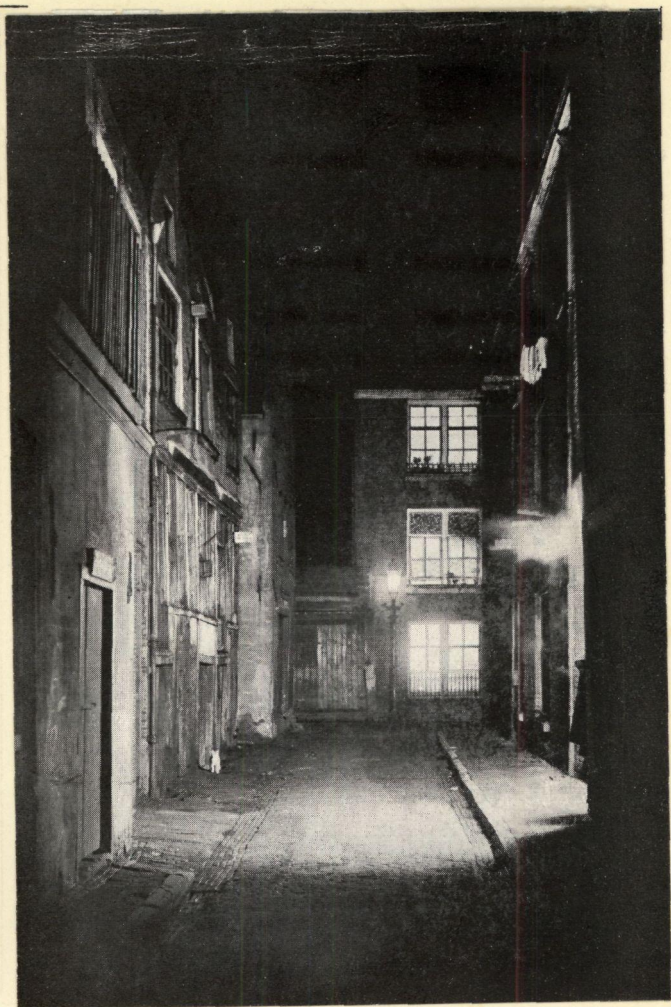
Het aanschouwen van een werkelijkheid hangt natuurlijk geheel en al af van persoonlijke ge-

voeligheid der beschouwers. Menschen echter, die voor stemmingen ontvankelijk zijn en uit stemmingen innerlijke levensgesteldheid van dingen, mensen en toestanden opmaken, zullen de tragische verschrikking van den Zeedijk en al wat er omheen ligt aan stegen en gangen, onmiddellijk ervaren. De kunstenaar en criminalist die deze wijk betreedt, beseft dat hier in het geheim, in het verholene, geheel andere levensverhoudingen bestaan dan in de maatschappij. Bekijk maar eens goed de logementjes op de kleine grachtjes, somber overschaduwde, in hun mysterieuze lichtval; bezie het achteruit van het Kolkje. Ik heb hier met Louis Couperus gestaan en eens met Emmanuel de Bom. Couperus rilde van dit milieu. De huizen vlak aan het water, de groezelige grauwt, het af- en uitgevretene van de vensters, de ratachtige schichtigheid waarmee de dingen voorbij springen, de ontstellende atmosfeer van schemer en lichtloosheid.... het is alles om te huiveren! Doch eerst in den avond krijgt de Zeedijk zijn geheimzinnige ontsluiting van verborgen misdaden bestaan.

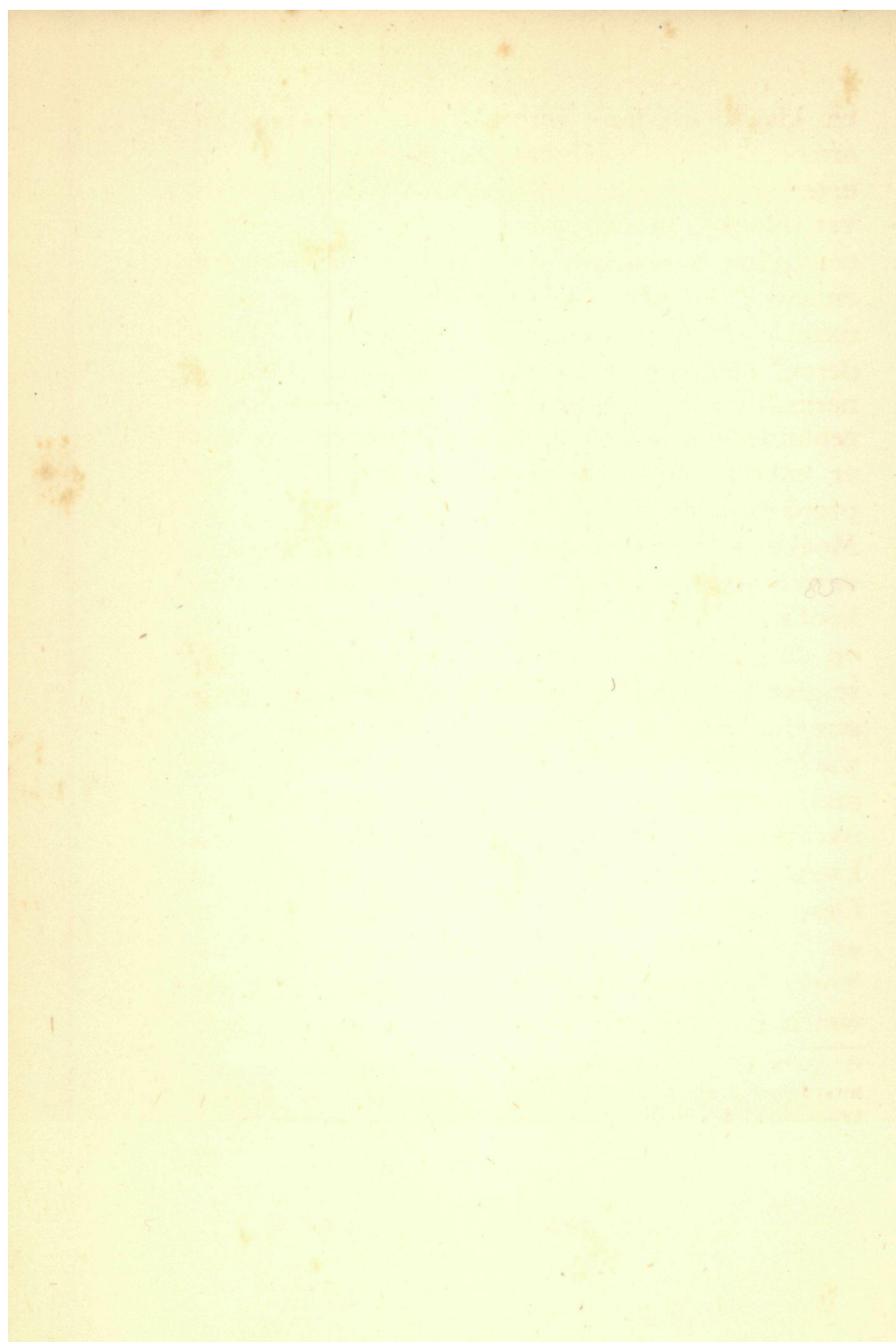
De koppen der vrouwen, de koppen der mannen zijn meestal afgrijselijke tronies. De hardheid, de wulpschheid, de kwaadaardige verdierlijking, het meedoogenlooze ligt er ingegrift. Hier is geen overdrijving mogelijk. Alle beeldende kun-

stenaars zullen rillen voor deze adem-benemende en wurgende sfeer van roof en sluipmoord. Alweer, als gij een kuier over den Zeedijk maakt, in den avond, zelfs laat in den nacht, en gij ziet de danshuizen vol joelende en gillende meiden, (géén valsche blanke-slavinnen-tragiek) die beschonken varensvolk naar hun kroegen en sloppen in de duistere zijgangen lokken, en ge hoort het schrill tegen-elkaar-in-jammeren van piano's, harmonica's, fluiten en occarina, en ge bemerkt hoe allerlei opgedirkte vrouwspersonen de bezoekers omringen en hen iets afbedelen, dan hebt ge nog niets anders gezien dan de uiterlijke omgeving. Doch van dit visueele zult gij eigenlijk pas het gevaarlijke en verborgene beseffen, als ge de ménschen leert kennen.

Donker-Amsterdam concentreert zich volstrekt niet alleen op den Zeedijk, in de Heintje Hoeksteeg of Oude Zijds Armsteeg, doch is verspreid over geheel oud Amsterdam! De Achter- en Voorburgwallen, het Spui, de Prins-Hendrikkade, het gedeelte bij de Sint-Olofspoort, de stegen op den Nieuwendijk enz. bergen evenveel en meer roofholen dan de allerberuchtste buurt. Doch de Zeedijk heeft een geheel eigen atmosfeer. Bij het Kolkje is alles van een somber-pittoreske pracht. Over de Oude Zijds Armsteeg hangen schaduwen van den dood, en grenzelooze wanhoop knaagt

Zwerftochten 6

tooid, met mombakkesen als uit de hel u aangrijpend, dan gaat er een koortsige onrust door uw bloed en bedenkt gij huiverend: is dat alles nog mogelijk in een groote stad? Ga er niet heen, zult ge mij toeroepen. Wat moet gij doen onder deze diep-gezonkenen, deze rottende misdaad waar dieven en moordenaars, chanteurs en souteneurs, bandieten en inbrekers bij elkaar kruipen en onder drank en zinnen-bezwijming elkaar het leven „opvroolijken”?

Omdat gij niet begrijpt waarom een kunstenaar werkt voor de geheele menschheid. Waarom vraagt ge Dante niet: wat deedt gij in de hel? Had de groote dichter zooveel pervers behagen in het beschrijven en scheppen van gedrochten, in het uitbeelden van helle-martelingen? In het tevoorschijn-roepen van kwellingen en straffen, zoo gruwelijk als slechts de allervreeselijkste verbeelding ze kan uitdenken? Waarom vraagt gij niet den grooten Russischen schrijver Dostojewski: met welk doel hij allerlei soorten van misdadige duivels, zesteenigen, en allerlei vormen van monstrueuse afwijkingen, tot in de kleinste bijzonderheden uitbeeldde? Waarom vermeide Shakespeare zich in de moordzuchtige zielegruwelen van een lady Macbeth, in de vrouwelijke criminaliteit

¹⁾ De geestige Johan Luger zag op den Zeedijk „met alles sidderend”, niets dan „vriendelijke oude geveltjes”. Gelukkige, brave kerel!.... Hij kuierde er knus „overdag”....! (noot 1930).

dus? Omdat zij allen begrepen van welk een ontzaggelijke waarde, de zieledoorgronding van de misdaad en al haar vreeselijke verschijningsvormen, voor de geheele menschheid is. Hun werken zijn crimineel-psychologische schatkamers van de hoogste beteekenis, erkent de politie-autoriteit Goll. De crimineele roman, in engeren zin, de roman die geheel en al op grof-oppervlakkige typeering en op zenuw-beroerende sensatie uit is, heeft geen waarde. Wat Eugène Sue deed was criminalogie vermengen met weerzinwekkende romantiek; was levens-vervalsching inplaats van levens-doorgronding. Conan Doyle is meer de publieke hofleverancier van misdadige waar. Hij loopt op een houten poot van Bertillon, in het spoor van Edgar Poe. Doch Dostojewski en Shakespeare treden het hart binnen van de misdadigers. Zóó moet de kennis van misdaad en misdadiger ons ontzaggelijk veel geheimen onthullen van den innerlijken mensch. En daarom is het intuïtief scheppen en documentair bestudeeren van de misdaad voor ieder epicus een noodzakelijkheid. — Hij zou er zónder, het complex der menschelijke hartstochten niet begrijpen.

Wat voor schepselen ben ik op mijn tochten door Donker-Amsterdam al niet tegengekomen. En telkens ervoer ik, in stilte, hoe wij allen, schepselen Gods, verwantschap hebben met zonde

en misdaad. Het leven dier maatschappelijke verworpelingen staat niet op zichzelf. Ik ben met allerlei soorten van misdadigers omgegaan, dagen lang. Ik heb met ze gewandeld. Zij zijn bij mij over den vloer gekomen. Ik heb met ze verkeerd en ik heb alles met ze uitgesproken. Ik heb simuleerders ontmaskerd en zwaar-gezonkenen de hand boven het hoofd gehouden. Ik heb ze van mensch tot mensch, van hart tot hart mij alle geheimen zien toevertrouwen. Ik heb boosaardigen en wreeden, moordlustigen en afgrijselijken, geheel-verdierlijkten en goddeloos-cynischen ontmoet, voor wie geestelijke en fysieke kwellingen, pijnigende genietingen waren om toe te passen. Doch ik heb ook omgegaan met zeer gevoelige, ik zou bijna willen schrijven edele naturen; met heldhaftige, roekeloze, uiterst-scherpzinnige denkers en droomers, in wie de misdaad door uiterlijke omstandigheden ontbolsterde. Zij ondergingen een noodlot. Zij stonden onder den ban van het slechte, van het zondig-lokkende. Op al hun ondernemingen rustte een vloek. Het leek alsof een bewuste macht al hun handelingen in de war stuurde en zij tot criminalistische daden moesten overgaan, toen de cabriolet hun polsen voor den eersten keer saamknelde. De leeken-menschen denken dat misdadigers geen berouw kennen, geen hartverscheuren-

de jammer ondergaan, geen vlijmend heimwee gewaar worden. Onloochenbaar, het allergrootste deel is gedepraveerd; blijft zonder eenige moreele rem en kent alleen den wreeden wellust van het onmiddellijke genot. Meedoogenloos in hun hebzucht, vernietigen zij om zich heen wat zij kunnen. Er is geen wreedaardiger menschelijk beest dan een chanteur; geen lagere schurk, geen karakterloozer individu dan een souteneur. Zij vreten zich den buik dik van de schande hunner vrouwen en groeien rondom in het vet hunner welgedaanheid.

Het grootste deel der misdadigers leeft van roof en prostitutie, maakt jacht op erotomanische zwakheden en op sluiksche verliefderlijking der menschen uit beteren stand. Het is een luguber leger in hun schuilplaatsen: ruitentickers en advertentie-zwendelaars, oplichtsters en kaartlegsters, zakkenrollers en hôtelratten, kwartjesvindders en speelholen-bedieners, beroovers en nachtelijke aanranders! Doch er zijn er onder, die dubbel en dwars de bekeering waard blijken.

Ik ben geen godsdienst-leeraar en geen zedepreker. Ik stuur onder hen niet aan tot bekeering. Doch ik behandel de misdadigers toch als menschen en als mensch-gelijken. Ik weet, dat ik vaak bedrogen en bedot word, misleid en voorgelegen. Maar zij weten dat ik onmiddellijk hun

bedrog doorgrond, hun leugens ontrafel, hun misleidingen stuk scheur en hun listen doorzie. Ik vrees niet één dezer boeven. Ik zie den ijsigste en afgrijselijkste kalm de oogen in. Dat is nu mijn menschenliefde. Want mijn zwerven onder misdadigers is menschenliefde; niet bedoeld als bewuste tendenz, als toegepaste preekleer, als werk van een ijverig middernachtzending. Doch het levensgevoel van den scheppenden kunstenaar, die zich aan alle uitingen van het bestaan verwant gevoelt.

Ik heb een reeks hoogstmerkwaardige brieven van misdadigers in mijn bezit. Ik wil niet snoeven op het feit, dat ik ziele-bekeeringen heb tot stand gebracht. Maar wél vermocht ik in te grijpen in hun tragisch lot om ze soms te brengen naar zekerder levenspaden. Doch maatschappelijke hulp is hierbij noodzakelijk. Wij moeten het zieleleven van den misdadiger oneindig veel beter en dieper leeren begrijpen. Wij moeten met onze menschelijke liefde het afgrijselijkste in hun wezen leeren objectiveeren. O, volstrekt geen ziekelijk humanisme, geen sentimenteele verteedering tegenover moordenaars, inbrekers, stuprators en sexueel-ontaarden. Doch wij moeten het, omdat onder alle standen en alle rangen, ook onder die der quasie-beschaafden, verholten en verborgen, de misdaad broeit,

de zonde en de perversie. Het deel der menscheid dat gemerkteekend wordt als misdadig, is niet organisch af te scheuren van het deel dat als fatsoenlijk, braaf en zedelijk bekend staat. Er is een geheimzinnige wisselwerking aan te toonen tusschen ziekelijke, tragische en morbide afwijkingen van misdadigers en moreele gepantserdheid van niet-misdadigers, op dit aardbolletje.

Tot al deze overpeinzingen geraakt men des te eêr, als men de hollen en de wijken der misdaad bezoekt. Als men het leven daar leert kennen en den brandenden grond waaruit al deze teisterende driften opborrelen, ondergraaft.

ZEVENDE HOOFDSTUK

Eenige bladzijden terug wees ik op den Zeedijk als één der oudste wijken van Amsterdam. Als ge de Oude-Zijds-Kolk oploopt, dan staat ge direkt voor een soort van middeleeuwsch gebeuren. Het geheele Noord-Oosten der stad vertegenwoordigt een complex van oudheden. Hier waren vroeger, in den omtrek, kerken en kloosters, bij de Voor- en Achterburgwallen, Laken-ramen en Vesten, Sluizen en Lastagen.

In twintig jaar tijd blijkt de Zeedijk enorm veranderd. De Zeedijk is aanvankelijk geweest het centrum van zeer beruchte danshuizen en tapperijen. Van de danshuizen zijn de merkwaardigste misschien verdwenen. Zoo is de bekende „De Witte Ballon” weg; zoo is Barend Jansen weg, een huis van veel faam. Maar vooral zijn weg de danskelders.

Ik heb in mijn Jordaan II: „Van Nes en Zeedijk”, de eigenlijke danskelders nog beschreven, weinig vermoedende dat na een tiental jaren,

ook deze reeds tot de geschiedenis zouden gaan behoren.

Ik heb onlangs in een courant gelezen, dat de Zeedijsche danshuizen een soort van volkje bergen, waarover betrekkelijk weinig te zeggen valt. Ik glimlachte.... De meiden die er dansen zijn of lichtekooien, of gerecruteerd uit het Jordaan-sche publiek. Als de meisjes in de Jordaan een zware dagtaak hebben volbracht, in huis als werksloven, op de fabriek als werkslavinnen, dan zijn zij hartstochtelijk belust op wat verstrooiing en afleiding. Zij vinden die in verschillende danshuizen. Vroeger vooral bij Koehoorn, op de Korte Prinsengracht. Daar wordt gedanst op den spiegelgladden vloer en boven de zaal pronkt het monumentale muziek-orgel. Bij Koehoorn krioelt het van allerlei slag van volk. En eigenaardig alweer zooals het misdadige en maatschappelijk-gedepraveerde deel der bevolking, zich gemoedelijk dooréénmengt met het zeer fatsoenlijke, dat slechts koppig den narcotiseerenden prikkel wil van verstrooiing, van dans, muziek en zang.

Ook vele meisjes uit de Jordaan trekken echter naar den Zeedijk, naar de stikheete zaaltjes, waar het krioelt van varensgezellen en souteneurs.

Hier bezwijmen zij in een soort hijgend genot. De harmonica's janken, de electrische piano's

roffelen; de smook is er te snijden. Hier wordt geofferd aan de grof-sensationeele prikkels van vrije en betaalde liefde. De heete walm die uit al die bierkroegen slaat, het oorverdoovend geraas en geloei van al de danslokaaltjes, van de fluiten, trompetten, gramofoons en piano's, geven de buurt een verwilderde zwijmeling. Toch blijven de Jordaanmeiden geheel en al buiten het verbond der zich prostituerende vrouwen. Hun liederlijkheid, als ge die zoo noemen wilt, is van gansch anderen aard dan die der snollen. Dié bezoeken alleen de danslokalen om er mannenprooi op te sporen. Hun idealistisch-gekleurde kleeren steken hel af tegen de rimpelende verleptheid van hun gelaatstrekken. Zij verschijnen in zoetelijk rose, blauw en groen, en deze opgetooide fregatten van den Venusdienst zien er jammerlijk toegetakeld uit.

Ik heb onlangs in een courant gelezen, dat behalve dan bij wat rauwe vechtpartijen, de Jordaanse meiden op den Zeedijk eigenlijk een pover figuur maken. Zij bestellen „een biertje met” en draaien maar hun dansen af. — Doch hij, die den Zeedijk beter en langer kent, keurt dit leepe nuchterheidje als een dor fabeltje. Er was een verschrikkelijk leven in danskroegen en rooversholten. Er broeit een helle-brouwsel van

den laagsten hartstocht, die zich mét een voor geld verkregen verbeestelijking, ook opdringt aan de pleziermensen zonder prostitutie-bedrijf.

Als van het Kolk-brugje matrozen, varensvolk met daverend geweld boven het duistere watertje komt aanzwaaien, dan is de krijschende harmonie van de trekorgels en de fluiten nog maar een zwak geruchtje er naast.

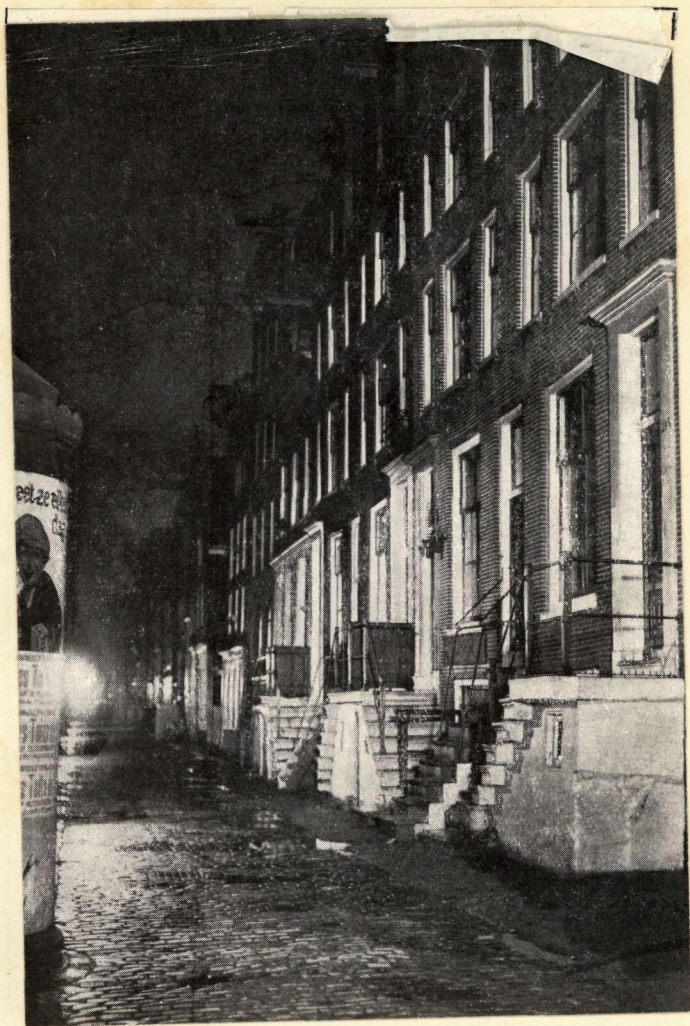
Er is op den Zeedijk een angstwekkende en rommelige volte. In den avond vooral loopen er kerels met afstootelijke tronies rond. De schel-opgesmukte lichtekooien luisteren naar iederen wenk van hun hand. Het kermen van de harmonica's brengt een angstige klankverwarring aan. Ge voelt een duizelende sfeer om u heen opstijgen, van misdaad en dronkenschap. Vroeger waren onder de zoogenaamde groote danslokalen, nog weer kelderachtige en kleine, waar jongere meisjes van vijftien en zestien jaar zich overgaven aan de passie van den dans. Ook hier drong het gepeupel óp, (straatberoovers, zakkenrollers, ladelichters); nestelde zich in de hoek-herbergen tusschen de rood-bloedende schijnsels van kroeglichten en beloerde prooi achter de logementhorretjes. Vechtpartij hier en vechtpartij daar. Soms hoort ge niets dan een brullende razernij van geluiden, waarin ge wegspoelt. Doch in de danshuizen concentreeren zich niét de ver-

borgen misdaden, maar de mise-en-scène en het decoratief die naar den verborgen wellust leiden. Ge ziet een leeg lokaal, met lage banken aan de muren. In de armelijke danszalen is zand gestrooid op den grond en hangen afgrijselijke wandversieringen u te bedreigen. In een hoekje der zaal staan of zitten bijeengedrongen de harmonica-speler, de fluitspeler en de piano-hameraar. Het gordijn, aan den ingang, rood of groen, zwaait telkens open. Het buffet, tegenover het orchest, troont met allerlei grillige kleuren. Nu behoeft ge maar één avond, een uitgangsavond, u in zulk een danszaal te nestelen en af te wachten wat er zal gaan gebeuren. Gij kunt het treffen, dat er niets bijzonders voorvalt, maar ook, dat het een aanéenschakeling wordt van avonturen. De meiden lallen met kerels. Zij bestellen hun consumpties en dadelijk begint de dans.

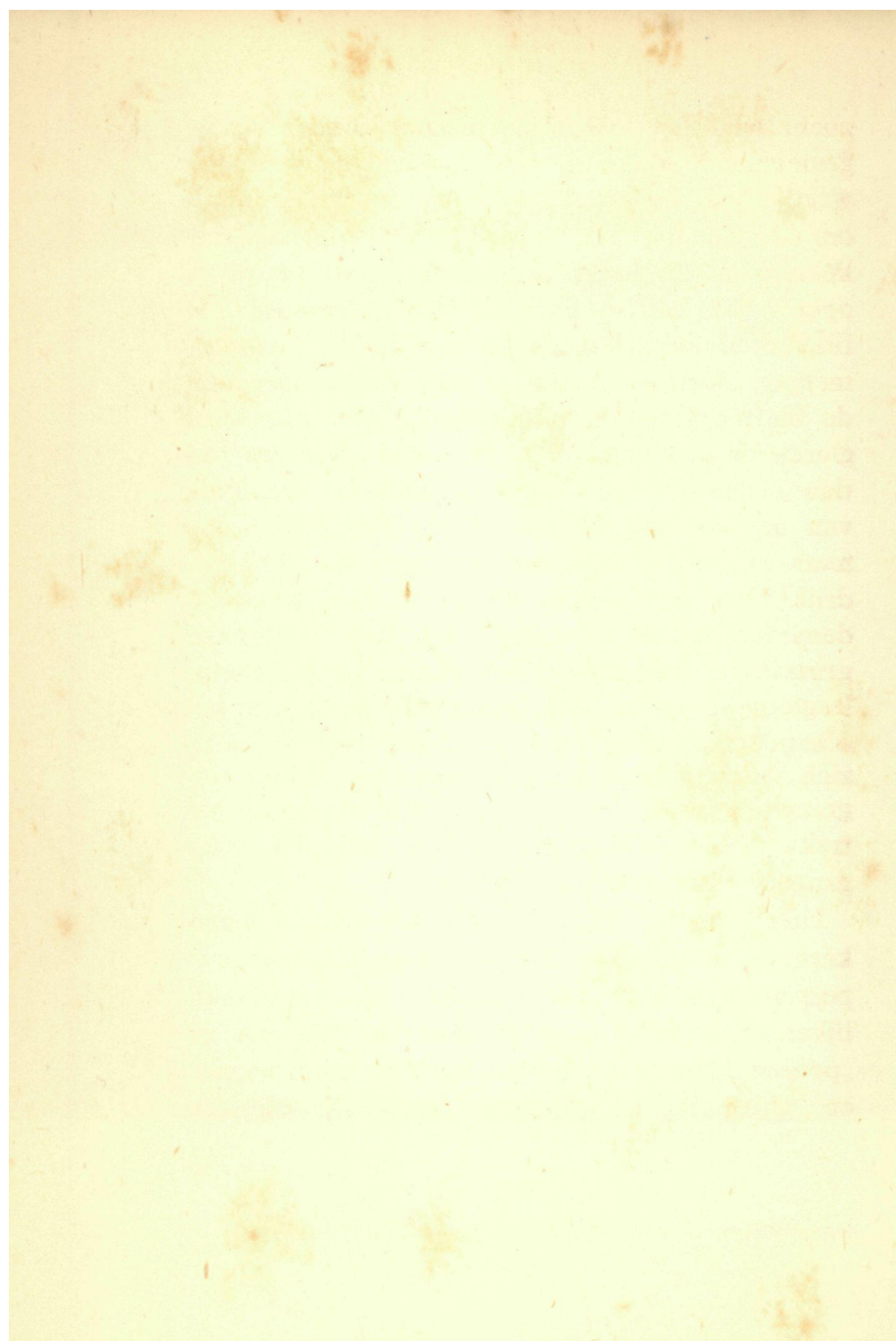
Ik heb nog onlangs twee Jordaansche meiden van 's avonds acht tot in den nacht, zoo goed als onafgebroken zien doorspringen. Na ieder nummer ploften zij hijgend neer en bedelden om biertjes. Met het benauwde zweet op de gezichten grijpen zij elkaar vast, telkenmale als het „orchest” een nieuw nummer inzet. Zij dansen de meest moderne en de meest ouderwetsche dingen: tango's, fox-trots, shimmy's, allerzonderlingste walsen en dooreengekeilde quadrilles. Zij dansen

vaak met een wonderlijk gemak en een ongelooflijk uithoudingsvermogen. De hysterische vervoering gaat vaak zoo ver, dat zij van geen uitscheiden weten en op straat, in half-duistere zij-steegjes, de politie tartend, in een onbegrijpelijke woede hun „hossen” nog voortzetten. De alleridiotste dooréénmenging van het publiek is dikwijls oorzaak van het feit, dat het fatsoenlijke element in dit gezelschap opgeslorpt wordt door het liederlijke. De jongens beschermen wel hun meisjes tegen het uitvaagsel van den Dijk, doch bij opstootjes en vechtpartijen krijgen zij net zoo goed klappen als het gepeupel dat de vechtpartijen heeft uitgelokt.

De starre drift waarmee de vrouwen springen, de helsche verwildering van de gelaatstrekken, bewijzen u onder welk een zwijmelende vervoering zij zich aan den dans bevredigen. De dans dezer vrouwen op den Zeedijk, bevat evengoed een komisch als een tragisch bestanddeel. De genotzwelgende bende zoekt het amoureuze avontuur in alle overgangen. Maar achter deze bevrediging staat het dreigende geweld der souteneurs en boeven. Iedere vrouw die op den Zeedijk danst, komt vanzelve in contact met liederlijke steeg- en slopwijven, en verdwaalt onder het schelkleurig gewoel der jenever-snollen. Bij de Jordaanvrouwen en -meisjes, is het aanvankelijk alleen de

Zwerftochten 7

zucht naar het loszinnige plezier zonder eenige gemeenheid. Maar zij verdolen zoo gauw in het warnet van de kronkel-sloppen en stegen rondom den Zeedijk! De gevaarlijke kroegen, de danskelders en de halve bordeelen zetten de poort open voor het roofbedrijf. Hier heerschen het flikkerend mes, de piekpunten van een ploertenmepper of, in nood, als het moet, de zoogenaamde blaffer van den politieagent. Hier gieren of gluren de apache-benden, de wilde zwervers van den nacht, die zoo goed de duistere trapholte van het donkere Kolkje, als de boven-achterkamers van een verhuurster benutten voor hun bedrijf. Hier geschieden allerlei misdadige geweldenarijen tegenover meegelokte kerels, dronken gemaakt of bedreigd. Hier sluipen de lustelooze leegloopers saâm, die uitsluitend azen op het schandegeld van hun vrouwen, waarvan zij zich tooien als poenige meneeren. De ratgrauwe sluipers van de Achterburgwalletjes, trekken hier bijéén en zien in de stikduistere gangetjes zoo zeker als katten.

Hier ontmoet gij de Zeedijk-dieven, de inbrekers, en verschijnen monsterlijk-gemeene vrouw-personages uit de gore luimspiezen, nog gevaarlijker en wreeder dan de mannen voor wie zij „peezen”. Het is een bergplaats voor moordenaars en afpersers, en nergens vindt gij op den

ros-overgloeiden Zeedijk zooveel soorten van misdadigers bijéén als juist in het warnet van sloppen en gangen. ¹⁾ De vrije Jordaanjongen beweegt zich met groot gemak tusschen deze broeische benden. En hoewel heel Donker-Amsterdam telkenmale van lokplaats verwisselt, de schelle danskroegen van den Zeedijk blijven hun lugubere bekoring bezitten. De „bars” van het Rembrandtplein stuwen de hoogere en rijkere en weelderiger prostituées tezaam naar Schiller, Gaston, en Willy's Bar. Het Donker-Amsterdam verschijnt in tartende tegenstelling, dáár juist met het helste electrische licht. Heel het bandietenleven van chanteurs, van gemeenste afpersers, viert hier hoogtij. Hier is de zwarte, de roode, de grauwe bende aan het werk. Hier zijn de oplichters, de hooger soort kwartjesvinders, de verfijnde technici op het gebied der speelbanken, prooi zoekend en prooi vindend. Hier zijn alle soorten van chantage-werkers bijéén.

Doch ook op den Zeedijk vindt ge ze in grover vorm vertegenwoordigd.

In het phantastisch getooide doch zeer goed geschreven boekje „De ratten van Amsterdam”,

¹⁾ Ik laat in deze hoofdstukken de crimineele anthropologie en alles wat in verband staat met wetenschappelijk onderzoek van misdaad, ontarding, psychose, geheel onbesproken. Vanzelfe dus ook de groote figuren uit velerlei Scholen.

krijgt ge te zien hoe nachthuizen gespuis bergen. De schrijver J. C. E. Sand, lijkt mij een prachtkerel, die stoutmoedig werk heeft verricht... in de phantasie. Ook A. M. de Jong heeft in zijn „Amsterdam bij Nacht” laten zien hoe de misdaad onder de schaduwen van het duisterste verderf voortwoekert. Hij voelde de atmosfeer en de onmenselijkheid buitengewoon zuiver en sterk. Ge hoeft maar bij nacht de achtergevels der Zeedijkhuizen te bekijken, om de rillingen te begrijpen welke iederen aanschouwer overvallen, die door een soort innerlijk instinct geleid, de zwaar-beladen misdaden-atmosfeer doorleeft.

Ik heb in mijn „Jordaan II: Van Nes en Zee-dijk”, vele jaren geleden reeds deze heele sfeer weergegeven, doch tegelijkertijd doen uitkomen de tragische verschrikking en de tragische schoonheid ervan. Men kan echter nimmer in één boek geheel het aangrijpende levensproces uitbeelden dat zich daar ontwikkelt. De afzonderlijke beschouwing van al deze wijken levert ook vanzelf niet op, de diep-dramatische ontroering, geschapen door den romanbouwer. Want in het werk van den kunstenaar is de menschenlijke verworping saamgeworteld met de atmosfeer en dient het beschrevene niet alleen als een descriptief kijkspel beschouwd, waar wij ons met een huivering van kunnen afwenden. Voor den grooten dramati-

schen schrijver ligt de stof hier in overstelpende hoeveelheid opgestapeld. De journalistieke beschrijving heeft onloochenbaar verdiensten, doch het onmenselijke en het groot-menschelijke van heel dit misdadigersleven, kan eerst in den beeldenden roman tot zijn recht komen. Omdat dan de beschrijving en het gebeuren vastzitten aan wezens in wier lot wij belang stellen; aan verwickelingen die ons boeien en vasthouden. Dán eerst voelt ge de heete stof die er dwarrelt rond de dansers en den blauwen rook die er uitdampt, als een bestanddeel van het tragisch gebeuren met menschen die onze gelijken zijn. Doch overal vindt ge dievenholen en roofvogels. Meer dan ooit tiert de misdaad, na de geweldige oorlogsjaren. Toch is het nu voor de souteneurs een zeer moeilijke tijd. Als wij met een huiverenden weedom de vrouwen hun schandbedrijf zien verrichten, dan gedenken wij ook de maatschappelijke ontaarding van de gansche menschen-maatschappij, die dit schandbedrijf mogelijk maakt. De losbandigheid wordt hier niets naast de gedachte: van waar al deze zinnelijke verwilderingen? Waarom bestaan al deze onguere buurten, met hun schouwe logementjes? Waarom houdt men al deze slaapsteê's en dievenkroegen in het schemerend gefluister van den avond open? Waarom moet dit donkere, geheim-

zinnige nachtleven in die vreeselijke wijken
blijven? Hierop kan niet zoo maar worden
geantwoord. Een geheele reeks van nieuwe pro-
blemen doemt op, die gansch en al buiten het
kader van dit boek vallen.

ACHTSTE HOOFDSTUK

Een van de meest tragische en huiveringwekkende dingen die ik op mijn zwerftochten door de Jordaan ben tegengekomen, is wel: de woeker. Het mag zeker opmerkelijk genoemd worden, dat eerst nú de groote Pers zich eenigszins bemoeit met dezen kanker van het maatschappelijke volksleven. In de Jordaan heerscht de woeker op een afgrijselijke wijze. Hij heeft daarom zoo een vreeselijk karakter, omdat hij onder den schijn van meewarigheid en gemoedelijkheid, zich zoo gemakkelijk prooi verschaft.

Wanneer een Jordaansche man of vrouw voor een handeltje, voor een onderneminkje, een bepaald bedrag noodig heeft, dan gaat hij of zij niet allereerst naar volksbanken, z.g. voorschotbanken, die ze na veel omhaal een bepaald bedrag voorschieten, als de aanvrager althans zijn aanvraag ondersteunt met den goedklinkenden naam van twee borgen, maar hij of zij richt zich naar de z.g. week- of leenvrouwen

uit de buurt. Reeds meer dan tien jaar geleden heb ik de verschrikkingen van deze woekerleenerij in mijn eerste deel „De Jordaan” aan de kaak gesteld. Ik deed dit zonder tendenz, doch alleen als beeldend kunstenaar, toch innerlijk met een hevige menschelijke bewogenheid en gestuwd door een verlangen om het drama van dit gebeuren voor mijn medemenschen te laten uitkomen. Dat tien jaar later hierover wordt geschreven alsof ik deze stof geheel onaangeroerd liet in mijn „Jordaan”, lijkt op zichzelf al treurig genoeg, doch komt de zaak in ieder geval ten goede. Het meest tragische van den woeker in de Jordaan is het feit, dat de Jordáners zich van de ellende der woekerij nauwelijks bewust zijn. Het is mijn heilige overtuiging, dat het leen-stelsel op zichzelf en de ont-eerende woeker die eruit voortvloeit, de lééners in de hachelijkste posities brengen.

Een weekvrouw in de Jordaan, het is een feit, geeft haar geld zonder eenige rechtstreek-sche zekerheid het ooit terug te zullen krijgen. Er wordt geen schuldbekentenis geschreven en de sommetjes, in termijnen afbetaald, zijn maar los op een papiertje neergekrabbeld. En ondanks het niet-aanwezig zijn van een schuldbekentenis, weet de leenvrouw een geweldige macht uit te oefenen over den leener. Zij dekt zich op allerlei

wijzen: door onmiddellijk van de geleende som een bedrag in mindering af te trekken (zeg b.v. van honderd gulden onmiddellijk tien) en dan toch te doen alsof er honderd gulden zijn geleend. Zij geeft dus al dadelijk in plaats van honderd, negentig gulden; doch honderd gulden moeten terug betaald worden, laten wij zeggen met vijf gulden per week. Op deze honderd gulden wordt een winst gemaakt vaak van twee- tot driehonderd procent. Er zijn mij gevallen bekend, waarin wel zevenhonderd procent winst werd gemaakt. Al heeft de weekvrouw dan geen bewijs, deze woekerende geldschietters weten zich nochtans te verrijken en eigen klasgenooten jammerlijk uit te mergelen. De laagste winzucht en het laagst egoïsme heerschen onder z.g. klassegenooten. Er zijn hartverscheurende staaltjes te geven van de onbarmhartigheid der woekeraars, die iedere week, onvermurwbaar, wachten op hun termijn en dreigen met het ergste (afbreking van verder geld-voorschieten) als niet precies termijn-bedrag en over-bedrag gestort worden. Het is de bloedigste uitbuiting mij bekend. En toch heeft deze leenerij een eigenaardige bekoring en een zeer verleidelijken kant voor de zelfmisleiders.

Als een Jordaner tweehonderd gulden te leen krijgt, al wordt hem daarvan maar honderdtachtig uitbetaald, dan heeft hij toch in ieder geval

deze honderdtachtig gulden in zijn bezit. Hij kan met dit bedrag wel waar of handel koopen en tegelijkertijd ermee verdienen, maar ook evenzeer verliezen. Het verleidelijke en lokkende zit hem in het feit, dat hij van het inéén uitgekeerde bedrag slechts kleine gedeeltetjes per week hoeft terug te betalen. Hij rekent dan op de mogelijkheid van de weekverdiens te en tegelijkertijd meent hij wel iedere week het termijntje te kunnen aflossen. Doch dit loopt weleens faliekant uit. En dan is juist de gemakkelijkheden waarmee het geld verkregen werd, het hachelijke gevaar. Hij of zij behoeven maar even een tegenslag in zaken te hebben, een duw naar achteren, en een deel van het handelskapitaaltje is verbruikt. Wanneer er niet ontvangen wordt, móet het handelsgeld wel dienst doen voor persoonlijk onderhoud. Op tweeërlei wijze schiet de leener dan zijn geld in: door rechtstreeksch verlies aan zijn waar en, bij gebrek aan verdienste, door het opteren van handelsgeld voor huishoudelijke doeleinden. Hij maakt zich dan in zekeren zin schuldig aan verduistering. Want hij gebruikt het voor handelsgeld verkregene ten eigen bate. Nu werkt hij zich al dieper en dieper in den knoei. Want de weekvrouw komt prompt iedere acht dagen om haar termijn. Kán de termijn niet betaald worden, dan gaat de rente toch door, een rente-afbetaling

zoo groot bijna als het termijn; hij of zij krijgen dan wel uitstel van betaling, maar niét van de rente; die móét er zijn. Is die er niét dan krijgen zij eerst de herrie, het schandaal, het bekendmaken aan de heele buurt. Doch dan, later, als de negotiant weer eens op zijn hevigst verlegen is, een weigering en volslagen uitstooting. Hij kan dan nimmer meer op „hulp” rekenen, want hij is in gebreke gebleven de termijn-aflossing der rente te betalen. Deze wraak komt met een verpletterende kracht neer op het hoofd van handelaar of handelaarster. Zij kunnen er alleen aan ontkomen, als zij, op welke wijze dan ook, de rentebetaling nog nakomen. Ik heb Jordaners in de vreeselijkste wanhoop ontmoet, levende onder dien moordenden druk van termijn-aflossing en rente-betaling. Ik heb ze ontmoet, bij wie iedere lust tot arbeid uitdoofde; die zich opgejaagden prooi voelden en die niets anders meer wisten, dan dat zij leefden voor termijn en rente. Het verleidelijk-groote sommetje en het crediet dat zij kregen, heeft ze tot den ondergang gesleurd. Aanvankelijk gaat het altijd goed. Men kan van zoo een bedrag in den beginne gemakkelijk een tien gulden per week afstaan. Doch hoe langer het duurt, hoe klemmender de toestand wordt en hoe ingewikkelder de knoeierijen en draaierijen. Er moesten instellin-

gen bestaan, die al deze menschen hielpen aan geheel rentelooze voorschotten; instellingen, die werkelijk hielpen.

In dit boekje kan ik volstrekt niet op het sociale bedrijf en op de beteekenis van den kleinhandel ingaan. Zij is er. Dit zij op het oogenblik genoeg. Ik veroordeel en beoordeel geen feiten. Ik kom slechts objectief tot de conclusie, dat in de Jordaan door den woeker een groot deel van de menschen wordt aangezet tot een schrikkelijken, overmatigen arbeid. Want al de rente en overrente, die met de aflossingen van het geleende kapitaaltje gepaard gaan, moeten toch ergens uit voortkomen! De handelaartjes verdienen niet zooveel op hun goed, dat zij ongeschokt hun kapitaaltje kunnen blijven bezitten, van de verdienste zelf het gezin kunnen blijven onderhouden en tegelijk de woekeraars met twee- en driehonderd procent kunnen voldoen. Zulke toestanden leiden vanzelf tot algeheele uitmergeling, tot een ten hemel schreiende uitzuigerij van menschelijke krachten, die in een anarchistische overproductie doodloopen.

Het groote publiek schreeuwt nu:weg met den woeker. Wij hebben vernomen, hoe bij den Amsterdamschen Armenraad honderden menschen schriftelijke of mondelinge gegevens komen verstrekken, over de malefide geldschietters en voor-

schotbanken. Er wordt bij verklaard hoe het woekerbedrijf beschikt over tal van middelen om zich te handhaven. Deze kanker vreet door alles heen, in pandjeshuizen, bij spaarkassen en voorschotbanken. Mr. G. H. Arnhardt Jr., Inspecteur der Gemeente-Belastingen van Amsterdam, schreef in „De Telegraaf” over: Een wurgende parasiet: de woeker. En ook hij meende dat woekerbestrijding een moeilijk ding was, maar publiciteit het beste wapen. Men hoeft niet bevreesd te zijn, een vervolg wegens smaadschrift zich op den hals te halen, want hij die kennelijk handelt in algemeen belang, loopt niet veel gevaar.

In 1916 verscheen: „De Woeker der Voorschotbanken en de Nederlandsche Wetgeving”, met een inleiding van Mr. Johan Belinfante. Het eerste hoofdstuk handelt over den strijd tegen den woeker in ons land. Ook hierin hooren wij van verschrikkelijke woeker-praktijken, over het duister bedrijf en over de eigenaardigheid: waarom de slachtoffers jarenlang hun ellende geheim hielden. Doch toen langzamerhand het besef levendig werd, dat de verregaande woeker van z.g. voorschotbanken en crediet-instellingen, van pandjeshuizen en diergelijken hoe langer hoe meer een gevaar begon te worden voor de geheele samenleving, toen kregen de feiten meerdere ruchtbaarheid. In 1906 plaatste de heer Zegers De

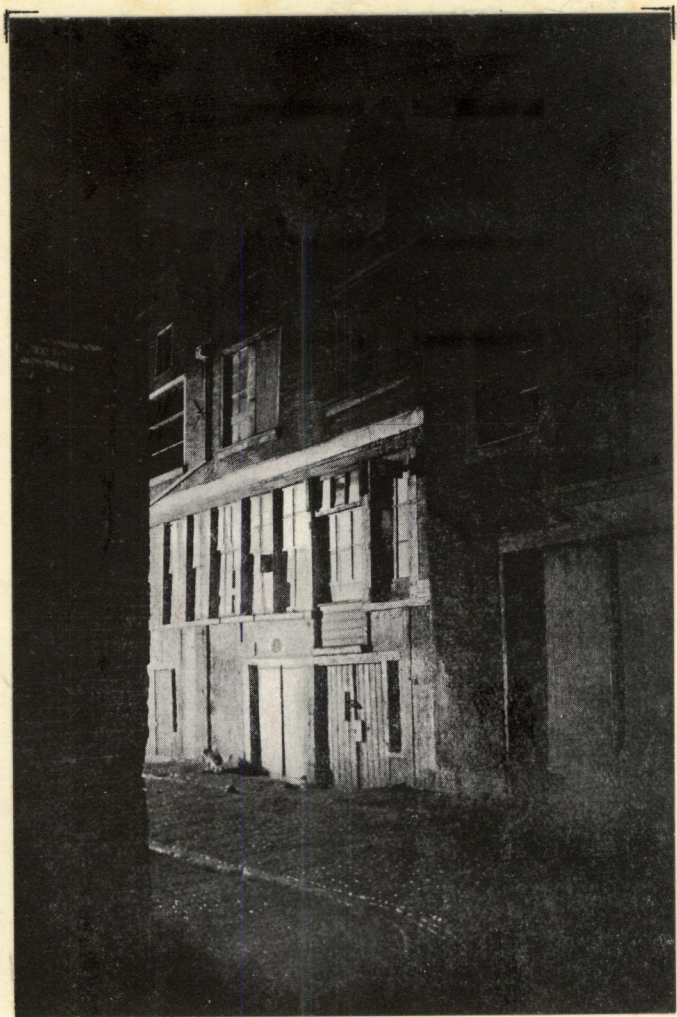
Beil in „De Avondpost” een serie artikelen over de vreeselijke gevolgen van den woeker, die een rilling door het land deden gaan. Het was een kreet van verontwaardiging en een kreet van smart. Hiervan was de oprichting der „Nationale vereeniging tot bestrijding van den woeker” het eerste praktische gevolg. De woeker der voorschotbanken werd onthuld, de Nederlandsche Wetgeving en de woeker werden grondig doorschouwd. Maar het woekeren in het algemeen bleef, in het bijzonder in de Jordaan, als de ergste kanker van het volksleven. In de Boomstraat, Lindenstraat, Goudsbloemstraat, op Noordermarkt, in Westerstraat en tal van kleine straatjes, zijn b.v. winkeltjes waar een witte trui gekocht wordt van zeven gulden vijftig. Op zulk een stukje goed verdient de verkoopster-woekeraarster wel vier gulden. Want zoo een wit truitje is hoogstens drie gulden waard. Dit truitje wordt op afbetaling gekocht, in termijnen van wekelijks vijftig cent of een gulden. De eene woekeraarster neemt natuurlijk meer dan de andere, doch een paar honderd procent verdienen ze allemaal door de bank. Ook op de markt zijn er kramen met ondergoed in de Jordaan, die de bezoekers in staat stellen af te betalen. Er zijn wel zeven pandjeshuizen in de Jordaan. Hier gaat het een beetje beter. Toch moeten ze nog, indien de arme

Jordaners een pandje maken voor drie gulden b.v., voor elken gulden zestig cent per maand betalen.

Ik heb eens het volgende tragische tafereeltje hooren vertellen. Het speelde zich af in een der bekendste Jordaansche pandjeshuizen. Aan de deur ontstond een opstootje. Kermend en huilend stond een vrouwtje te stotteren, dat zij haar mans splinternieuw Zondagspakje had weggebracht zonder hem er iets van te vertellen. Zoo deed zij al heel lang met nieuw goed. Maar nu was er iets vreeselijks gebeurd. Zij had haar lommerdbriefje verloren. Toen zij nu den pandjesbaas in meewarigheid dit kwam vertellen, kreeg zij ten antwoord:

— Wachten tot het briefje door den vinder aangebracht wordt.

Maar het vrouwtje in doodsangst smeekte den pandjesbaas, of zij asjeblieft toch maar het pakje kon meekrijgen. Zij betaalde het volle bedrag door het bankbriefje aangegeven. De pandjesbaas had er dus geen halve cent schade bij. Er zou de vreeselijkste ruzie komen, als zij zonder het pakje van haar man thuis kwam, want die wist van niets. Maar de onvermurwbare pandjesbaas bleef ijskoud volhouden. Hij voelde geen snars meelij met de jammerende en doodsbangе vrouw. Haar man zou haar half vermoorden. Zij richtte zich

Zwerftochten 8

tot het publiek en tot den lommerd-eigenaar en zij verklaarde dat zij niet meer naar huis durfde, wat er ook gebeurde. Weer kreeg zij het norsche, koude antwoord:

— Dan blijf je maar hier staan tot het briefje terug gebracht is.

De angst van de vrouw was ellendig om aan te zien. Hier kon ook niemand haar bijspringen. Want de „baas” gaf alleen af tegen vertoon van briefje. Het vrouwtje wond zich al erger en smartelijker op; zij liep heen en weer als een razende en wanhopende voor de deur en zoo naderde zij de Brouwersgracht. Daar, in wanhoop en angst voor haar kerel dien zij had bedrogen met zijn Zondagspakje, sprong zij te water om zich te verdrinken. Zij kon niet zwemmen en zonk. Toen werd ze dadelijk eruit gehaald door een troep jongens en half bezwijmd brachten ze haar naar het gasthuis.

Ik heb zelden van onvermurwbaarder gemeenschap en onmenschelijker gedrag tegen een arm schepsel vernomen.

Eerst later vermocht ik de laagheid van deze daad nog dieper te peilen. Want welke woekerdrijf loerde hier achter! Die hondsche pandjesbaas zou best het pakje aan die arme vrouw hebben kunnen geven. Doch de edele man dacht zoo: een verloren of verlopen briefje is voor mij óók

honderd procent.

Een in ontvangst genomen en beleend Zondagspakje kost gauw vijftig of zestig gulden, als het althans nog nieuw is of er goed uitziet. Toch heeft de pandjesbaas niet meer dan acht of tien gulden gegeven. Wordt nu zoo een briefje verloren en binnen een bepaalden termijn niet terug gevonden, of verloopt een dergelijk pandjesbriefje, dan wordt het beleende voorwerp in zijn woekerhuis publiek verkocht en brengt het veel meer op dan acht à tien gulden. Dan kan hij dus zeker rekenen op een verkoopprijs van vijf-en-twintig à dertig gulden. Dus hier zat de kneep. Had hij het goed afgegeven alsof het bank-van-leening-briefje teruggegeven ware geweest, dan zou hij de kans misgeloopen hebben, door dit ongeluk, er later een twintig blanke guldentjes op te verdienen. En deze woekerdrift kostte bijna een vrouw het leven. De Heilige Schrift vervloekt den woeker. De Jood vooral verscheen in velerlei romans als dé conventioneele type van den woekeraar. De Jood die de tegenwoordige maatschappij, met al haar afgrijselijke woekervormen beschouwt, kan, bij een wraakgierige gesteldheid, tevreden zijn. Want nimmer is de woeker zoo afgrijselijk doorgekankerd in het volksleven als juist in deze Christelijke maatschappij, tusschen Christenen en Christenen.

NEGENDE HOOFDSTUK

In deze reeks artikelen is een hoeveelheid samengeperste stof verwerkt, die allicht eenigszins verbijsteren kan. En toch bleef er nog zoo ontzachlijk veel ongenoemd. Om het leven van een groote stad door en door te kennen, en aan alle kanten schakel- en verbindingspunten te vinden, moet men beschikken over een fabelachtig uithoudingsvermogen, een onbegrensde geest- en werkkraft, een nooit verflauwenden onderzoekingslust, en een prikkel tot arbeiden inzichzelf bezitten, die zoowel sociaal als kunstscheppend het ontembare verlangen tot wrochten wekt. Het leven van een groote stad.... het zegt alles. Om het goed te begrijpen moet men ook onder alle gestalten gereed staan het te bestudeeren. Als schilder en teekenaar, moet ge de stadsaspecten in u opnemen; als bouwkundige en ingenieur, de plastiek volgen en vergelijken. Je moet eigenlijk alles tegelijk zijn. Detectief en sociaal kenner van allerlei toestanden. Je moet de tech-

niek van allerlei bedrijven bestudeeren en van allerlei markten thuis zijn.... op de markten. Doch wilt ge „Donker Amsterdam” in u opnemen, dan moet ge nog afzonderlijk, over zeer afzonderlijke eigenschappen beschikken.

In deze beperkte beschouwing, heb ik tallooze dingen nog onbesproken moeten laten, zoowel van het Jordaan- als van het misdadigersleven. Wat vertelde ik u b.v. van het Jordaansche visch-college-plezier, als de hengelaars met versierde booten wegtrekken, meestal in Juli of Augustus, en voor de prijsvisserij zich gereed maken? Wat vertelde ik u van de sportmanie in de Jordaan? Daar is nauwelijks een voorstelling van te maken. De hartstocht waarmee wielrenners, motorrijders en voetballers worden toegejuicht, is onbeschrijflijk! De Oud-Olympische spelen kenmerkten zich door een geweldige meeleving van het gansche volk. De oude Grieken bewierookten de helden van het worstelstrijdperk en van-de-vuist. Er is dus niets nieuws in de volksgeestdrift voor sport-heroën. Alleen namen in de Oudheid de grootste geesten er aan deel. Hoe verfrisschend zou het niet zijn, als we eens een wezenlijk lichamelijk bokspartijtje konden aanschouwen, tuschen bekende kunstrechters, kunstvoortbrengers en wetenschapsmannen. Ons Hollandsch fatsoen verstijft heel onze lichamelijke lenigheid. Onze

degelijke en nette en beschaafde standing maakt harken van al onze kerels. Gelukkig dat we tennissen, roeien, voetballen, schermen, biljarten, boksen, zwemmen, zeilen enz. enz. Gelukkig dat we even weer in het oude licht ópglanzen van de Olympia in Elis. De heiligheid der Oud-Olympische spelen moet ons weer doordringen. Er is veel verband tusschen lichamelijken en geestelijken arbeid. De tempel te Olympia zou zonder de Olympische feesten geen enkele lamp hebben doen uitschijnen. De oude Grieken, verzot op optochten en stralende feestelijkheden, verzot op hun wedlopen, hun worstelen, hun vuistgevechten, hun schijfwerpen, hun wagenrennen, waren er niet minder aesthetisch om. De grootste dichter kon voor het Olympische trompetgeschal, huiveren van genot. Het aanstormen der paarden bracht verrukking over een gansche natie. En het joelen en jubelen eener opgewonden menigte, deed aan alle kanten levensgeestdrift ontbranden. Tenslotte is in ons tegenwoordig volksleven voor al de vormen en uiterlijkheden van sport, niet de geringste verflauwing merkbaar. Er zijn ontaardingstoestanden, idiote overdrevenheden; er is misselijke verafgoding van krachtpatserijen en een sportwaanzin die zelfs de Olympische idealen der Grieken tot een caricatuur maakt. Doch physiologisch-gezond op-

gevat, is er geen kerniger en machtiger voorbereiding voor geestelijken arbeid, dan juist de lichamelijke sport. Ik heb het altijd in Maurice Maeterlinck, den grooten mysticus, die met zijn teedere levensphilosophie en met zijn mijmerende verbrozing van aandoeningen, eigenlijk ontoegankelijk scheen voor alle lichamelijke sportcultuur, een heerlijk-heldhaftige oprechtheid gevonden, het loutere boksen, het vuistvechten, openlijk zoo te hebben bemind. Hij sportte, deze droomer, als de meest sterk-zich-trainende practicus en nuchterling. En ook onze visioenaire en droomerige Herman Gorter was indertijd een zeldzaam vurig racer, en onze Barbarossa, als ik het wel heb, een buitengewoon cricketer. En hebben we in onze wetenschappelijke wereld niet een merkwaardig-sprekend voorbeeld? Toen Is. Snapper, — in den studentenkring, als jonge man reeds bekend door zijn bizondere begaafdheid, — betrekkelijk jeugdig professor in de medicijnen werd, bleef hij zijn sportliefde getrouw. Onder zijn arbiterschap werkte indertijd een onzer grootste Hollandsche glories als keeper: de voortreffelijke Göbel; naar ik geloof óók een medicus. Het Amsterdamsche professoraat brengt nu eenmaal mee, een zekere distinctie en stand. Dr. Snapper nam de plaats in van een zeer bekend medicus: prof. Pel. Om dezen Leerstoel ging groot gerucht

en het academisch zoeklicht scheen er hel. Die als opvolger in den glans van dit licht opdook, moest als medicus heel wat beteekenen. Het pleit voor dezen jongen, in zijn soort genialen diagnosticus en internist, dat hij het oordeel der massa niet vreesde. Want de conventionele geboorneerdheid der menschen is zóó, dat ze het nauwelijks vereenigbaar achten: een professor in de medicijnen aan een der eerste universiteiten van ons land, die tegelijkertijd doodgewoon en met vurigen, ononderbroken ijver, optrad als voetbalscheidsrechter. Het pleit voor prof. Snapper's onafhankelijkheid, dat hij noch zijn werkkring door anderen laat bepalen, noch zijn onderscheidingsvermogen beknibbelen of terugdringen. Men moet deze krachtige, levendige en scherpzinnige, voor fijnen humor gevoelige figuur aan het werk zien. Ik laat zijn beteekenis als scheidsrechter hier nu in het midden. Er wordt zeer verschillend over geoordeeld. Doch nooit mag men in sportkringen vergeten, dat deze man met zijn groote reputatie als medicus, nimmer geaarzeld heeft, de voetbalsport te blijven dienen. Hij brak hierdoor met allerlei conventionele, bekrompen en malle beschouwingen van het groote publiek en hij durfde geheel zichzelf te zijn. Men moet prof. Snapper van nabij kennen om te weten, met hoeveel ingehouden, meesmuilenden, schamperen

spot hij het domme vooroordeel der menigte tart; met hoe sterke en zelfbezonnen rust prof. Snapper de sport lief heeft om-de-sport-zelve, en hoezeer hij heel de fijnzinnigheid van zijn geoefenden clinischen geest overbrengt, natuurlijk in gansch andere vormen en onder gansch andere verhoudingen, op zijn functies en arbeid als scheidsrechter.

Zoo bestaat er ook een geweldig vooroordeel tegen het boksen en de boksters. Inderdaad worden een groot aantal boksters gerecruteerd uit een soort van menschen, die door aesthetiek en levensverfijningen niet uitmunten. Doch ook hier heerschen vooroordeel, jammerlijk misverstand, en beslissen allermalste gevolgtrekkingen. In de Jordaan is de liefde voor de bokssport de laatste jaren zéér toegenomen. Als verdedigingskunst is het allicht de schoonste sport voor zelfbeveiliging. De Jordaners zijn dol op boksen, op bokswedstrijden, op worstelen, op alle sportuitingen waarbij kracht en behendigheid hoogtij vieren. Dat in dit maatschappelijke ontaardingsleven ook de sport in haar innerlijk doelstreven vaak geheel miskend wordt en degenereert, bewijst niets tegen de sport zélve. De dwaze opvatting, dat lichamelijke krachtverrichtingen, vlugheid, behendigheid, met geestelijke gesteldheid niets uitstaande hebben, wordt in de hand gewerkt door

de rauwe bruutheid, de stompe en stomme levenswijze van vele beoefenaars. Men kan zich nauwelijks voorstellen over hoeveel eigenaardig-geestelijke gevatheid en zintuiglijke scherpziendheid een bokser moet beschikken, om een groot vuistgevecht schoon te winnen. Er is een continuïteit van aandacht en concentratie noodig, en een fenomenaal-snel opmerkingsvermogen, die, indien zij door u als kenner zouden worden gekeurd, niets dan bewondering moesten wekken. Deze ineensmelting van geestelijke en lichamelijke gesteldheid vereert het volk, met zijn onbewuste onderscheidings-instincten. Een bokser moet ontzachtelijk-snel kunnen besluiten en handelen, situaties overzien, voorbereiden en afwikkelen. Men kan zeggen: zeg mij hoe een slag wordt gegeven, en ik zal u zeggen wat voor een man hij is, die hem toebracht. Een spotvogel kan nu beweren: zoudt ge ons willen wijsmaken dat gij uit zijn vuistlagen zou kunnen afleiden of hij Kant dan wel Schopenhauer bewondert, Spinoza dan wel Hegel? Neen, boertige en ironische helden, zoo is het niet bedoeld. Doch al wat gij alleen waant: lichamelijke begaafdheid, is in wezen veel meer gééstelijke begaafdheid. Want het aantal groote boksters, groote worstelaars, groote schermers en groote renners, is veel geringer dan ge meent. Juist omdat er voor geëischt wordt: geweldige

wilskracht, machtige zenuwbeheersching, een bijna vrome training. Deze vermogens bewonderde juist de oude Griek, de aestheet bij uitnemendheid, in den athleet, in den worstelaar, in den vuistvechter. Wie kampte niet mee om den olijfkranen, te Olympia geschonken! Op het altaar kronkelden de vlammen van het offer hóóg uit. De mannenkoren klonken onder den blauwen hemel, en de fluit en de cyther begeleidden de goden-lofliederen. Zie hem verschijnen, den overwinnaar, in het gloeiende purper, getrokken door schitterblanke schimmels, en de volksmassa van allen kant er achter, juichend, jubelend naar hun held. Dit instinct voor het heroïsche is in het volk gelukkig bewaard gebleven. En al zijn er uitwassen, ziekelijke ontaardingsvormen, manieën, weerzinwekkende en eenzijdige verheerlijkingen van het sportleven, ik acht het voor ons volk een geluk, dat de lévende belangstelling voor de Olympische vreugdens nóg bestaat.

In de Jordaan is het nut ervan, zij het dan ook soms zeer primitief, nochtans op hoogst-orspronkelijke wijze gevoeld. Op instinctieve manier richt zich de bewondering naar den kamper. Ook in de Oudheid smaalden wel eens wijsgeeren op de Olympiërs. Niet hun geest, doch hun lichaam is slechts geoeftend. Deze oefening is zeer eenzijdig en zij bezwijken spoedig wanneer zij

in den krijgsdienst wezenlijke strategen moeten blijken. De werkelijkheid heeft de vitzucht der wijsgeeren als een belachelijke bewering tentoongesteld. Olympia, dat ter eere van Zeus zijn feestelijke spelen hield, heeft de vitzucht der wijsgeeren tot ver na de regeering van Pisistratus en de Alcmaeoniden, te schande gemaakt. En zoo kunnen ook heden alle bezwaren tegen sport worden weerlegd.

Een ander ding is dat ook menschen uit de gevaarlijkste omgevingen er deel aan nemen. Onder de misdadigers b.v. is de belangstelling voor de bokskunst heel groot. En al de winsthyena's die er huilen en lachen om-en-rond wedrennen en wedstrijden, behooren tot het gevaarlijkste en vaak gruwbaarste deel der criminalistische bevolking. In de laagste rangen vindt er onloochenbaar een vermenging plaats tusschen het gepeupel, tusschen allerlei soort van misdadigers, en de zoogenaamd betere en hogere standen. Er bestaat een geheel afzonderlijke sportterminologie, als afzonderlijk bestanddeel van het algemeen argot. Ge vindt het zelfs onder nachtzwerfers van stadsparken, in de onguurste en afschrikwekkendste bordeeltjes en logementjes, in toevluchten voor onbehuisden..... kortom overal.

Dit sportbargoensch is ontstaan gelijk alle ar-

got-vormen. Toch wortelt de terminologie der dieventaal veel dieper in de menschelijke hartstochten dan de meeste leeken vermoeden. In mijn slotartikel veroorloof ik mij nog een en ander te zeggen over de taal der misdadigers; haar beeldende elementen en haar linguïstischen oorsprong.

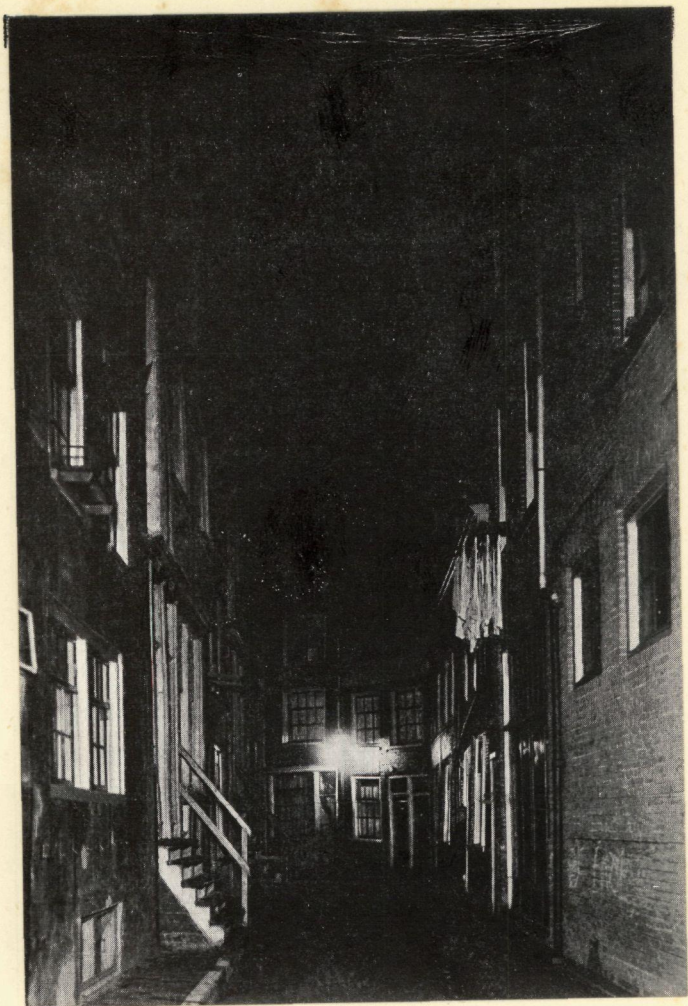
TIENDE HOOFDSTUK

Het populair schrijven over de misdadigerstaal brengt vele moeilijkheden mee. Ik moet n.l. de wetenschappelijke verklaringen der dieventaal van Joly, Arie Lallement, Von Baer en Timmermans, Van Ginneken, Hofmann enz. in een populaire uiteenzetting voorbijgaan. Het zou te geleerd en waarschijnlijk ook te zwaar op de hand worden. Ik vertel u dus liever wat over gebruik der uitdrukkingen en de toepassing.

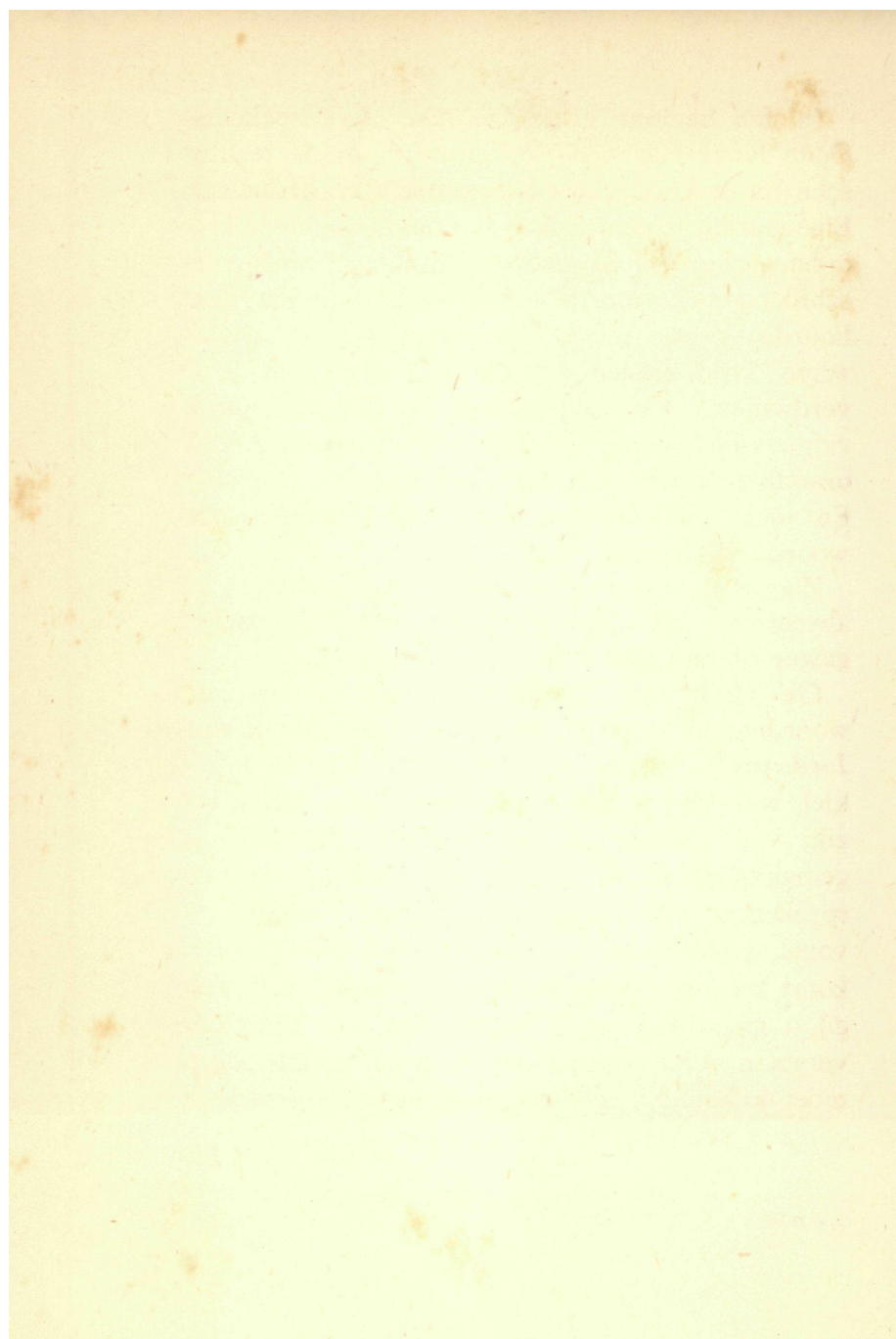
De misdadigers scheppen er behagen in een eigen taal te spreken. Ze scheppen zelf woorden en wringen woordverbindingen saâm. In deze nieuwe uitdrukkingen is het woord-impressionisme overheerschend. Ze spreken een eigen taal om tweeërlei redenen: om door buitenstaanders niet begrepen te worden, maar ook voor het gemak. Ze spreken b.v. niet van een kachel, maar van een vonkertje. In zulk een woord is het impressionistisch beeld, of het symbool al zeer duidelijk. Een gloeiende kachel schiet allicht

vonken uit. Het geheele voorwerp wordt nu genoemd naar zijn eigenschap: vonkert. Er zijn misdadigersuitdrukkingen, voor vreemden, — „leeken” zou een min of meer tardende naam zijn, — dadelijk verstaanbaar. Ze spreken b.v. van een „stille”, en bedoelen een rechercheur. Een rechercheur werkt verborgen, in het geheim. Het woord „stille” is zeer begrijpelijk en ook beeldend. Er ligt iets dreigends in zulk een woord. Doch als ge hoort dat ze een slag, een stoot ook „tampil” noemen, dan raakt ge de kluts kwijt.

De misdadigers verminken en verwringen vele gewone, gangbare woorden, met de bedoeling ze voor het spraakgebruik onherkenbaar te maken. Ze hooren van marskramers en venters, van handeldrijvende Israëlieten, veel eigenaardig-teeke-nende uitdrukkingen. De Joden zijn gewend onder elkaar Jiddisch te spreken. Ik bedoel de handeldrijvende, hoogduitsche venters, marskramers en kleine negocianten. Zeer typeerend en opvallend is hun karakteristieke taal. De misdadigers luisteren scherp toe en blijken ontvankelijk voor zulk een bargoensch. De meest typische expressies pikken ze uit de conversatie op, en brengen ze zelf weer in hun spraakgebruik te pas. Hoe scherper ze hooren, hoe juister de vreemde en oneigenlijke klank der woorden wordt nagebootst.

Zwerftochten 9

In den beginne gissen ze naar de beteekenis. Doch langzamerhand doorgronden ze de technische en symbolische of onmiddellijke bedoeling. Eigenaardig is echter dat de vreemde, vooral Hebreeuwsche of Jiddische uitdrukkingen vaak verschillend opgevangen en verwerkt worden. Zoo hoorde ik een misdadiger spreken van „gasjewijne” (wat zeggen wil: uit de voeten maken of verdwijnen). Een andere, een jatter (dief) sprak van „assewijne”. Een derde, een tiejs-kraker (een brandkasten-inbreker) zei weer „hasjewijnnoe”.... En toch bedoelden ze het ééne Hebreeuwsche woord: hashibeina.

Zoo zegt één: gabber, een ander: gawwer.... alweer: eenzelfde uitdrukking voor het Jiddische: gawer of eigenlijk gobeir: vriend, collega.

Ge vindt ook allerlei verbasterde, vreemde woorden, uit andere talen. Zoo hoorde ik een Jordaansche vrouw spreken van: „hou je kran-kiel, wat zeer waarschijnlijk een verbastering zal zijn van „tranquille”. Het woord „zoeterik” is gemakkelijk te herkennen als koek. Maar zoo spreken ze ook van zitterik = stoel, vliegerik = vogel, enz. Maar wanneer iemand naar u toekomt en zegt, gebiedend: „zwir link”, dan zult gij u moeilijk kunnen voorstellen dat hieronder verstaan moet worden dat ge goed uit uw oogen moet kijken. Er zijn ook tallooze synoniemen of

gelijkluidende termen, die toch zeer verschillende beteekenis hebben. Zoo wil „keet”, herrie, rommel, lawaai, warzooi zeggen. De misdadigers spreken van een „keet gajes”, een tierende menigte. Doch ook van keet, in den zin van schunnige zaak, affaire.... Een luimkeet is een nachtasyl, een slaapstee een logementje van geringen rang. Heet ook wel luimspiese.... Dat spiese blijkt weer een nieuw verbindingswoord. Want een spieze, spiese of spies, een en hetzelfde ding, is ook een vertrekje, een kamer gebruikt voor zekere doeleinden.

Verwarrend zijn ook de hoeveelheden namen, geheel van elkaar afwijkend, voor een en hetzelfde ding, wezen of toestand.

Zoo heet een agent, een kip, maar ook een smeris, maar ook een latkip, maar ook een krauter, en ook een bout, en ook een koperstuk, en ook een prinsemerij-lot, en ook een Juto.

Als ge voor het eerst onder misdadigers verkeert en ge hoort met radheid en zwierigheid deze dieventaal spreken, dan snapt ge er letterlijk niets van. Ge voelt u telkens verraden en verkocht.

Louis Couperus wilde eens met mij mee den Zeedijk op, en tegelijk al de aangrenzende buurten samen bezoeken. Op het Oude Zijds Kolkje liep ik juist tegen een stelletje „nobelgajes” op

(dievenvolk, souteneurs, beroovers, oplichters).
Eén ervan kende ik zeer goed.

Dadelijk vroeg hij met overrompelende brutaliteit:

— Schok je een rondje?

Schokken wil zeggen betalen. Hier „geven”.

— Noppes, viel ik uit.... heb geen brass (kleingeld).

Noppes is niets.

— Maak geen jen (gekheid).

— Schof je, zei ik (zwijg).

— Kom, 'n hassebassie of ik zeen je op je schiebaart ('n slok, of ik sla je op je gezicht).

Ik schoot vooruit en dreigde:

— Loenenaar of niet?

Loenenaar is: valsche, bedriegelijke kerel.

Toen wandelde hij met mij mee een kelder-kroeg in.

Louis Couperus genoot van zijn levendige schimpkracht en zijn guitige taal.

Toch moest ik alles voor hem vertalen, want hij verstond van het overgroote deel geen woord.

Later hoort ge de woorden, de taal, de uitdrukkingen, als een gewone conversatie en hebt ge moeite om niet voortdurend argot te spreken. Een groot aantal argot-woorden worden reeds gebruikt door hoogst achtenswaardige menschen, zonder dat ze zich eigenlijk bewust zijn van

het feit, dieventaal te spreken. Ik zal er enkele noemen. Zoo spreekt ook de medeburger, de onderwijzer, de nette kantoormeneer, van hommelen, van tippelen. Een „jas krijgen” is algemeen bekend. Ook „boterbriefje”. Verder zijn in het algemeen spraakgebruik opgenomen: brasser (lok-duif); boks: broek; biĳken: eten; bikker: smuller; vreempie; vigeleeren; de vlakte; sjikker; sjachelen; een schuiver nemen; mannetjesputter; majem: water; lood: geld; louw: niets; lef: moedig; keet; kapsies; uitvisschen: uithooren; toet: gezicht; tof; tronie; spuit: paraplu; spullen: klee-ren; watjekouw: klap; miskuiken; massel; maffie; loodpot; lel; leut; laveloos; kaairidders; Jan doedel; hortsik; fakier: uitzwendelaar.... enz.

De misdadigers zijn absoluut geen groote taalkundigen. Ze spreken meestal slecht en schrijven nog slechter. Ik spreek alleen van misdadigers uit de lagere volksklasse. Doch onder hen zijn enkele toonaangevers. Zij beschikken over een zeer oorspronkelijk beeldend en taalscheppend uitdrukkingsvermogen in de dieventaal. Ze symboliseeren in hun oorspronkelijke woorden, onbewust en bewust hun gevoels-aandoeningen en hun ervaringen.

Niemand minder dan de machtige romanschrijver Balzac was een groot bewonderaar van het argot: „Chaque mot de ce language est une

image brutale, ingénieuse ou terrible”....

Lees den Franschen argot-dichter Rectus, en rillend, bevestigt ge Balzac's woord....

Onder de misdadigers splitst zich het argot overeenkomstig de „beroepen” welke zij als misdadigers uitoefenen. De jatters en meelukpeesers (zakkenrollers) gebruiken een andere terminologie, een andere spreekwijze, dan de tiejsskrakers (brandkasten-forceerders). Alle „beroepen” specialiseeren zich onder de misdadigers. Iedere branche heeft haar eigen gewroesem (makkers) of geweirim (vakkameraden). Een inbreker of insluiper verstaat het werk niet van een meelukpeeser. Een beroover werkt met gansch andere techniek dan een chanteur of beroeps-stuprator. Een man die op pompertjes jacht maakt (kleine brandkasten) peest (arbeidt) anders dan een die de groote tiejs (brandkasten) te lijf gaat. Een snees (heeler, inkooper van gestolen goed) kan geen muntslaander worden (muntslaan): iemand op de slapen een slag geven zoodat er even bewusteloosheid op volgt, lang genoeg om het slachtoffer te berooven. Een oplichter en flesscher kan geen kienvijler en dief zijn. Kien is sleutel. En wat een kwartjesvinder en loene gokker (valsche speler) vermag, dat ligt gansch en al buiten het terrein van een aflegger (spion) of temeije-kneiser, (vrouwenbe-

loerder en africhter.) — De verschillende misdadigersvklui verstaan elkaar nochtans volkomen. Een ratwelsch-klapper, zoo goed als een „slang”-spuwer. Ze hebben allemaal toch een „mooie stoot” (een goeden slag geslagen) of een onrijpe val (verongelukte zaak). — Voor den bestudeerder en ontleder van hun taal blijft er een hoogst-belangwekkende arbeid over. — Hij begrijpt de psyche, de zielsgesteldheid van de misdadigers, en allerlei soorten van booswichten, ontaarden, psychopaten en wetschenners, door een grondige kennis van de misdadigerstaal, oneindig veel makkelijker. De misdadigers, met een oorspronkelijk gevoel voor den klank van het beeldende woord, (zoo spreken de Amerikaansche boeven b.v. van „Ideapot” voor hoofd; ons „knar”), leven hun verborgenste en geheimste gevoelens, hun gedachten en gewaarwordingen volkomen uit in hun taal. Ze durven er zich in geven, omdat zij zich achter de onverstaanbaarheid toch gedeckt weten. Al is dan ook hun grammatica vaak niets anders dan een droeve en potsierlijke verminking van de organische taal, door een gansche gemeenschap gebruikt, even vaak hebben zij een volkomen eigen stempel op hun uitdrukkingen gelegd.

De menschelijke natuur openbaart zich in de dieventaal op een verborgen manier, doch de in-

gewijde en kenner der spraak weet al de schakeeringen van het bewuste en onderbewuste ziele- en verstands-leven der crimineelen er uit óp te diepen en voor anderen te verklaren. Juist daarom behoort zij tot het belangrijkste deel der volkpsychologie.

Amsterdam 1924.

OUD-AMSTERDAM

I

Er bestaat een boek van Van Maurik, dat heet: „Amsterdam bij dag en nacht”. Het is heel knus om te lezen; van een ongeloofelijke, saaie, pietluttige, literair-dilettantische levensvervalsching, maar als burgerlijke historie, als oude kronyk, dol- en dol-gezellig.

Ook ik heb nu jaren achtereen, onder alderlei wind en getij, Amsterdam bij dag en bij nacht gezien. Van de Van Mauriksche Amsterdammerigheid helaas, is niets meer over dan wat verzakte kozijnen, dan een opgekalefaterde vlieboot, een gebeeldhouwde en genummerde schipspiegel in het Rijksmuseum; een verwezen diaak uit het Oude-Mannenhuys; een overslijtbare, ingemetselfde gevelsteen; is niets meer over dan wat graaversel in koper of een verbleekte houtsneê. Het heerlijke oud-Amsterdam, — o Batavisch visioen, toen de Dam (Plaetse) nog een boter- en kaas-

markt was! — raakt zoek in Amsterdam. Wie hoort nog het wild geraas der vernieloorlogen tusschen Hoeksche en Kabeljauwsche schepselen, waarin adel en burgerij een vreeselijken klassenstrijd streden? Wie leeft nog in den tijd der Geldersche Oorlogen, romantisch-woest, onder Hertog Karel van Egmond's plunderende roofbenden, tegen Amsterdam gevoerd? Wie denkt nog om het groen van Warmoesgracht? Wie ruikt nog tonnetjes-pek uit de Teertuinen? Wie ziet nog de oude steigerschuiten uit den tijd van het oorlogsschip „De Olifant”? Wie verlangt nog naar den avondschemer om Regulierspoort en het zangerig kettinggerammel van haar valbrug? Wie tuurt nog over den eersten kareelsteen vestemuur met zijn torens en rondeelen, en door de oude binnenpoorten?....

Oud-Amsterdam verbrokkelt angstig. Spreek maar niet meer over ingediepte spitsboognissen; over laat-Gothischen of laat-Romaanschen stijl van kerken hier en daar. Spreek maar niet meer over gave of geschonden blindbooggevels of resten van gekoppelde pilasters, van Henrick de Keyser's stoere Amsterdamsche koopmanshuizen;.... er is nog alles.... en er is niets meer! En toch, — bij den naar visch-riekenden St. Pieter, — ik heb Amsterdam lief als geen stad ter wereld. Het oude Amsterdam verdwijnt en iederen mor-

gen, als je ontwaakt en je doet daarna een wandeling, heb je een ontgoocheling te pakken. Zien-deroog takelt het oude, water-wijde Amsterdam voor je af. Hoeveel schuine topgevels nog? Hoeveel geestig-profileerende trapgevels nog? Hoeveel overwelfde bruggen?.... Tel ze;.... houd ze in eere, onze Nederlandsche Renaissance-bouwkunst.... Maar ik blijf in mijn goddelijk Amstelledamme leven van vroeger; in het middel-eeuwsch- en oud-Amsterdam van de Oude Heeren van Aemstel, Leenmannen van 't Sticht en de Kerke van Uytrecht. Ik blijf toeven in zestien- en zeventiende-eeuwsch Amsterdam, het Amsterdam van Rembrandt, van Vondel, van Bredero, van Jacob van Campen en Henrick de Keyser, van Michiel de Ruyter en van den befaamden hagepreeker Petrus Plancius.... en van Potgieter en Thijm.

II

Amsterdam is nóg bij gedeelten, wondermooi. Alleen al zijn laat-zestiende-eeuwsche Oude Zijds-Kolk! ¹⁾ Ik hoef me dat niet telkens in te praten. Het is nóg heerlijk, in schaduw, in licht. Amsterdam is nog heel mooi, met bochten en buigingen, met kronkelende cingels en burgwallen; met zijn

¹⁾ Van Amsterdam begint het groote bloeitijdperk eerst in begin veertiende eeuw.

al schaarscher klokgevels, tuitgevels, topgevels, halsgevels. Het is nóg heerlijk, met zijn overlommerde grachten en zijn Westertoren en Zuidertoren, ontzachlijk spits gevaarte in den zilveren lente-wolkenhemel van Amsterdam; met het donkere lui-klokkenspel, wonderlijk van klank het carillon, heel vroeg bij ochtend en heel laat bij nacht. Maar toch, zelfs het Amsterdam van Van Maurik is verzonken! Vergelijk zijn Botermarktje b.v. eens met het tegenwoordige nachtelijke Rembrandtplein. Als Onze Lieve Heer schielijk boos wordt stuurt Hij weer een engel ter verdoeming en vernietiging, en maakt de Gevleugelde van het Rembrandtplein een zwavelzee, als eertijds van Sodom en Gomorra. Niet omdat er dezelfde zonden bedreven worden,.... de goden bewaren mij!.... doch om.... nog erger dingen. De ongeschreven criminaliteit der halfgehangenen is veel ijzingwekkender dan wat de dikste handboeken over misdaad te lezen geven, of slaperige schouts met hun rakkers beseffen. Luister maar goed, in den stillen nacht, naar de Amsterdamsche speclklokken der St. Nicolaas-kerk.

III

Jan ter Gouw heeft „die van den Dam”, stad en creatuur, in heel hun historische, dramatische en drastisch-levende schoonheid, gezien als wei-

nigen. Hij kende de Amsterdamsche oudheid van de twaalfde eeuw af: het grootsche ontwikkelings-tijdperk en den Spaanschen tijd. Helaas. . . „den Gouden Tijd” gaf hij ons niet, althans niet als een aaneengesloten geheel zijner „Geschiedenis van Amsterdam”. Mr. N. de Roever schreef in zijn „Uit onze oude Amstelstad”:

„Niemand heeft met grooter kennis van zaken, noch met meer geest en oordeel over de namen van de Amsterdamsche straten, stegen en grachten geschreven dan de heer Jan ter Gouw in zijn „Amsterdamsche straatnamen”, dat tusschen 1858 en 1874 drie drukken beleefde. De oogenschijnlijk dorre materie heeft de schrijver weten te verwerken op zoodanige wijs, dat niemand het boekje met zijn teekenachtigen omslag, onvoldaan ter zijde legt”.

Juist! Ter Gouw is een onvergelykelijk, fijn-speurend Amsterdammer geweest; de Wagenaar der 19de eeuw, gelijk Kouwenaar hem noemt. Heeft hij als historicus en stadsbeschrijver soms schromelijke flaters gemaakt en onjuistheden begaan? (Zie Dr. de Boer over Jan ter Gouw, in zijn cultuurgeschiedkundige monographieën). C. G. 't Hooft neemt hem telkens te grazen als Amsterdamsch historicus ¹⁾. Ter Gouw en Wa-

¹⁾ In „Het ontstaan van Amsterdam” en „Gijsbrecht's Amstelstad”, beide van C. G. 't Hooft, bestrijdt deze conservator Ter Gouw's gangbare theorie, dat een visschersbuurt aan de

genaar hebben juist de traditie verwaarloosd en zijn door onvoldoend topografisch onderzoek, tot averechtsche voorstellingen gekomen.

Best mogelijk! Vondel in zijn „Gijsbrecht” fantaseerde veel onverstaanbaarder als geschiedschrijver; schoof ons het zestiende-eeuwsch Amsterdam voor, terwijl de dertiende-eeuwsche veste leven moest worden ingeblazen. Toch deed hij als visioenair dichter, als scheppend kunstenaar zijn „debvoir”.

Jan Ter Gouw's visie op Ye en Amstelle, op Oud-Amsterdam, was grandioos en zijn geduld om de stad te onderzoeken en de archieven te doorsnuffelen, fabelachtig. Oud-Amsterdam blijft in alles wondermooi, ondanks dampigheid, moeras-modder en moderne kraaienknip. Mooi aan den „Monckelbaanstoren”, mooi aan den „burchwal op 't Ye”; mooi aan Ruyterkade en oude Houthaven.... Amsterdam blijft wondermooi, van het heele begin af, ten tijde van Heer Egbert, d' oudste van Aemstelle, vader des eersten Gijsbrechts; van het „stedeke” Amstelredam met zijn zwiepend-houten of drijvende brugjens; van het

Warmoesstraat, ten zuiden van de Oude Kerk, de eerste bewoonde wijk van Amsterdam zou hebben uitgemaakt. In „Gijsbrecht's Amstelstad” verdedigt hij Vondel's dichterlijke „reconstructie” (de „gouden vryheyt der edele poëzye”). Vondel heeft de „traditie”, naar 't Hooft, zuiverder bewaard, dan „nuchtere” archiefneuzen gelijk Ter Gouw en Wagenaar. Ook Prof. Fruin moet bij 't Hooft het loodje leggen.

eerste tolvrijheids-privilegie op de rivieren, door sluwen Floris V geschonken; ten tijde van de eerste Amstelredamsche of Zeedijsche visschers en van de roerigheid der vroegste Osdorpers en Aalsmeeders.... tot aan Rembrandt's glorie, tot de eeuw van Frederik Hendrik; tot aan de volle zeilen van De Ruyter's vlaggeschip „De Zeven Provinciën”. Oud-Amsterdam blijft grootsch, van het eerste uitwerpen der glinster-netten in Y en Amstel; van het eerste katrolblok en heiblok, dat dreunde en daverde, tot de wijdluchtige macht van den Zeeuwschen held, tot zee-triumphen op Duinkerkers, op Algerijnsche roofschepen en zeeschuimers, op Spaansche galjoenen en Fransche kapers; van Heer Gijsbrecht af, die nog temidden van ruige drassen, rietbosschen en veenmoeras, kiemend Amsterdam zag opworstelen; van het oudste klooster der Minderbroeders tot de gouden „clauwe” der kolveniers; van de Middeleeuwsche St.-Nicolaas-kerke, de z.g. Oude Kerk met haar later bijgemetselde „ijzeren Kapel”.... (romantisch-historisch stadsgeheim boven een knekelhuis).... tot het verschijnen van den Amsterdammer Gillis Valckenier, toen deze tegen de opgeschroefde Franschen en tegenover het opgeblazen gedoe van Lodewijk XIV midlerwijl uitkreet: „Amsterdam moet zich aan de spits stellen.... wij moeten

het vaderland redden uit de dwingelandij van een koning" enz.

IV

Oud-Amsterdam leeft ganschelijk bij Bredero, bij Vondel en bij Rembrandt. Maar het leeft ook door zichzelf, door heel zijn geweldige cultuurgeschiedenis. Het leeft door zijn grootsche figuren, door zijn water, zijn vesten, door zijn natuur, zijn oorlogen. Het was geheel eigen, oud-Amsterdam, om de Heemraden zoo goed als om de slootwilgen; om zijn gildenpraal en schuttersdrinkgelagen. Geheel eigen, om schouten en schepenen; om Collegiën van Admiraliteiten; om poortmeesters en vestmeesters, broederschappen en gilden. Het was groot om zijn Jacob van Heemskerk, — wiens ziel „de wech coos der starren”, — en om andere stoute zeevaarders zoo goed als om zijn Willem Eggert, Heer van Purperend, om zijn staatslieden, zijn langdurige Spaansche overheersching en om godsdiensttwisten, als om typische vastelavonden en andere volksvermaken ¹⁾.

Er is een atmosfeer om menschen en dingen van het oude Amsterdam, die tintelt als een tooverij, uit gouden mist van den Amstel, uit

¹⁾ Huizinga zegt, pag. 99 van zijn „Tien Studiën”: „Elk Nederlandsch kind krijgt zijn vroegste historische noties uit de zeventiende eeuw. Onze bloeitijd schaft het ochtendvoer voor zijn gragen geest. Zijn zin voor het verleden groeit aan Prins Willem en Jan de Witt, aan De Ruyter en Tromp”.

zilveren licht boven het Y geboren.... Een bierschip-in-schemer doemt er zelfs op als een wonder. Een winterhaven is er een levend schilderij. Een narreye, een nommerie, wordt een carnaval van Breughel onder de nachtvlammen van pektortsen en teertonnen.

Schaduw-diepe poorten, blokhuizen en schutsluizen, slank-spitse torens, bemoste muurbogen en bolwerken, oude kaaien, hoge schansen, straten en pleinen, topgevels en trapjesdaken.... alles ademt een geheel eigen leven.

Is er iets ontroerenders dan de „Screyhorn” in zijn oude eenzaamheid? Is er iets typischer geweest dan het Roomsche schuilkerkje op den Oude Zijds Voorburgwal, dat het volk teekende met één zinnetje: „Onse Lieve Heer op solder”? Is er iets triomphantelijkers geweest dan het vlaggen-gewimpel van de „Scepen van Oirloge”, de snelzeilers, gewapend en bemand ten anker voor het zeventiende-eeuwsche Y, buiten de palen? Tegen hoge borstweringen of op hoge achterdeksche Bakken der Admiraalsschepen ziet ge ze staan, koene schepelingen van Bestevaer Tromp en Michiel Adriaensz.... nabij donrebussen, tusschen vuurroeren en musketten, bij brandzwabbers en spuiten. Zie „De Zeven Provinciën”, Michiel’s beroemde schip, het magistrale zee-kasteel met zijn argeloos-bont-gebeeldhouw-

den Spiegel; met het heerlijke spel van al zijn aangezwollen, blanke zeilen, trillend en zwenkend op de kruivende golven. Hoor het windge-ruisch fluiterig gaan door want en getouwen; hoor het ophalen der affuit-luiken en het donderen van bronzen en ijzeren geschut. Zie, bij schrikkelijk gevecht, den heldhaftigen Vlootvoogd op de Cam-pagne, de hooge galerij, het gelaat in vrome rust, alle ontroering verdringend, door roeper en met staf overal heen bevelen uitdeelend naar vlag-officieren, naar oogenschijn onkwetsbaar voor granaat en vuurbal....

V

De Y-kant, de Y-haven, heeft voor iederen Amsterdamschen jongen, zelfs uit de twintigste eeuw, nog een tooverachtige bekoring, als hij alleen al ijzerlucht ruikt van de ra-kettingen, en in zijn verbeelding roestglanzige ankerspillen, plompe koevoeten, doffe mokers en vlijme enter-bijlen speurt, en wachters op de stengen hoort roepen het zangerige en ietwat weemoedige.... ahooi.... ahooi!....

Wij keeren terug tot de Y-haven, in de Gouden Eeuw, toen nog geen omwalmdreunende viaducten dreunden onder stoomuitblazende rangeertreinen en zwaargeladen kolenwagens; toen nog geen rin-

kelbellen van trams en toeters van auto's la-
waaiden en gierden door malkander.

De Y-stroom, nog in wijde schittering... en
de Schreierstoren, beoosten de Oude-Zijds-Kolk-
sluis (het hoog-opgemetselde Camperhoofd), pri-
mitief vestingwerk van oud-Amsterdam, aan het
einde der vijftiende eeuw gesticht; toen er nog
schietoogen in den trans gluurden. Toen de vrou-
wen schreiden, wanneer zij haar mannen en zonen
zagen afvaren en ze tot het uiterste bleven na-
turen langs de Waal, naar Pampus toe, bleven
staren naar roer, wimpel en vlag.... De „Scaey-
houck”.... Fokkens heeft het ons verduidelijkt:
de huilende vrouw uitgehouwen in den gevelsteen
van den noordelijken muur, — een vrouw „ziende
haar man heenreysen”. Ook Johannes Antonides
in zijn klankgolvend en breed gerythmeerd ge-
dicht „De Y-stroom”, verhaalt er bewogen van.

VI

Stemming.

Het zeventiende-eeuwsche Y, wijd en stormig
(echte zee-arm), onder laten herfstigen, gelen he-
mel, het golvende water violetgrauw, door vlie-
gende wolkschaduwten bestoven; de namiddag-
lucht breed en magistraal uitgespannen over
veste, oevers, paalwerk en landouwen.... Het
gekanteelde leien dak van den Schreierstoren

naar de stad, barsch, dreigt. In de koperige herfstlucht, droef en streng, waaïen de prinsenvlaggen; oreange, blanche ende bleu ¹⁾, op kruisbarken en fregatten, fluitschepen, pinassen en galjoten. Scheepstrompetten zingen zacht, van verre, droef, droef in het late herfstuur, met den woest-jagenden wolkenhemel. Er waait een stijve koelte. Ziet ge niet opdoemen plots, grimmelend, galgen en raderen, onder het ziekelijk grauwen der luchten, op die afgrijselijke plek waar later het „Tolhuis” verrees; de plek waar zooveel Wederdoopers, geradbraakt, terecht werden gesteld en gehangen? Ook het gezicht op de Lastage, naar Oude Schans en Gelderschekaaï, is herfstig-grauw en doodsomber. Van de roesttintige scheepstimmerwerven davert jachtig gehamer en klinkt holtzangerig, klank van ijzer op ijzer. . . . De schepen, met vreemde geraamten, staan hier opgetrokken en onttakeld, in spookachtige lijnen en vormen, en ook de groote kraan die de masten instoot, richt zich ontzet tegen den somberen herfsthemel op.

VII

Andere stemming.

Het Y in den zonnemorgen van een jongen zomerdag. Overal schommelend gewemel van

¹⁾ Eerst na 1652 werd de Hollandsche vlag rood-wit-blauw op de schepen.

koopvaardischepen, van fluiten, advijsjachten en gansch de oorlogsvloot. Galjoten, barken en hooge zee-kasteelen drijven dobberend ten anker. Hier gestreken masten, daar ra's met opgebonden zeil.... De lucht is als blauw koraal, helder en tintelend, en de geur van teer en touw en kruiderijen waait prikkelend uit over heel de rivier en langs de oevers.

De Koopstroom golft eindeloos; als een zee het violette verschiet, en de weerkaatsing van boegen, rompen en masten, brandend van helle zon.... In het klotsende water wiegelt en flonkert goudvuur als van lampetten. Van verre en van nabij zwellen slank, hoog en schuin, licht-slurpende witte zeilen, bronzen en roodglanzige zeilen en boegspriet-zeiltjes boven bruisend golvenschuim. In wilde slagorde masten, stengen, ra's en takelage dringen doormalkander en van den wal kruisen en zwenken over den machtigen Y-stroom, heen en weer, roei-galeien, ammunitie-sloepen, vlug-zwenkende fregatten en jachten.

Gij aanschouwt niets dan overschaduwde of in-zon-gloeiende kielen, opgetuigde twee- en driemasters, die scherp of breed laveeren, met wapervlaggen van de kruisstengen.

Plots ziet ge weer den geweldigen Vlootvoogd Michiel de Ruyter, — eens baandersjoch, — in den Vierdaagschen Zeeslag tegen de rondkoppen,

tegen Generaal Monk en Ayscue, in dat ontzettende gevecht, op zijn hooge campagne, en ge hoort opnieuw het kletsende geklepper van vanen en puntige pennoenen, boven de wimpelspits van den middenmast, dolwoest, als een uitdaging.

Onder en op het scheepsdek hoort ge de losbulderende vuurmonden uit de vier batterijen, het schuttuig, als kanon-kraters die spuwen. Ge ziet de getakte bliksemvlam, ijselijk blauw, van het ontploffend buskruit er doorheen.

Er drijven wolken van vuur en kruitdamp om de kartouwen, helledraken die suizend gillen en gieren en onweeren over stuivende golven, tusschen schuddende hemelen en een stampende zee.

Het is maar even een visioen, dat het heerlijke Y oproept. Want vóór de ree van het Y dobberen zachtken brikken en fregatten en de oorlogsschepen waarvan ge nu, op voor- en achterstegen, in het z.g. „kasteel” de schietgaten en de „kokers” tellen kunt. Duizenden masten, met dwarse en rechte stengen, en ra's en rompen, galjoenen en boegsprietten, teekenen op de zonnelucht, ijle, fijne lijnen af.

Ge ziet het Admiraalsschip „De Zeven Provinciën” met zijn geweldig achterkasteel zoo kalm nu wiegelen, dat ge niet meer denkt aan kruit-

damp en verderf-brengende branders en overboord-stortende kermende schepelingen; dat ge niet meer hoort het suizend houwen der enterbijlen en het schurend stooten der enterdreggen.

Het rijk-gebeeldhouwde kasteel „De Zeven Provinciën” draagt het wapen met de overeind-zittende leeuwen in een krullig-opgetaste allegorie, trots in den Spiegel. En hoog boven de galerij pralen de drie goud-gekapte achtersteeven-lanteerns cierlijk, en van alle kanten dreigen de kanonnen uit de geschutspoorten, zelfs onder de tienruitsche kajuit, omlijst met een wemeling van uitgesneden zinnebeeldige figuren. Tusschen de goud-gekapte lanteerns brullen hoog-bovenboords, hurkende leeuwen en het toppenant, het ra-touw, bekriebelt hun platte neuzen.

Het Y ligt zoo zielsvergenoegd door dampig goud van den zomermorgen overstraald.

Zijn van deze hoog-opgehaalde pronk-achterkasteelen, met het roodgeel, ivoorkleurig snijwerk, de vreeselijke brandkogels uitgeworpen die vuur vraten en vlammen de vijandelijke liniën inschoten?.... Stonden hier, achter de beschutte scheepsschansen en gewelfde borstweringen, tusschen mast, wantladders en stag, tusschen kabels en kettingen, kanonniërs en musketiers met hun dreigend geklikklak van knetterende snaphanen, hun zware lont- en vuurslag-geweren, terwijl de

ontploffende donderbussen naast en onder hen ontvlamden en zwaren kruitwalm uitwolkten over heel de zee? Ge ziet midscheeps het vechtvolk tusschen katrollen en geteerde touwen opgehoopt en de schommelende lantaarns der marskorven. Ge hoort het roer pal onder den Spiegel, kraken en kreunen. Ge ziet plots weer maats en scheepsvolk naar den boegspriet dringen en ook daaronder bulderen de kanonnen, dat de cariatiden, — vercieringsfiguren die mast en takelwerk torsen, — er van sidderen.... Ge ziet brassen en de ra plots omdraaien; fokkeschooten en grootzeil aanhalen. Ge hoort gevierde marszeilen omlaag ruischen. Ge ziet stoute matrozen, — topgasten ahooi! — op den uitkijker van middenmast, vlak onder het klePPERen van de Admiraalsvlag. En de stemmen klinken: Duinkerksche uilen in zicht! Zeilen van de boeg!.... Ze wijken alleen voor het wondende of doodelijke schot....

Het is zoo zonnig, zoo hel-vroolijk, zoo geurig aan het doorschijnende Y, binnen en buiten de paalgordingen. In den zomerochtend huilt de Schreierstoren niet. Zijn ommegang en gekanteelde borstwering lachen in het lichtgloeien en zijn voet staat met schuim bespat van het woelige Y-water.... En lustig in de bries, zwenkt en keert, op den top van het gevaarte, het stuur-

looze koggeschip naar alle hemelstreken, onder grillige wind-manoeuvres. We zien zeil achter zeil, vercierden boeg boven boeg met de gevierde kleinzeiltjes wiegelen en zelfs de schepen met dreigende stukken en vele koppen, schommelen zachtken als in een onmetelijke tobbe. Het is zoo wonderlijk-veilig aan het zonnige morgen-Y, al staan er geen wachters op de stengen of in duizel-hooge ra-nok op den uitkijk, en al worden er brandzwabbers in de marskorven gehe-schen. Want de zeeheld, Michiel, verpoost een wijle in zijn gezin, op den Buitenkant van het Waalseiland.... Hij kijkt kalm op „De Laag”, naar het flapperen van vlaggen in de bramsteng van zijn zee-kasteel en naar den bak vóór den grooten mast, waar maats en dekvolk huizen. Hij kijkt naar al de blauwe, roode, witte vlaggen op galjoenen, boegsprieten en kruisstengen, en naar het stijgen en dalen der zeilen. Hij deint op zijn stoel. Is hij in zijn kamer of staat hij voor den valreep? Ruikt hij de geteerde wanden van „De Zeven Provinciën” of ademt hij de lucht in van zijn eigen handen?.... De gaffel ligt beweegloos. Ziet hij zichzelf nog in den kluiver klauteren, als scheepsjongen; den kluiver.... het hoogste punt in het want?.... Ziet hij zich nog als konstabel te land?

VIII

Als het donker valt verandert alles aan het Ye, aan Buitenkant en Waal. Dan zinken de stadstorens en spitsen in een mistig violet verschiet.

De zon gloeit laag aan de kim en over heel het Ye drijven op de golven glansplekken lijk scherven van een ontzachtlijken, stukgeslagen paarlmoeren hemelspiegel.

Het licht begint ongeveinsdelijk te duisteren achter het zware mastenbosch. Kleuren van allerlei vanen, wimpels en vlaggen vlammen dieper, dreigender tegen de schemerlucht in en lange schaduwen kruipen over verre, somberhooge pakhuizen.

Er doemen van het noordoosten wolken op, als zeekasteelen in goud en vuur, met kruislingsuitgespannen zeilen van trillend violet. Achter de paalrijen van het Ye zinkt een dolende avondgloed uit die heel het gewemel van boeiers, lichters, smalschepen, kagen en zilverige steigerschuiten tusschen de gordingen grijpt en een goudpaars floers hangt onder hellende masten, boven dansende kielen, over hooge campagne en langs gapende geschutspoorten.

Bronsdonkere zeilen en tuigage van schepen, middenstrooms geankerd, vangen spookachtig-wild licht dat flanken, wappervlaggen en verschansingen angstig vergroot. De wind steekt op. .

Het Ye begint kil en onrustig te bruisen en te klotsen. Het Ye lijkt een zee van groengrauwe wijdte en langs de ingeheide gordingen loopen uit kabelgaten haastiglijk, in verblindende tinteling, een rij vurig-beschenen golven. Torenklokken luiën zacht.

Nu, in schemering staat ook de Schreierstoren, even vooruitspringend op zijn Kaap, in het Ye, somber, stug en geweldig in zijn plompe, hardnekkige kracht, en de gele ophaalbrug op de Sluizen, van wal naar water, steekt hoog en eenzaam als een galg overeind.

Een donker gedrom van middeleeuwsche fort-massa duikt achter het huis van den Havenmeester op. Het beschaduwde rondeel van het Camperhoofd en de zware scheepskranen, verdoezelen...

Plotseling dreunt de stad en een hevig kanonnengebulder weergalmt over het wijde Ye. Groet van zee-soldaten! Een snelzeiler, verloren gewaand, kondigt zijn gelukkige thuiskomst aan. Kruitwolken zweven over den Stroom, die nog éven duister-helpeaars opgloeit. De schemer hangt al dikker floersen tusschen ra's, nokken en over verdekken. Ankertouwen liggen ingekrompen als slangen. Zeilen en want lijken te groeien, ontzachtelijk, in den cobalten avond. De stralende zomerdag boven het Ye, sterft tusschen paarlmoeren glanzen van water en hemel.

AMSTERDAM

I

Eigenlijk is de geboorte, opkomst, uitgroei en misschien ook de ondergang van een stad, van iedere stad, een mysterie. Het Amsterdam van heden en het Amestelledamme van acht eeuwen her, vertegenwoordigen een historisch wordingsproces en een universeel brok cultuurleven van heel Nederland. De moerassige gouw, de poelig-broeische biezenplek aan Y en Buurte t'Aemstel, waar eens nederige visschertjes uit Waterlandsche gehuchten hun primitieve vangnetten droogden en waar zij, achter broze dijkglooingen saâmscholen tegen verwoestende stormen, onder geweldige onweersluchten, bracht de geboorte van een Europeesch-vermaarde koopmansstad met wel vier uitleggingen, die in de XVIIde eeuw een der pronkende hoofdzetels van den wereldhandel worden zou. Doch den geschiedkundigen ontwikkelingsgang volgen van een „poerte”, haar

historische lotgevallen kennen, ook haar uitbreidingen en wijk-vervormingen bestudeeren, geeft ons echter nog geen innerlijk gezicht op de geheimzinnigheid van haar ontstaan, haar bloei en gedeeltelijke verdwijning. Want een stad is een levend, organisch wezen, dat met velerlei geslachten meegroeit of waarvan enkele onderdeelen met weer kwijnende geslachten afsterven. Een stad is een organisch wezen dat onder gunstige maatschappelijke voorwaarden, telkens opnieuw uitbloeit en tallooze, schijnbaar vergane elementen in onherkenbare gestalten opnieuw opduiken ziet. De groeiwetten van een eeuwige reïncarnatie worden bevestigd, ook in een rijk van roode bak- en gele bergsteengevels, al is van het beginpunt naar een zeker eindpunt in den ontwikkelingsgang, nauwelijks eenige overeenkomst meer te merken tusschen wat er was en wat er is; even weinig als tusschen statige kleedij van Amsterdamsche schouten, burgemeesteren en schepenen der XVIIde eeuw en de gekleede jas der tegenwoordige vroedschap-magistraten.

Als wij voor een oogenblik ons zouden willen verbeelden, dat er in het huidige Amsterdam nog ergens een mensch leefde die óók acht eeuwen hér had bestaan, ten tijde van Aemstelredam's oorsprong, ten tijde van haar geheimzinnig-schoon

verrijzen uit de lage Amstellandsche venen en malsch-groene weiden; en als wij dan aannemen, dat dit menschelijk wezen de gedweë en zwalkende visschers armelijk had zien zwoegen in hun drassige poelen en rietbosschen, of primitief in hun schuiten, hulken en koggen zag uitvaren ter vangst op blanken brasem en bot, paling en baars, goudschubbige karpers en snoek; en ze weer kon zien terugdobberen, hijgend onder het uitzwaaien hunner steenen ankeren of zien wegkruipen achter de schutse hunner lage kronkel-dijken, waar zij in hun doodsobere kleihutjes met de afblaasbare rieten dakjes, aten, dronken, Onzen Lieven Heer toespraken en sliepen; als hij dit alles had gezien en beleefd op de eenzame, naargeestige plek van 's Heeren Aemstel's gebied en wij blijven ons voorstellen, dat deze mensch met zijn oerkrachtigen boom-ouderdom, geleidelijk alle groeiprocessen en vervormingen, — ná de legging van den eersten Damme, — van vlek tot dorp, van dorp tot poorte, en eindelijk van stad tot Europeesche handelshaven, — en dus ook alle maatschappelijke stijgingen der telkens in het niet verzinkende geslachten, — had meegemaakt, dan zou eerst zulk een wezen van Methusalemschen levensduur, allicht van het innerlijke mysterie eener stadswording iets zijn onthuld.

Deze mensch zou alle kleine en groote veranderingen van buurten, wijken, wegen en gebouwen zelf hebben aanschouwd. Voor zülke oogen zouden houten, geteerde huizengevels, in bak- en bergsteen en mozaïek, en de houten hameien tot gewelfpoorten zich omgetooverd hebben. Deze mensch zou de immanente werkingen van schepend-sociale krachten in hun gisting en ontwikkeling op wonderlijke wijze zich hebben zien openbaren onder alle klassen en standen, in organischen samenhang met al het omringende, het vergankelijke en het onvernietigbare. Zulk een wezen zou het schuw-angstige, het onderworpen van de eerste visschers en schippers hebben zien veranderen, van binnen uit, en hebben zien omgroeien tot een hooger en vorm van sociale bewustheid. Hij zou de stijgende menschenmacht van dat schuchter-saâmscholende zwoegvolkje, dat ootmoediglijk opstaarde naar transen en torens van kasteelen en ridderburchten, in latere geslachten hebben zien opgolven tot een bruisend bestaansgeweld. Hij zou de afstammelingen van benarde gezellen, het schuwe „varentvolck”, tot den rang van stoute zeezeilers, en nietige negocianten tot koene, avontuurlijke ondernemers hebben zien opklimmen. Zulk een mensch zag immers het aangezicht van krijger Gwy van Hene-gouwe, den „lieven, genadigen Heere” van het

land van Aemstel, Woerden en Yselstein. Hij zag het gelaat van zijn broeder, Graaf Jan II, die Aemstelredamme liet verheffen tot poorte. Zulk een mensch doorleefde de somber-stormige tragiek der Gijsbrechts en hij zou, dwars door alle tijds-omkringingen heen, de tegenwoordige Bolsjewieken in de pratte vroedschap van Amsterdam, nu hun vermetele revolutionnaire eischen kunnen hooren stellen. Hij zag een schuchtere visschersbevolking, worstelend tegen watervloed en orkanen, opgroeien tot bestierende Heemraden van Amestelle. Hij zag draspoelen vol vermolmde waterwilgen veranderen in grazige landouwen. Hij zag kodden en donrebussen vervormen tot sabels en zwaar geschut. Hij zag een geweldige burgerij opkomen, een schattensaâmstapelenden groothandel ontstaan. Zulk een mensch alléén zou het innerlijke en uiterlijke Zijn, het ademen van de stad, met eigen innerlijk en en uiterlijk levensrythme hebben opgevangen en begrepen, alle eeuwen door. Want Michiel de Ruyter, den bestevaêr, aanschouwde hij in zijn vloot-heroïsme; Breêro, in zijn dichter-dartelheid en smart; Rembrandt, in zijn mystieke werkelijkheids-visioenen; Vondel, in zijn religieuze verheerlijkingen. En hij zag Vossius en Huidekoper, Hooft en Van Campen, Spinoza en Johan de Witt, Oldenbarnevelt en van Speyk: de dra-

gers en drijvers en stuwers van geweldige cultuurkrachten, van artistieke, geestelijk-scheppende en sociale machten, die de groeiprocessen van de veste veroorzaakten of uitlokten en die andersom, in eeuwige maatschappelijke wisselwerking, door de stad zelve weer tot groote daden werden aangewakkerd. Want de geslachten schiepen de stad, en de stad schiep weer nieuwe geslachten.

II

Wie onzer moderne Amsterdammers, die geen fijnzinnig speurder, historisch onderzoeker of dichter is, gaat bij het aanschouwen van het gedruischvolle moderne verkeer en bij het wereldstadachtig bewegen van mensch en voertuigen in de wemelende hoofdstraten, terug naar het nietige oud-Amsterdam van eind XIIde, begin XIIIde eeuw, naar het verachtelijke visschersdorpje? Dit zal slechts bij heel weinigen het geval wezen. En toch ligt er een over-groote, mijmerzoete bekoring in de historische bezinning; in het met-de-verbeelding-doorleven van vroegere worsteltijden; in het opnieuw volgen van wording en aanwas. Want al wat nieuw is ontstaat uit het oude. Dat oude was óók eens nieuw; precies zooals het nú nieuwe, weer oud zal worden. En zoo voelen wij, vergankelijke schepselen, ons in

een eeuwigen kringgang van worden en vergaan ingesloten, en beseffen met zekere verbluffing, dat de woorden: oud en nieuw, slechts verschalende beteekenis bezitten. Want in al het oude kiemt het nieuwe en in al het nieuwe herkient het oude. Loochenen wij dan een ontwikkelingsgang, een stijging, een vervolkomening, groei en uitbreiding? Geen oogenblik; doch wij weten dat de immanente, de verborgen krachten die achter het nieuwe werken, ook het oude hebben gedragen en gestuwd, en dat er een onverbreekelijke cosmische en organische eenheid is tusschen al wat bestond en al wat bestaat. Vandaar onze onbegrensde liefde voor het oude, voor oude steden en voor de cultuurtijdperken die over haar heen gingen, al blijft onze liefde voor het nieuwe, voor den groei en het toekomstige, even groot.

Wij, die Amsterdam doorzworven hebben op alle uren van den morgen, den middag, den avond en den nacht; die de heerlijke atmospherische stad in al haar nevelwazige stemmingen of in haar klaar-stralende lichtgloeelingen, onder de vier getijden, in alle buurten en wijken hebben aanschouwd, wij kunnen haar nooit van haar eenzamen gouwen-oorsprong losmaken. Wij hebben het verrukkelijk-mooie Amsterdam lief. Niet alleen om alles wat ze is, maar ook om alles wat ze was.

Het blijkt volslagen onmogelijk, in een kort bestek van de schoonheid van Amsterdam als stad, van haar woelige historie, van haar handel, kunst en kunstenaars, van haar wetenschap en nijverheid, en van haar modern verkeer te spreken, op een andere dan geheel synthetische wijze. Een verbijsterende literatuur bestaat er over Amsterdam; over haar geschiedenis en haar maatschappelijke ontwikkeling; over haar cultuur, haar kunst, haar wetenschap en haar welvaart; over haar zeemacht naar Oost en West en haar wereldhandel; over haar opvoeren en haar kerkelijke en staatkundige hervormingen. Hoe in enkele pagina's proza daarvan te reppen? Daarom, saâmvatting slechts. Wij verafschuwen alle hatelijk-bekrompen en kleingeestig chauvinisme, wijl de wereld daar niet aan hangt. Doch elk Nederlander mag met diepste bewondering en innigste liefde, over de schoonheid van oud-Amsterdam als stád, zich onbeschroomd uiten. Want ze is een groot wonder, een geheel eenige stad onder al de Europeesche steden. Tegenover haar vermag geen nationalisme of chauvinisme in waardeering mee te spreken. Omdat de vereering nooit sterk genoeg kan zijn. Amsterdam heeft een geheel aparte licht- en schaduw-atmosfeer. Ze leeft van de teeder-speelsche glansen en de koele kleuren van het water, en ze slurpt ook al

het broeische, hollandsche licht van de landouwen rondom. In de hooge hemelen bóven haar talrijke torens en spitsen en wentelende molens; boven haar gewelfde steenen bruggen en bogen, haar geveltoppen en huizendaken, is altijd-doorgaande, het onweergeefbaar-heerlijk spel van een atmospherisch licht-en-donker. De nevelachtige zilverigheid van de vochtig-violette zee, de uiglanzige, weeke paarlmoerigheid van water en damp, doormengelen zich hoog boven haar in de wijdgespannen blauwe hemelen, met den zwaarderden gloed die afstraalt van weiden en polderen, in een verzadigende pracht van zonnegoud en vonkerig boomengroen. Amsterdam is óf paarsig-grijsgrauw onder de lage, geruchten-smorende sneeuwluchten en van een stemmige droomerigheid, óf bij onstuimige buien, uit de matelooze zee aandrijvend op snelzeilende wolkenvloten, huiverig van wild-sombere verlichtingen; óf haar bak- en bergsteen, haar leien en roode daken doorkwinkleeren haar van een heerlijke, blonde, lentedronkene vroolijkheid. Haar rivieren, haar wateren, haar grachten en bochtige singels verdampen voortdurend de zwaarte van den kleigrond en de smakkende aarde, en brengen een ijltonige, trillende mistigheid, een vochtige zilverte over heel haar innige en schoone wezen heen. Geheel apart staat haar atmospherische tooverij,

die van Amstel en Y uittrekt over de grachten en de vaarten, welke iederen schilder schokt en ontroert, als hij althans ontvankelijk is voor het mysterie van schoone stadsgezichten. Amsterdam is de stad waar twee van haar geniaalste zonen, het grootste deel van hun roemrijk leven hebben doorgebracht: Rembrandt en Vondel. Om het vertoeven van deze twee visioenaire kunstenaars, binnen de vestwallen, moesten wij de stad al met een huiverend vereeren liefhebben. Want én Vondel én Rembrandt hebben het verrukkelijke Amsterdam gezien, zooals alleen zeer groote kunstenaars de ademende schoonheid van een halvemaaanvormig-gebouwde stad, met ontroerde zinnen waarnemen. Zij tuimelden met heel hun vervoerde ziel en hun bewonderenden geest, bevend van verlangen-tot-beelden, in het landschap of in het stadsgezicht. Hoor den epischen aanvang van Vondel's verheerlijkenden zang, zelfs schoon, ondanks den rhetorischen galm:

Aen d'Aemstel en aen 't Y, daar doet zich
[heerlijk ope
Zij, die als Keyserin, de kroon draeght van Europe,
Aemstelredam, die 't hoeft verheft aen 's
[hemels as,
En schiet op Plutoos borst haer wortels
[door 't moeras,

Wat watren worden niet beschaduwd door
[haer zeilen!
Op welke marckten gaet zij niet haer
[waeren veilen!
Wat volckren ziet ze niet beschijnen van de maen,
Zij, die zelfs wetten stelt den ganschen Oceaen!
Zij breidt haer vleughels uit, door aenwas
[veler zielen,
En sleept de werelt in, met overladen kielen!

Zij hebben gezworven langs grachten, wallen
en pleinen, langs de Wilde Zee en den breed-
stroomenden Amstel. Zij zagen de stad in haar
rijksten bloei en op zekere gedeelten tegelijk in
haar teerste ontluikingen.

Ook wij hebben dit Amsterdam lief, het oude
Amsterdam aan het Y. Daar leien wemelend de
koopvaardijschepen op het water. Daar, aan de
kaaïen, verrezen de paktuinen. Daar ontstapel-
den zich de ladingen; rook het wondergeurig
zoet, scherp, prikkelend, wrang of dof, al door-
een, naar teer, pek, bier, traan, hout, leer en
huiden. Van alle natiën wiegelden schepen op
stroom. Van de scheepswerven en timmerplaatsen
klonk het nijvere gerucht der hamers op aâm-
beelden en heel het Y leek één flakkerend mas-
tenbosch. De op de golven dobberende, zwaar-
gewapende galjoenen en dansende zeekasteelen

en gekoperde kielen van driemasters, wierpen telkens lichtflonkeringen tusschen tuigage, wapervlaggen en klapperende wimpels. In de omringende achterbuurten zongen touwslagers, kompasstellers en mastenmakers hun dartel ambachtslied nevens de ankersmeden. De zeil- en blokkenmakers lieten zich niet bluffen en galm-den méé of ertegenin. De kleinburgerij, de poorters en gildebroeders begonnen zich hun kracht bewust te worden.

Het Amsterdam van Rembrandt en Vondel bestaat niet meer in werkelijkheid helaas; doch in de scheppende verbeelding van den kunstenaar leeft het voort. O, hoe geweldig is Amsterdam uitgebouwd; hoe schrikwekkend en onstuimig is haar verkeer toegenomen! Haar brandende en opjagende stem is bijna die van een wereldstad geworden. Hoor de auto's toeteren, bassen, brommen en trompetteren. Hoor de auto-vrachtkarren bonkeren en de taxi's knarsend piepen en razen, de luxe-wagens en motorfietsen knallen en puffen. Zie de electrische trams in alle richtingen de stad doorkruisen. Hoor het wielengedreun, het belrinkelgeraas, het spoorgedonder. Zie de verkeers-agenten met Mengelbergachtige allure zwaaien: links, rechts, voor, achter, hoek om, stop!

Het nieuwe Amsterdam blaast, vloekt, hijgt,

gromt, toetert, krijt, zingt en gilt, en het verkeer jakkert door de hoofdstraten, met de hitsende snelheid en de verwarrende woeling en het veelstemmig gerucht en lawaai van een koortsig-levende wereldstad.

III

Ach, vroeger, heel heel vroeger, — ik doorleef het nochtans met mijn verbeelding alleen, — klonk het schelle hoorngeschal onder de stille oude poorten en door de dommelende wijken, van de aanklepperende diligence! Hoor nog het arachtige bellengeklingel van de hijgende paarden, die rennend naderen en in woesten draf het logge „roltuig” trekken. De trage trekschuiten dobberden zeurderig over de kalmspiegelende vaarten en lage kanalen. Het was het heerlijke, stille, intieme Amsterdam met de droomerig-doorloof-beschaduwde burgwalletjes van Kloveniers Doelen, waar de schutters eertijds saâmtraden. Het was de stille stad van Achter- en Voorburgwallen, van oude Waalen, vergane bolwerken en schutsluizen. Het was de stad van geruchtlooze hofjes, de stad van de oude, peinzende, getopgevelde huizen en huizekes. Het was het Amsterdam van den breeden, goudmistigen Amstel met zijn boomrijke omstreken en blanke boerderijen; het

oude, stille Amsterdam, dat Rembrandt zoo mysterieus in al zijn grootschen eenvoud geopenbaard werd. Niet historisch waar? Zeker, Rembrandt met zijn dramatisch-scheppend genie en zijn visioenairen drang, met zijn tragisch-menschelijk opdringen naar het effectvolle en romantische, kon onmogelijk bevredigd worden door wat hij met zijn lichamelijke oogen alleen vermocht te zien. Hij moest combineeren en ómscheppen. Hij ging van het zichtbare naar het onzienlijke. Hij bleef de teeder-groote, toch forsche dichter, ook in het landschap en in het stadsgezicht. Hij bleef, wij zouden willen zeggen, de smartelijke peinzer, die het landschap soms door een énkél tragisch-onstuimige wolkenbelichting, een ander keer weer door een uitsluitend-innerlijk vereenzamings-gevoel, hevig of ontstellend vermenschelijkte.

De moderne kunstenaars, actieve en vurige strijders of abstract-vergeestelijkte filosofen, zijn meer gelokt door de uiterlijke bewegelijkheid van een stad, door de geluidsuitstortingen van een bruisend-levende massa. En daarom zal allicht de moderne kunstenaar, Amsterdam ziend, méér voelen voor haar verbijsterend wereldstad-gerucht dan voor haar, geheel naar-binnen-gekeerde, droomerige schoonheid; wij wilden zeggen, voor het transcendente karakter der stad. Misschien zou ook Rembrandt, in dézen tijd le-

vende, door de massaliteit van gang, licht, kleur en beweging, betooverd zijn geworden. Misschien zou ook hij door bedrijvigheid, door geweldig verkeer, door schuimende doorbraak naar een nieuwen tijd, vol ontroering zijn opgenomen en vastgegrepen. Doch dit valt zeer te betwijfelen. Want de heerlijke Rembrandt was de man van het innerlijke, die wel werd meegesleurd door het monumentale, het grootsch-bewegelijke van de zichtbare dingen, — waarom woonde hij anders zóó lang temidden der bonte bevolking van Joden-Breestraat? — maar die toch al het uitwendige weer oploste in stilte en onder mijmerende inkeering. Hij zou trekschuit en diligence misschien bóven de schrikkelijke auto-toeters en snorrende vliegmachines, het walmende roefje en den zuigenden gouwenaar bóven de oestersalons en de sigaretten verkozen hebben. Want ook in zijn tijd negeerde hij de domme weelde; zelfs de koopmansglorie van de gouden eeuw. Gaf Rembrandt de ranke galjoenen en de pralende zeekasteelen, de schittering en stacie van grandioze bouwwerken? Gaf hij de brallende en bombastische allegorie van maatschappelijken welstand zijner tijdgenooten? Geen oogenblik. Hij dwaalde weg en zwierf af naar het stille, droeve, het geheimzinnige, grillig-belichte of in halve-tonen-tooverende Amsterdam, naar

de loutere stemmings-schoonheid, naar de donker-sombere schutsluizen, naar de geteisterde gebouwrompen-in-afbraak, naar de oude bruggen met hun wonderlijk glanzen-dempende vaargaten, naar de schaduwig-doorslopen poorten, onder een paarsen gloed van uitzinkenden schemer en avondzon beschenen. Rembrandt zwierf langs de eenzame aarden stadswallen met hun maatloos hemelruim en hel-overstraald of week-wegnevelend vergezicht. Hij bestaarde er de zwaar-optorende wiekmolens en hij overdroomde schansen, bruggetjes en steigers, en beeldde al dat eenvoudige met een soort van diep-godvruchtige, toch menschelijke innigheid. Nu heeft Amsterdam, al is de oude stad ten deele aan het verdwijnen, toch nog prachtige dingen van het verleden bewaard. Juist door haar geweldige uitbreidingen en haar schaamteloos verdringen van het oude, heeft zij een dubbelkarakter gekregen. Amsterdam is vooral tijdens en na den oorlog, verinternationaliseerd. De vogel-cierlijke vlieg-machines van het Elta-terrein gonsden in hollandsch-blauwe zomerluchten als dwalende arenden, die van hun bergtoppen waren weggelokt en onder een soort van in-kringen-vliegende-onthutsing, plots bóven een zee van daken neerstreken. Groote café's en reclame-bioscopen zijn bij tientallen verrezen. Het brutale elektrische licht

straalt 's avonds met een schel-geheimzinnige wreedheid over duisterende straten, plaveisel en tooneelachtig-beschenen gezichten. Er is een soort van dronkenschap in het moderne leven opgevloekt. En die lijkt ook bruisend uitgespat in de veste van Rembrandt, van Breëro en van Vondel. Het internationale verkeer schijnt overweldigend toegenomen en er wordt, wegens woningnood, gebouwd, gebouwd, meestal leelijk en met grof-commercieele doeleinden. De nieuwe tijd, met zijn jagenden hartklop en met zijn doorkoorting van de levensuren, versmoort ieder bespiegeld bestaan. De nieuwe tijd ijlt naar den roes in het verkeer, naar den roes in het geluid en verheerlijkt het massa-rythme. In verbijstering staren de achterblijvers, er slaat opstandigheid onder alle lagen van de bevolking uit. Er gist en er schroeit een nieuw begeeren door alles heen. En zoo heeft het koortsachtig tempo van dezen tijd, sedert den oorlog over de heele wereld ingezet, ook de veste aan Amstel en Y aangetaast. Mét het leven der geslachten ademt de stad. t'Allenkant is een wilde branding in het maatschappelijke bestaan merkbaar, waar ook Amsterdam, met haar uitleggingen en vergrootingen, met haar onstuimigen groei, in meekolkt. En ook deze nieuwe openbaring van levenskrachten, uit een nieuw geslacht naar voren gedrongen, kan

tot een geweldig-menschelijke en tot een visioe-naire schoonheid worden opgevoerd. Dichters, historici, schilders en romanschrijvers kunnen aan dit nieuwe hun hart ophalen. Er zijn echter ten allen tijde scheppers geweest, scheppers van de rust en scheppers van de beweging. Zij die meenen, dat het stille het gróótsche uitsluit, dwalen. Amsterdam is grootsch en Amsterdam is intiem. Om heel subjectief te zijn: Amsterdam heeft dramatische hoeken en plekken, epische buurten en wijken, en gedeelten waarin gehéél phantastische atmosfeer en tonaliteit, onder licht- en duisternis-worstelingen van aarde en hemel, menschen, huizenmassa en stad overheerschen. Om nóg subjectiever te worden, zou ik willen verklaren dat er Amsterdamsche stadsgezichten zijn, die in woeste tonaliteit, lyrisch of lyrisch-dramatisch leven. Er is niets schooners denkbaar dan de uitbeelding van Amsterdam, in heel haar grootschheid en tegelijk in al haar intimiteit. Grootsch, soms angstig-onheilspellend onder haar stormige, grillige luchten; intiem, in haar geheimzinnige, landelijke ingetogenheid. Want zij die meenen dat Amsterdam kleinstedsch is, met haar geklinkerde grachtjes en marktjes en pleintjes, en haar onder zwaar boomenloof beschaduwde en geleuningde burgwalletjes, hebben geen romantisch, maar een abstract begrip van

grootschheid. Noch Londen noch Parijs maken grandiozer indruk dan Amsterdam, bij aankomst. O zeker, Parijs is de hoog-uitstralende Lichtstad met den mysterieusen glans van de parel bij avond. Parijs brengt de zwijmeling en de vernietiging van het persoonlijk bewustzijn. En Londen is de Metropolis; geeft de verpletterende macht van het aantal. Doch Amsterdam is geheel eenig, omdat zij het grootsche en het intieme bezit. Dat schept juist haar dubbel-karakter. Want hij die uit het warrelende gewoel van Kalverstraat, Leidschestraat, van Munt, Rembrandtplein, Dam, Damrak, Haarlemmerstraat, Haarlemmerdijk, Nieuwendijk, naar de stilte wil, kan deze langs enkele kronkelende stegen en dwarsstraten van de binnenstad uit, naderen. En dit zonder een vlucht naar de buitenbuurten. In de stad zelve is de rust van het oude te vinden. Dat schenkt Amsterdam juist zulk een geheel eenige, wondere bekoring. De buitenwijken van Parijs zijn verlaten. In het hart van de stad zelf, is geen stilte. Doch de grachten en wallen van Amsterdam in haar blauwige lichtsluiers, met al haar schoon aan oude stoepen, rijk-sobere huizen, haar gebeeldhouwde poortjes, haar voor- en achtergevels, haar frontispicen en heel haar architectuur, zijn niet verlaten. Daar ademt een levende stilte in een droomwereld; een zacht-ademende

stilte, die het groote-stads-gedruisch alleen op een afstand houdt. Het is de bezinning tegenover de uitgelatenheid, de bespiegeling tegenover den ontredderenden wirwar; de mijmerende teruggetrokkenheid tegenover den chaos van daverend levensbeweeg, dat zichzelf verteert en verschroeit. Men zou kunnen spreken van de stille stad Amsterdam, met haar oude atmosfeer van landelijke peinzerij, en van nieuw Amsterdam, met haar zinneloos lawaai. Doch het feit, dat men met een kleine wending en wijziging van route, plóts van het dringende en daverende wegenverkeer de stille binnenstad kan inloopen, bewijst haar dubbelkarakter.

Amsterdam droomt, Amsterdam brandt in goudschemer, Amsterdam mijmert, doch lééft altijd. Ga met mij mee wanneer de schemering valt, op een avondtocht, naar den buitenkant; als de late roode zon over het Y, over masten en scheepsrompen speelsch-verguldend uitstraalt, en de hemelen hoog en oneindig-wijd in vlam laait. Ga met mij mee op een zoel-koelen lentemorgen, langs grachten en singels, als de boomen in hun eerste groen ontbloesemen, en het dansende water spiegelt en flonkert van louter goud. Ga met mij mee op een zomeravond, langs dezelfde Amsterdamsche grachten, als vreemd, door rust en vrede heen, een zoele geheimenis fluis-

tert van gedempt, verborgen nachtstadsleven. Ga met mij mee in de onheilspellende buurten, waar de donkere misdaad in een ondoorschijnend duister sluipt. Gij ontstelt van de geheimzinnige aangezichten der scheeve huizen en huisjes, en van de zwartgroene kolkdiepten. Zie den droef-ouden Schreierstoren bij avond en de galgachtige vergrootingen van gele wipbruggen tegen den zilverig-violetten, toch aandonkerenden hemel. Hoe zal eertijds, over de Wilde See, bij zonnedaling een gouden tooverij van licht zijn uitgegoten. Ga met mij mee naar den Montelbaan, het oude, verrukkelijk-atmospherische punt van Amsterdam, waar Rembrandt droomde temidden van de oude zangerige Joden der Oude Schans en Oude Waal, met haar grondelooze goud-grijze tonaliteit van den „Watertuin” en prachtigen toren, oprankend in het grijsblauwig nevelverschiet. Zwerf mee langs Gelderschekade en Zeedijk, langs Recht- en Kromboomslooten. Nu lok ik u ook mee naar die wonderschoone, kloosterlijk-stugge, in zichzelf-verzonkene atmosfeer van de oude Teertuinen, naar de wijk van het Bickers-, Prinsen- en Realeneiland met hun droefgeestig-uitstarende pakhuizen, eertijds de Korenschuur van Amsterdam genoemd. Ik raak in verwijfeling, want waar wil ik niét met u heen! Zie de Koepelkerk met haar uitdagend groen in

de blauwe lucht; zie de Reguliersgracht, den Blauwburgwal, den Groenburgwal, met hun omnevelde verschieten. Zie wat er nog over is aan den ouden Overtoom, bij de sluizen. Gij wilt het Paleis van den Dam zien, het wonderwerk van Van Campen, en de Munt en de Nieuwe Kerk? Doch ik lok u naar de stilte. O, o, het is alles onherkenbaar veranderd en uitgebreid. Van de Wilde See, het Y, is niet veel over. De Watergraafsmeer draagt alleen nog maar haar naam. In de Spaarndammerbuurt verrijst alles nieuw en ook achter de Haarlemmerpoort, die met de oorspronkelijke Haarlemmerpoort niets heeft uit te staan. Ook in dit kwartier is alles nieuw, of liever, oud en nieuw ligt er dooreen. En daarom juist krijgen wij Amsterdam van de geschiedenis, van het verleden en van de toekomst vlak opeengedrongen; meestal tot schade, een ander keer weer tot verklarende aanvulling van elkaars wezen. Doch overal is er nog pracht van atmosfeer en toon, van licht en donkerte en van gierige goudglanzen. De Jordaan, op het oogenblik de meest karakteristieke buurt van Amsterdam, heeft afgrijselijke woningtoestanden; werd berucht door haar onmenselijke lichtschuwe stegen, krotten en sloppen. Doch ook daartusschen is niet alleen van een historisch standpunt, doch ook aan plastische en schilder-

achtige schoonheid, nog verbazend veel eigens te zien. En ga dan ook mee, heel vroeg, naar de aardappelmarkten, naar de groentemarkten en naar de vischmarkten. En gij zult Amsterdam zien leven, krioelend in den morgen, verslindend, geweldig en onstuimig. Gij zult op deze ochtenduren, de heerlijkheid van de grachten met haar vaartuigen en haar gekleurde boegen, met haar bruggen en brugbogen, en heel de wemeling van menschen op het water en op de keien, van schuiten, karren, paarden, dieren, van opgestapelde groenten en vruchten, in een oogblindende wonderlijkheid van licht zich zien openbaren.

O, Oud-Amsterdam heeft veel ingeboet van haar schoonheid en bekoring. Doch voor hem, in wien verbeelding en realiteit één leven leven, bestaat nog alles. Historie moet levende werkelijkheid worden en werkelijkheid, door de macht der verbeelding, weer levende historie. Zoo alleen vormen, door alle tijdkringen heen, afbrokkelend Oud-Amsterdam en groeiend Nieuw-Amsterdam, een onscheidbare eenheid.

Van Is. Querido verscheen bij ons mede:

KATER DON JUAN

(serie Schoone Letteren)

— PRIJS GEB. F 1.90 —

Eenige uittreksels uit de vele persbeoordeelingen:

A. M. de Jong in Het Volk: Maar wat deze kleine bundel zijn grote waarde geeft is het derde der bijeengeschikte stukken: „Puriem”. Dit is warm en teder aanvankelijk van jeugdherinnering. Maar dan wordt het groots van stijl en gebeuren, als Querido ons de aanleiding tot het Puriemfeest vertelt, ontleend aan het Boek-Esther: de geschiedenis van Mordechay en Haman, van Ahasverus, koning van Perzen en Meden, de beheersers van Babylon, en de schone Esther, van Joodse stam, die door haar en haar oom Mordechay’s invloed het onheil der volkomen vernietiging van het Joodse volk wist af te wenden. Dit verhaal is geschreven in een stijl, flonkerend en edel als de beste gedeelten uit Querido’s geschiedkundige werken uit de oudheid. Prachtig van sfeer en beelding, diep en zuiver van begripen, krachtig omlijnd de gestalten der optredende personen, een juweel van proza-kunst. Om „Puriem” is dit bundeltje kleine verhalen groot van betekenis. Want „Puriem” is een der beste stalen van Querido’s beste kunnen. Een klein meesterwerk.

Dr. P. H. Ritter in het Utrechtsch Dagblad: Deze meesterlijk geslaagde proeven van kleine vertelkunst doen ons begrijpen, hoe er een sterk, innerlijk maatgevoel aanwezig moet zijn bij den schrijver van zoo groote composities. Het getuigt van een psychologisch begrip bij den schrijver, en een teedere diepzinnigheid, die tot het beste behooren van Querido’s geest en hart.

Nieuwsblad v. h. Noorden: Een geestig geschreven vertelling.

Het Centrum: ’t Is een heerlijk genot dit boekje te lezen. Hier toont Querido in kleinwerk, welk een groot kunstenaar hij is. Het boekje is mooi gebonden en ziet er keurig verzorgd uit.

De Vrijdagavond: „Kater Don Juan” is een aanwinst voor den literairen fijnproever. De uitgever heeft het in een aantrekkelijk kleed gestoken.